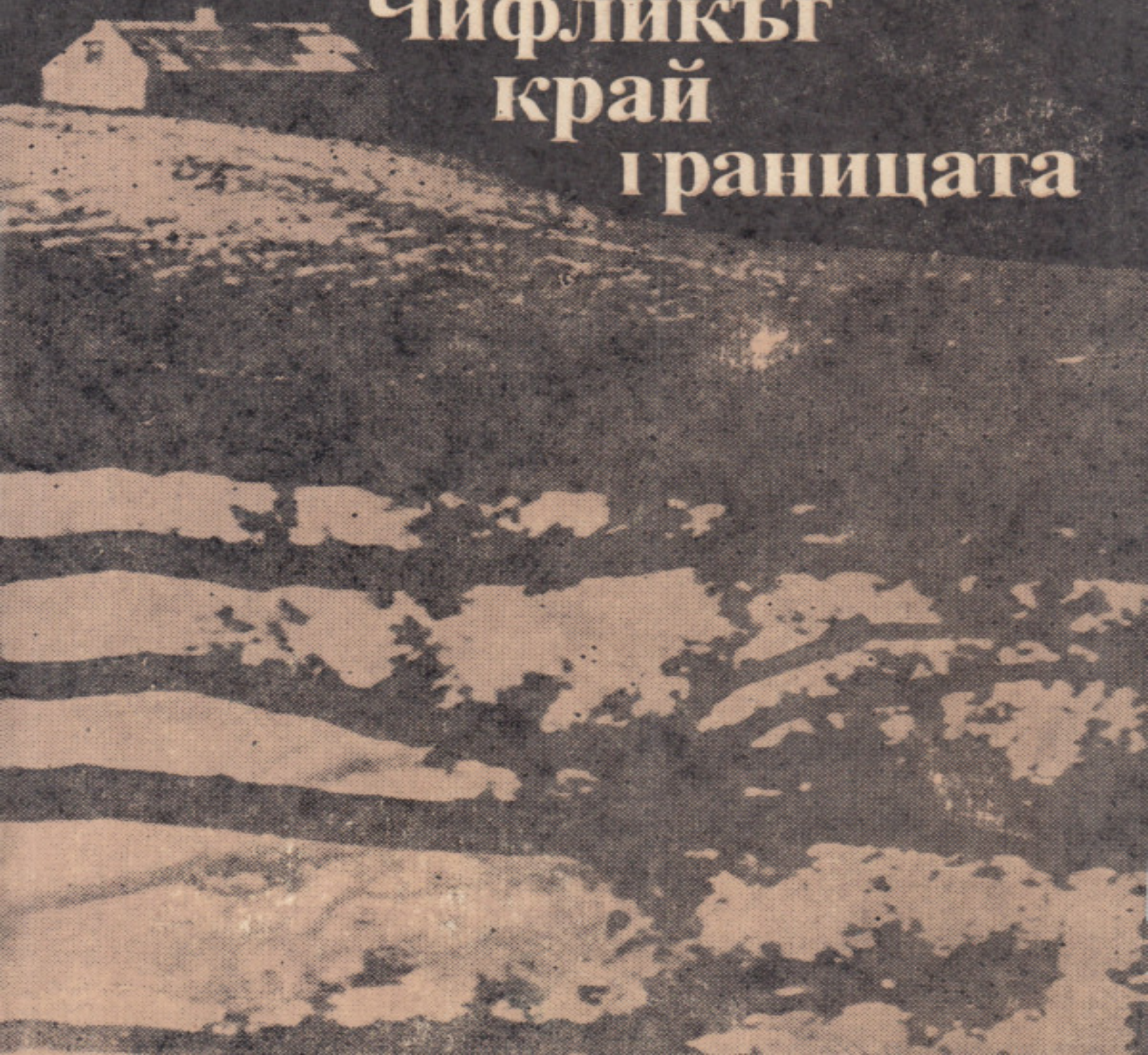

ЙОРДАН ЙОВКОВ

Чифликът
край

границата

**ЙОРДАН ЙОВКОВ
ЧИФЛИКЪТ КРАЙ
ГРАНИЦАТА**

chitanka.info

I

Нона, дъщерята на исьоренския чифликчия, излезе от градината на хотела, гдето беше приказвала досега с пограничния офицер Галчев и с началника на пощенската станция Милчевски, и дойде при кабриолета си, спрян отвън до оградата. С тоя жълто боядисан кабриолет, овехтял и малко старомоден, но впрегнат с висок, хубав кон, „оправен като риба и черен като гарван“, както казваха за него селяните, когато го изглеждаха със завист, тя дохождаше по два-три пъти в седмицата в Сеново да получава пощата си и винаги сама го караше.

Тя и сега сама се залови да го приготви: мина отпред, разчисти набързо с крак наляво и надясно колкото фий беше останал, отвърза коня от стобора и нави юлара на шията му. След туй тя се залови да тури юздата и макар да беше доста високичка, трябваше да се издигне на пръсти, защото конят стискаше зъби и дигаше глава. Все пак тя успя доста бързо и сръчно да нахули юздата на главата му, оправи му гривата отпред челото и внимателно закопча ремъка отдолу. Един — пъти тя премина от едната и от другата страна, като опитваше тук-там някой ремък, за да види дали е добре затегнат, оправи палдъма на хамутя, който се беше поизкривил, посъбра по-накъсо и юздите. Всичко това тя вършеше свободно, без лутане, без да се затрудни в нещо ни най-малко.

Двама селяни, възстарички, пийнали и двамата, бяха излезли от кръчмата и гледаха Нона. Те взеха да я гледат още когато тя туряше юздите на коня, подсмиваха се, очите им лукаво примигваха — както ей виждаше, чакаха само повод, за да подхвърлят някоя остра думичка за Нона, но тъй си и останаха: тая гражданка, това тънко чернооко момиче, с бяла рокля и бели кожени ръкавици, не се боеше от коня — и то какъв кон! — умееше кое как да похване и вършеше работата си тъй добре, както и те сами не биха я направили на нейно място.

— Видя ли? — каза единият от старците троснато и учудено, види се, защото беше принуден да признае нещо, което не беше

очаквал. Той кимна с очи към Нона и повтори. — Видя ли?

— Браво! — отвърна другият. — Бива си я тая щерка. Браво!

Нона не ги чу, защото те бяха доста настрана, и не обърна внимание на тях. Но когато хвана коня за юздата и го поведе, за да обърне кабриолета и да го изкара на пътя, тя чу, че някой каза отзаде й:

— И хубава е, дяволицата. На майка си прилича, на Антица.

Тогава Нона се обърна и видя двамата селяни, които минаваха покрай задницата на кабриолета, погледнаха я и си заминаха към селото. Нона се усмихна. Същите тия думи тя беше чувала и друг път. „Трябва много да приличам на мама — помисли си тя. — Както се вижда, мама са я знаели всички.“

Антица Славовска, майката на Нона, наистина беше не само известна, но и много прочута по тия места. Тя беше оная млада селянка, едвам трийсетгодишна, при това рядка хубавица, за която исьоренският чифликчия Манолаки беше се оженил, след като дълги години беше стоял вдовец и когато сам беше близо шейсетгодишен. Тоя брак навремето си дигна голям шум. Омъжените дъщери на Манолаки, както и синовете му, също възрастни, поискаха да го отклонят от това му решение, „да го отърват от срама пред хората“, както казваха. Всъщност те се бояха, че от тоя брак можеха да се природят деца и наследниците на чифлика да се увеличат. От друга страна, те се опасяваха от прекомерното влияние, което една млада и хубава жена може да добие над един стар и заслепен от закъсняла страст съпруг.

Те не можаха да попречат на Манолаки, не помогнаха нито молбите, нито увещанията им. Коров и непреклонен човек, особено по онова време, когато беше по-млад, Манолаки не искаше да слуша никого и се венча за младата и хубава селянка. Той се скара, все по тая причина, с по-големия си син Тоша, изпъди го, остави го да скита три-четири години немил-недраг по чужди врати и чак тогава го прибра отново. Но и хубавата господарка на Исьоренския чифлик, Антица, нема щастие да живее дълго, тя се помина, когато Нона беше дванайсетгодишна. Всичката обич и всичката привързаност, която Манолаки беше имал към младата си жена, премина върху дъщеря му. И когато Нона свърши гимназия, макар положението на Манолаки да беше вече разклатено, той я изпрати да учи нещо в Швейцария. През тия две години, откато беше там, тя се връщаше за пръв път това лято.

— Г-це, какво... вий отивате ли си? — извика някой и на вратата на градината се показа Милчевски, а след него идеше подпоручикът. — Че защо бързате? Такова, туй... рано е, я слънцето още де е! — заговори бързо Милчевски, като дойде близо до кабриолета. Той беше нисичък, с бледно болнаво лице, с редки черни мустаци и малка брадичка. — Ами че такова, туй... друг път повече сте стояли. Постоите, не бързайте толкоз.

— Не, трябва да си ходя вече — каза Нона.

Тя беше застанала близо до самия кабриолет, гърбом към коня, поизтегляше ту едната, ту другата ръкавица и се усмихваше. Тъмносиня баретка, силно накривена, закриваше половината ѝ глава, а от другата страна тъмнокестенявата ѝ коса беше бухнала свободно, гъста и разкъдрена. За един месец, откакто беше чифлика, тя беше изгоряла и почерняла от слънцето като жетварка. Имаше тънки извити вежди и хубави черни очи, обкръжени с дълги черни мигли, светли и засмени. По очите тя най-много приличаше на майка си.

— Постоите, постоите — настояваше Милчевски. Такова, туй... има време още, няма да закъснеете.

— Не, ще си ходя — повтори Нона.

— Е, тогаз много здраве на дяда Манола. Такова туй... кажете му, че ще му дойдем на гости. Ще го запознаем с Галчева — той погледна подпоручика, такова, туй... той не го е виждал още.

— Ах, каква съм! — засмя се Нона, като грабна от кабриолета чантата си, отвори я и показа един плик. — Ей за това писмо най-много съм дошла, а щях да го забравя. Г-н Милчевски, ще трябва да ми дадете една марка!

И без да чака Милчевски, тя се спусна тичешката към станцията. Милчевски тръгна след нея, а Галчев остана при кабриолета. Пощенската станция се помещаваше в отвъдното крило на тоя единствен в селото хотел, направен преди няколко години, тъй като Сеново беше „пропускателен пункт“ на границата и минаваха пътници. В отсамното крило, пред което стоеше сега кабриолетът на Нона, беше кръчмата. Между двете крила имаше дълъг прът на едно-две стъпала над земята и за, него бяха наредени надлъж една до друга стаите за пътниците. Отпред имаше градина със засъхнали цветя и лавиците и с няколко акации, под които, на сянка, бяха наредени кръгли масички и ниски плетени столчета.

Докато Нона вървеше надлъж из пруста, Галчев гледаше след нея. Тя имаше един особен, свойствен на нея вървеж: само долу краката ѝ се движеха бързо, бързо, с малки крачки, токовете ѝ почукваха в отсечен равномерен такт, но по-нагоре цялата ѝ снага си оставаше права и стройна, без да се изкриви, без да се наведе, сякаш тя не вървеше, а се носеше на криле, стремителна и жизнерадостна. Тоя вървеж много се харесваше на Галчева и той я проследи, докато тя влезе в станцията. След туй, все тъй усмихнат, той се обърна и се приближи до кабриолета, за да може да спре коня, ако рече да тръгне.

В кръчмата се чуваше глъчка — някои там пиеха. Един висок, малко приведен и плещест селянин, разгърден, с отъркани потури и с голям мокански калпак от черна агнешка кожа, се показва на прага на кръчмата. Той се позагледа в хубавия черен кон и извика:

— А! Тоя кон е на Манолакия. Познавам го, че е на Манолакия. На Манолакия всичките му коне са черни... и той е черен, и душата му е черна... Пунгаш!...

Като се кандилкаше насам-натам, без да погледне Галчева, той тръгна към кабриолета.

— Като няма никой пък, аз мога да се повозя... какво санким... ще се кача...

Кръчмарят Филип следеше от вратата какво прави пияният и му извика:

— Гърдьо, мирно стой. Ще подплашиш коня.

— Мълчи, куче, тебе кой те слуша — избъбри селянинът и махна назад с ръка, като че искаше да плесне някого. Той дойде до кабриолета, позаклати се, дигна крак да се качи, но изгуби равновесие и политна назад към Галчева. Като се позадържа, той пак тръгна да се качи, но Галчев го хвана за рамото.

— Слушай, приятелю! — каза му той.

Селянинът се изви бързо назад, като да беше ударен, намръщен, ядосан, но като видя, че подпоручикът се усмихва, усмихна се и той. Лицето му беше черно, издълбано от едра шарка, с малки черни очи, с избледнели синкави устни, между които се белееха едри редки зъби. Когато се смееше, това инак грозно лице ставаше благодушно и дори хубаво.

— Иди си, добре ще направиш да си идеш — каза му Галчев, като се усмихваше. — Хайде, послушай ме.

Селянинът отдаде чест по войнишки.

— Слушам, г-н подпоручик! — Той се обърна към вратата на кръчмата и макар Филип да не беше вече там, закани се с ръка и каза: — Ти, Хилюпе, да мълчиш, тебе кой те слуша. А виж, тебе, г-н подпоручик, тебе те слушам. Слушам те... Да живееш, г-н подпоручик! — Той пак отдаде чест. — Ще си ида, ей ме на, отивам си... отивам си...

Като се мъчеше да не полита, без да се обръща повече, той тръгна към село. В същия миг дотърча Нона, засмя се, поблагодари на Галчева, задето беше стоял при коня, качи се и взе юздите. Конят трепна, махна с глава, но не мръдна от мястото си. Милчевски дотича пак до кабриолета.

— Е, г-це, много здраве. Много здраве на дяда Манола. Такова, туй... ний ще му дойдем, няма какво, ще му изядем едно прасенце, да му кажете. Довиждане! Довиждане!

Галчев дрънна с шпорите си и се поклони:

— Довиждане, г-це! — И тъй като Милчевски не се отделяше от кабриолета, зазяпан в Нона, той му каза: — Милчевски, ела пък ний с тебе да направим една разходка.

— Къде ще отидете? — попита Нона.

— Ей тук, по поляната.

— Че тогаз аз мога да ви взема в кабриолета си — каза Нона. — Хайде, качете се. Качете се!

Милчевски скочи в кабриолета и седна блажено усмихнат. Галчев се поколеба за миг, но и той се качи. Нона едвам докосна коня с камшика, кабриолетът се плъзна леко, без шум, конят се поподхвърли веднъж-дваж с предницата си, за да надвие тежестта, и тръгна в тръс.

Не бяха изминали и стотина крачки, когато чуха, че някой вика зад тях: раздавачът на станцията тичаше след кабриолета и като махаше с ръка, викаше: „Началника! Да се върне началника, викат го на аппарата“. Без да чака да спре кабриолетът, както трябва, Милчевски скочи на земята и се втурна назад.

— Милчевски! Остави за после, ей сега ще се върнем! — извика подире му Галчев.

Милчевски се спря, полуобърнат към кабриолета, извади от джоба си китка ключове, завързани за панталоните му с верижка, потърси между тях ключа на касата и се замисли. Болнавото му лице с изтънена черна брадичка изглеждаше нещастно и натъжено.

— Не, такава, туй... аз трябва да се върна! — реши той и забърза към село.

— Милчевски! — извика му пак Галчев.

— Защо го викате? — каза ниско Нона, като се обърна. — Я го оставете този идиот. Нека си върви, много ни е притрябал. А! Вие тъй ли мислите да седите — каза тя след малко, като се обърна пак и взе да се смее. — Да се разполагате отзад като господар, а аз да карам. Тъй не може то. Я елате тук, елате при мене. Тук е по-добре, ще можем и да си приказваме. Елате, елате при мене! — каза тя, като спря кабриолета.

Галчев слезе и се качи при нея. Кабриолетът тръгна по-бързо.

— Много сте седнали на края там, ще паднете — засмя се Нона. — Елате по-насам!

Галчев и тоя път се подчини и седна по-близо до Нона. Той я познаваше отскоро и тая неочаквана близост, в която се намери до нея, малко го смути. Още при първото полюляване на кабриолета той усети, че рамото му се докосна до нейното, току пред себе си виждаше ръцете ѝ, както държаха юздите — бели кожени ръкавици, изцапани от кабриолета, от юздите, а над тях — хубави заоблени лакти със загоряла кафява кожа, покрита отстрана с нежен мъх, изрусял от слънцето и станал като златен. Галчев още не беше погледнал Нона, но както гледаше пред себе си, струваше му се, че тя поглежда към него някак отстрани и отгоре, със спуснати клепачи, и се поподсмиваше, навярно забелязваше смущението му. Той се ядосваше на себе си, искаше да надвие това глупаво стеснение, да се държи свободно, да говори, но макар да не беше се минало кой знае колко време, все още не намираще какво да каже.

II

Слънцето приближаваше да заседне. Те вървяха право на запад, обливаше ги светлина, но не беше горещо. Въздухът светеше, като че беше изпълнен със златен прах. Ясно се виждаше всяка мушица как играе, как се плъзва в огънатата светла черта. Леки раздиплени паяжини се носеха из въздуха, а хиляди и хиляди други паяжини, закачени за някой бурен, за някоя трева, трептяха лъкатушно и се развяваха все в една посока, като малки знаменца. На същински порои се изливаше слънчевата светлина, превръщаше се ниско до земята в светла бяла мъгла, в която очертанятията на полето се губеха, а блещяха из нея само паяжините, като сребърни жици на някоя тъкан. Както става през летните месеци, слънцето беше се превъртало по към север, виждаше се малко настрана от пътя и изглеждаше тъй близо и тъй ниско, като че след малко щеше да се спусне и да кацне на самата поляна.

— Как засяда тук слънцето! — каза Галчев. — И колко е близо, сякаш да идеш там и да подскочиш, ще го уловиш с ръка. И в морето също тъй засяда.

Нона погледна слънцето, погледна и Галчева.

— Ех, и вие намерихте какво да кажете — засмя се тя. — Я оставете тез работи, какво ще гледаме слънцето, слънцето го гледаме всеки ден. Кажете по-добре нещо друго.

— Друго ли?

— Да, друго. Измислете нещо по-интересно.

— Дайте да покарам аз! — каза с неочаквана смелост Галчев, като реши да не избира вече думите си. — Дайте на мене, дайте, аз ще карам.

— Не, не! — смееше се Нона и дърпаше настрана ръцете си, за да не му даде да хване юздите. — Не пипайте! Долу ръцете! Вие сте пехотинец, вие не разбирате от коне.

— А вие разбирате ли?

— О, аз ли? Ами че вие трябва да знаете, че аз още от малка карам коне, аз, тъй да се каже, съм пораснала между коне. Но вие да не

мислите пък, че онзи, който е пораснал между коне, и той сам... А! Йосиф! — прошепна учудено тя и почна да спира кабриолета.

На това място пътят правеше завой и неочаквано пред тях, малко настрана всред поляната, се показа човек, когото те досега не бяха забелязали. Той беше млад момък, рус, с гъста коса, изправена над челото му.

— А, Йосифе! Тъй ли било то? — извика Нона. — Одеве ми каза, че си имал работа, а сега се разхождаш. Браво, браво!

Момъкът не отговори.

— Слушай, Йосифе, право ти казвам, че тате иска да те види, щял да те пита нещо. Ела да идем на чифлика, ела се качи. За връщане не мисли, може да останеш.

— Не, имам работа — отвърна Йосиф.

Ако и да беше доста далеч, виждаше се, че лицето му, продълговато и румено, беше невесело, намръщено. Той и не гледаше към кабриолета, а малко настрана, после се обърна и без да каже сбогом, тръгна към селото.

— Йосифе! — извика подире му Нона.

Той и сега не се обърна. Попа погледа, погледа след него и ниско и ядосано каза:

— Проклетник!

Някое време, докато конят пристъпяше бавно, тя мълча замислена, после се обърна и погледна още един път към село. Отведнъж, без да имаше защо, тя замахна с камшика и с все сила удари коня. Изненадан, стреснат, конят подскочи и като сляп се бухна направо из нивите. Нона го оправи в пътя и пак често-често взе да го шиба. Конят се разигра, пламна, сви уши и с всички сили се понесе в галоп. А Нона все го шибаше.

Най-напред Галчев помисли да грабне юздите от Нона, да ги вземе насила дори, ако тя не ги дава, и да спре коня. После му мина през ума, че тя може да помисли, че той се е уплашил, и не направи нищо, не се хвана дори, за да се предпази, а се остави да го люлее кабриолетът, както дойде. А конят все бягаше колкото сила има, кабриолетът трещеше, някъде се удряше в някоя баирчинка и подскочеше, а гдето имаше чести завой, задницата му се полюляваше и плъзгаше ту на една, ту на друга страна. Отзад по пътя се проточи грамадна опашка от прах.

Най-после Нона заопъва юздите, конят престана да препуска, намали хода си и се спря. Веднага Нона скочи, отиде отпред, помилва коня по челото и както правят селяните, когато конете им се уморени, подърпа му ушите и го потърка по очите. След туй тя застана малко настрана и зачака.

Слабините на коня бързо се подигаха и падаха, той пръхтеше, протягаше шия и нервно дъвчеше юздата, като че искаше да се отърве от нея. Тук-там по черната му лъскава козина се показва пот.

— Уморихте коня — каза Галчев.

Без да подигне очи, троснато и ядосано, както по-рано, Нона каза:

— Онзи ме ядоса, проклетникът!

Тя навярно чувствуваше, че Галчев я наблюдава, но не го поглеждаше, като че беше го забравила и всичкото ѝ внимание беше обърнато към коня. Разбърканите ѝ коси леко играеха и светеха на слънцето. И пак беше все тъй хубава, макар че нещо кораво и непокорно имаше сега в тъмните ѝ, заобиколени от гъсти мигли очи и в малките ѝ стиснати устни. Тя държеше камшика в ръцете си и стоеше изправена, стройна и млада буйна сила напругаше навън изпод прилепналите о тялото ѝ дрехи.

Изведнъж конят поизпъшка, отърси се, дори откъсна стрък трева и я задъвка. Да се отърси уморен кон, туй е добър признак — а Нона не току-тъй се хвалеше, че разбира от коне, — то значеше, че няма никаква опасност от заболяване, че конят е бодър и си е отпочинал. Нона погледна коня, погледна след туй Галчева, усмихна се и очите ѝ светнаха. Тя дойде при коня и радостно го замилва, като прегръщаше главата му с две ръце.

— Знайте ли как му е името? — каза тя.

— Арап. Навярно се казва Арап.

Нона се засмя.

— Вие пък мислите, че щом е черен, трябва да се казва Арап. Не, Осман се казва, турчин е той, моя ангел — говореше Нона, като милваше пак коня и допираше бузата си до главата му.

Все тъй усмихната и със светнало лице, тя се качи на мястото си до Галчева и подкара коня, но го остави сега да върви полека.

— Знаете ли кой беше оня, дето го срещнахме? — каза тя. — Йосиф Давидов, учител в Сеново. Син е на Давид Къосето, баща му е

един хитрец, една лисица. Едно време той е работил на нашия чифлик. А с Йосифа ние се знаем от деца, приятели сме. Вие познавате ли го?

— Да, запознаха ме с него.

— Ама вие, мъжете, сте нетърпими — каза след малко Нона. — Посближете се с някое момиче и отведнъж — права.

— Какви права?

— Ами че захващате да се налагате, да ограничавате — тук стой, там няма да ходиш, тоз няма да гледаш с онзи няма да говориш. Тирани. С какво право, моля ви се? И то да има нещо помежду, разбирам. Йосиф и той...

Галчев не разбираше още какво искаше да каже и мълчеше.

— Но аз му казах — живо подзе Нона, като гледаше пред себе си, тъй че Галчев виждаше само спуснатите й дълги мигачи. — Слушай, рекох, Йосифе, ако искаш да си останем приятели, не мисли да се влюбваш мене. Да, тъй му казах, направо. А той...

— Влюби ли се?

— Оставете го. Когато някой се влюби в мене, право да ви кажа, престава да ми е интересен. По обичал да сме само приятели, да ходим наедно, да си приказваме. Ама пък и не искам да се влюбва в друга. Виж, това не мога да го търпя!

— А, тъй ли? — засмя се Галчев.

Нона се понаведе към него, погледна го отдолу нагоре, право в очите, каза:

— И вие да не мислите да се влюбвате в мене?

Изненадан, Галчев гледаше отблизо очите й, засмени пълни с малки пламъчета.

— Но, г-це — каза той, — вие сте годени.

— Кой ви каза?

— Научих се. Годеникът ви бил швейцарец, лекар. Само казват, че той бил...

— Евреин, нали?

— Да. Дори днес, преди вие да дойдете, пак говореха за това; казваха кой от вас двамата ще трябва да промени вярата си, той ли ще се покръсти, или вие ще станете еврейка.

Нона се засмя.

— Ах тези хора, тези хора! Какво не приказват. Както и да е, аз ви предупреждавам. Който се е влюбвал в мене, не е пацал добро.

Един падна от мотоциклет, друг падна от трена.

— От трена ли? Как падна, уби ли се?

— Е, то е дълга и широка история. Друг път може да ви я разправя. Гледайте, гледайте! — каза тя, като сочеше с камшика си. — Нали сте поет, гледайте слънцето.

Зад друг един баир, много по-далеч сега, засядаше слънцето. Порано, когато бяха го гледали, то беше доста нависоко, а сега почти беше се скрило, виждаше се само най-горната му част — червен резен като жар, който светна, помъти се като разтопен метал и отведнъж потъна зад черната линия на хоризонта.

— И защо ли ги приказвам всичките тез работи — продължи Нона, — изказвам сама всичко, каквото имам, откривам тайните си, а после ми е мъчно, че ме разправяли хората.

Тя се позамисли и се загледа пред себе си. Галчев също замълча и изглеждаше, че се е замислил повече от нея. По едно време Нона се обърна, погледна го и се засмя.

— Е-хей! Вий съвсем се забравихте! — каза тя. — Да не мислите, че съм длъжна цял живот да ви возя кабриолета си? Стига толкоз.

Галчев я погледна зачуден.

— Дойдохме до чифлика. Не виждате ли там онова дърво?

Долу в ниското, зад два баира, които се срещаха под ъгъл, се виждаше зеленият връх на едно дърво. По настрана, в зачервеното светло небе се издигаше чер дим, като от параход, чуваше се глухо бучение на вършачка.

— Туй дърво е пред нашата къща — каза Нона. Оттук нататък е царството на баща ми. Ако не ме види той, може да ме види брат ми или друг някой. А пък съм годеница и трябва да се пазя.

Тя спря кабриолета и като се усмихваше, уж шега, а доста троснато и заповеднически каза:

— Слизайте!

— Наистина, аз се отдалечих много от село — каза Галчев, като се поогледа и скочи на земята.

Няколко пъти вече, със своите неочаквани и особени обръщания, Нона беше го поставяла в стеснение. Той и сега се посмути, дори се обиди малко, но за да не се издаде, поклони се с прекалена любезност, звънна шпорите си и каза:

— Благодаря ви, г-це. Довиждане!

Нона не му отвърна, не каза нищо, не му кимна дори с глава, а както се отдалечаваше кабриолетът, гледаше го през почернялото си като въглен рамо и очите ѝ дяволито се смееха. След туй тя се обърна, копитата на коня затупаха по-често и кабриолетът се плъзна бързо надолу. Галчев стоеше още на мястото си и гледаше подир Нона. Той мислеше, че тя ще се обърне още веднъж, но кабриолетът зави покрай една нива кукуруз, мярна се тук-таме между високите стъбла се изгуби. Галчев тогава се обърна и се върна назад.

Наистина, той доста беше се отдалечил от Сеново и докато вървеше из пътя между стърнищата, стъмни се съвсем. Галчев беше се замислил и когато подигна очи, видя, че на насрещната страна на небето беше изгрял месецът, изрязан наполовина, изкривен и жълт. В дрезгавата светлина селото се тъмнееше сред полето като остров, а над него като мъгла плуваше прах. Галчев забеляза в тъмнината осветените прозорци на хотела, помисли, че там го чака Милчевски, но веднага се отказа да отиде в село и тръгна направо към поста.

Като стигна там и влезе в стаята си, той се тръшна най-напред, както беше, с напращени чизми, на леглото, покрито с просто войнишко одеяло. След малко той си спомни, че не беше дочел до края писмото, което беше получил тая вечер от майка си, стана и дойде към лампата. „Трябва да пиша на мама, че не прекарвам толкоз зле тука. Може да ѝ пиша и за Нона“ — помисли си той и се усмихна. Той разгърна писмото, прекара набързо пред очи туй, което вече беше чел, и стигна до последните редове, към края. Малко по малко усмивката изчезна от лицето му. Той се замисли. После сгъна писмото, тури го в джоба си и заходи из стаята. Още няколко пъти той вади писмото, прочиташе същите редове и след туй пак започваше да се разхожда.

III

На другия ден още от сутринта Галчев се залови за работа. Гологлав, с разкопчана куртка, с чизми и с шпори (откакто беше на границата, той не се разделяше с шпорите си), той седеше срещу отворения прозорец, на масата пред него беше затрупана с книжа и папки. Както беше се избръснал и напудрил, с пригладена назад черна и лъскава коса, по която още личаха следите на гребена, съвсем млад, той приличаше по-скоро на току-що завършил гимназист, отколкото на военен.

След като отговори на няколко официални писма като за всяко едно най-напред написваше черновката внимателно я преглеждаше и поправяше, а след туй преписваше на чисто, той намери, че е свършил доста работа, облегна се на стола си, качи единия си крак на масата, запали цигара и се загледа през прозореца. Нищо друго не се виждаше, освен едно поле и сива изгоряла от слънцето трева. Преди да дойде тук, Галчев често беше си мислил, като какво нещо е границата. А ето границата беше пред очите му: като започваше от поста, една зелена ивица — а зелена беше, защо наскоро бе косена, — права и широка колкото едно се, пресичаше шосето и преваляше на юг. По тая ивица са наредени купи сено, а по средата ѝ се белее обикновен коларски път. Ето това е границата, нищо необикновено, нищо страшно. Все пак, като че над тая ивица се издига невидима стена, която разделя надве не само посърналото сиво поле, а и въздуха, и небето дори. Хората се държат настрана, не смеят да се приближат опасно е. С часове там нищо не се вижда. А ето, задават се сега двама войници, ножовете светят над рамената им, наоколо шарят две кучета, едно черно и едно бяло. Войниците са далеч и още не може да се познае кои са. Ще трябва да дойдат по-наблизо и ако са със синя гълъбова униформа, румънски са, ако са с кафява български. Току пред поста се вижда малка могила обраснала с висока трева, измежду която стърчи бял камък, като надгробен паметник. Това е пограничен знак. Такива знаци по границата имаше много.

Галчев се залови пак за работа. Трябваше да попълни така наречената вещева ведомост, като впише вещите, получени напоследък. Всичко туй му се виждаше много леко, но още в самото начало срещна пречка: трябваше му едно писмо, а колкото и да го търсеше, колкото и да обръща папки и книжа, не можа да го намери. Без да се обръща, както беше наведен над масата, той извика:

— Левашки!

— Аз, г-н подпоручик! — обади се един глас от съседната стая и зад Галчева застана нисък, набит момък, с ниско остригана глава и живи сини очи.

— Левашки, нали всичко двацет и осем чифта чизми сме получили досега? Други не сме получавали, нали?

— Съвсем не, г-н подпоручик. Получихме още четиринайсет, има писмо. — Левашки поразбута папките, отвори една, намери бързо писмото и го подаде на Галчев.

— Добре. Свободен си — каза Галчев.

Но и след туй работата не тръгна по-добре. Все ставаше нужда да се търси нещо, а Галчев или не го намираше, или го намираше с голяма мъка. Той остави тая неблагоприятна ведомост за по-късно и поиска да отговори на едно запитване, което му се стори много лесно. Но щом потопаи перото, той се поколеба, помисли и без да се обръща, извика:

— Левашки!

— Аз, г-н подпоручик!

— Левашки, нали имаме още достатъчно мамулено брашно за кучетата?

— Съвсем не, г-н подпоручик, брашното е на привършване и трябва да искаме да ни се прати. Преди пак тъй беше се свършило и един-два дена войниците даваха на кучетата от хляба си.

Галчев се облегна на стола си, загледа се в разхвърляните по масата книжа и се замисли. След туй остави перото на масичката и стана.

— Бориславе, я слушай — обърна се той към подофициера, — вземи си книжата и ги изнеси отука. Направи ведомостта, пригответи отговорите на писмата и ще ми докладваш. Хайде.

С тънка, едва уловима усмивка, с която като че искаше да каже: „аз си знаех, че тъй ще стане“, Левашки събра всички книжа и папки и

излезе. Масата светна, чиста, както по-рано.

Като остана сам, Галчев походи из стаята, след туй извади от джоба си писмото, което толкоз пъти беше чел снощи, и го разгъна. Той спря очи пак на последните думи, на края. Там пишеше: „... Владимире не закъснявай ами пиши сякогаш сине защото ази като вида от теб писму, ми се струва че тебе гледам същу и кату държа в ръцете си твоету писмо също твоите раце държа...“.

Как можа майка му, неука и проста жена, да каже тия думи? „Тя се бои за мене и кой знай колко се измъчва“ — помисли си той. Когато си спомняше за майка си, той не можеше да я види ясно във въображението си, но ясно и отблизо пред себе си виждаше очите ѝ — загрижени, светнали от влага и плахи. Таквиз станаха очите ѝ (след като плака много) в оня ден — той беше четиринайсетгодишен тогава, — когато им съобщиха, че баща му, свръхсрочен фелдфебел, е убит на Чаталджа. Той и сестра му останаха сираци, майка му — вдовица и от тоя ден нататък той вече тъй запомни майка си — с тия очи.

Галчев заходи пак из стаята. „Защо се оплаквам, че ми било тежко тук? — мислеше си той. — Защо искам да ме върнат в полка? Аз най-добре ще помогна на майка си и на сестра си, като си гледам добре службата. Какво ми трябва мене дъщерята на някакъв си чифликчия, при туй и годена? Не, аз трябва да внимавам, трябва да се пазя. Никакви увличания не ми трябват...“

Той затуй беше се заловил с канцеларската работа, която беше не негова, а на подофицера Левашки, за да устои по-лесно на изкушението да отиде в селото. И наистина, сутринта той не отиде, не отиде и след обяд. Надвечер, когато наближи да засяда слънце, излезе да се поразходи около поста и ако и да тръгнеше на запад, по същата посока, където се намираше Исъоренският чифлик, той мислеше, че не проявява слабост и не нарушава решението си, защото странеше от пътя и се държеше близо до границата.

С него тръгнаха и двете кучета на заставата — Ханджар и Видра. Те не бяха от граничарските кучета, които и сам Галчев не смееше да доближи, защото бяха недостъпни и зли като вълци. Ханджар и Видра бяха обикновени къщни кучета, на които работата беше да изядат остатъците от яденето. И докато Видра беше все пак породиста кучка, с дълга кафява козина, с умни, почти човешки очи, Ханджар беше голям овчарски пес, неодялан и тромав, кротък, приятел с всички и

тъкмо поради тоя си нрав се оказа неспособен за граничарска служба и остана при заставата — вечен другар на всеки новопристигнал офицер. По-глупав от Видра, той винаги вървеше след нея, когато тя тичаше насам-нататък из тревата и душеше, и тъй като беше мързелив и тежък, никога не можеше да я достигне, все се отбиваше от половината си път, вземаше друга посока, но не снемаше очи от нея и все я следеше.

Като вървеше направо из стърнищата или попадаше на някое тънко пътче, по което бяха превозвали снопи, Галчев отиде доста надалеч и неочаквано се намери пред бостана на дядо Тодора Кутмака, при когото беше ходил вече веднъж. Той си отби, нагази направо из преплетените къпини и тръгна нататък.

Едно тънко жълто кученце, с черна муцунка и с щръкнали остри уши като на лисица, залая, като подскачаше из тревата. Около чардака и колибата не се виждаше никой. На една страна из буренака се подаваха, като върховете на калпаци, тръвни с пчели, друга беше бостанът, обграден със зелена стена от метли и кукуруз. Там, гдето бяха кошерите, на високи диреци бяха поставени тесни дървени улеи, в които наливаха вода за пчелите.

Ханджар и Видра се спуснаха подир жълтото като лисица кученце, то избяга към колибата, притисна до вратата, прибра опашката си между задните си крака и се озъби. Галчев се озърна насам-нататък. Кутмака не се виждаше.

— Ида! Ида! Тук съм! — чу се силен бодър глас иззад стената от метли, като си отваряше път с две ръце се показва Кутмака. Той беше висок, едър старец, но ходеше още прав, като само попречупваше малко краката си в колената. Над пояса си той беше само по една риза, разгърден, черната му охлузена шапка, взета сякаш от някое плашило, беше пробита на върха и оттам се подаваше снопче от побелялата му коса. Като дойде по-близо, той се засмя и протегна голямата си широка ръка, почерняла и тя като лицето му.

— Ха добре дошел! Къде да поседнем, под чердака ли? Или искаш да ми видиш къщата — каза той, като забеляза, че Галчев поглежда към колибата. — Влез де влез, бутни вратата. И там е добре, там е хладно.

Колибата вътре беше издълбана в земята, широка колкото една стая. Имаше огнище, на което не гореше огън, но около пепелта бяха наредени едно-две гърнета. По стените имаше полици с разни

дреболии по тях, една пушка висеше закачена. В ъгъла зад вратата бяха струпани закуп дини и пъпеша. Миризма на пъпеша изпълваше цялата колиба. Галчев мина и седна на леглото, покрито с вехта селска черга.

— Ей туй ми е мене къщата — заговори Кутмака. — Аз си шетам, аз си готвя, кенди-баш, кенди-траш, както кай турчина. Какво да правя? Аз за бостана не ми е, бостаня кой ти гледа, ами за пчелите. Всяка година аз тук си изнасям пчелите.

Той взе една крина и седна до Галчев. И брадата му, прибрана и къса от само себе си, като подрязана брада на турчин, и мустаците, и косата му — всичко беше побеляло. Само веждите му бяха си останали още черни и очите му, живи и подвижни, гледаха внимателно и пронизателно. Тоя поглед и черните му вежди, които той поподигаше нагоре, а също тъй и здравият червен цвят на лицето му придаваха нещо добро, младежко, но и лукаво в същото време.

— Не дохадяш ти! — подзе той. — Онзи старият поручик, Христов, по-често ме забикаляше, приятели бяхме с него. Аз тук, нали ме виждаш, живея си като калугер, само чакам да дойде някой, че да ме разприкаже. Какво е то? Какво намери? — каза той, като видя, че Галчев подигна нещо от леглото, гледаше го и се усмихваше.

— Като калугер живееш, а, дядо Тодоре? А туй що е?

Кутмака се наведе и погледна отблизо: подпоручикът беше проточил между пръстите си дълъг и светъл косъм от женска коса.

— Не е от мене! — каза Кутмака, като се хвана за брадата и се засмя. — Мойта брада е бяла.

— Каква е таз работа, дядо Тодоре? Тук жена е дохождала. Казвай, казвай, какво мълчиш!

— А бе от оная лудетина ще е — каза Кутмака, като гладеше брадата си и се смееше. — Тя кога доде тука, тя сяда на ятака. От Нона ще е.

— Нона ли? — учуди се Галчев, но веднага се съвзе и равнодушно попита: — Коя е таз Нона?

— Хайде де, уж не знаеш! Чунким снощи не ви гледах как бяхте седнали двамата на пайтона и си приказвахте. Коя Нона, питаш. Една Нона има тук, на Манолакя дъщеря му, на чифликчията.

— Че какво търси Нона тук?

— Момче! Момче! — подокачи се Кутмака и заклати глава. — Ти мене за какъв ме земаш? Ами аз петнайсет години съм работил на

чифлика. Нона, дето се казва, на ръцете ми е пораснала. Да ти срежа ли една диня? Или да ти извадя малко мед? Хайде да заколим една диня, че за меда сетне ще видим.

Той отиде до купа с дините, зачука ги с коравите си пръсти, избра една и се върна.

— Още като забиеш ножа и се пука — каза той, като срязва динята. — Хубави станаха таз година дините, я каква е червена, като кръв. Вземи — каза той и подаде един резен на Галчева. — Вземи и ножчето, аз имам друго. Варди се да не се порежеш, че е остро ваджията.

— Казват, че майката на Нона била селянка — каза след малко Галчев.

— Коя, Антица ли? Селянка беше, сиромашката. Селянка беше, ама стана господарка! И каква господарка!

— Че как тъй? Такъв богат човек да се ожени за една селянка?

— Вземи, вземи от динята ти. Аз не ща, аз съм се наситил — каза Кутмака, престана да яде, изтри костурката, с която си служеше, и я скри в пояса си. — Как се ожени Манолаки за Антица ли? Да ти кажа как. Аз тез работи ги зная, аз бях там тогаз. Тя, Антица, да ти кажа ли, беше женена и овдовяла, мъжът ѝ умря или май че го убиха. Както и да е, отива баща ѝ да си я прибере, натоварва що партакеш има на талигата си и тръгват назад. Като доходят в мерата на чифлика, на Исьорен, пуцат конете да пасат и слизат да си починат. Него време Манолаки имаше голяма хергеля, а хергеледжия му беше един от наше село, Гърдю се казва.

— Гърдю ли? Аз като че го видях. Един такъв сипаничав, черен...

— Хъ, хъ, той е, видял си го. Ама ти не го гледай сега, че е такъв, тогаз той беше млад, хубавелик. Той дохожда и Гърдю, сядат при тях и — млади нали са? — разбрали си от приказката, харесали се с Антица. Яли хляб, приказвали, отишел Гърдю да позавърне хергелята. В туй време ей го че иде с каруцата си Манолаки. Какви хора сте вий? Какво търсите тука? Е, че — тъй и тъй. Аз, рекъл Манолаки, имам нужда от жена да шета в чифлика, дай ми я, рекъл на баща ѝ, за хизмежарка. И ти ела, рекъл на стария, на тебе пък ще дам воденицата да стоиш в нея — Манолаки имаше една вятърница, тя отсетне се събори. И ги завежда на чифлика.

— А онзи? А Гърдю?

— Чакай де, ще ти кажа. Гърдю дохожда в чифлика и право при Манолака: „Стопане, казва, ний с Антица се разбрахме, дума си дадохме“. „Какво? — рекъл Манолаки. — Марш навън! Да се махнеш!“ — И го изпъжда.

— Сетне?

— Сетне, уж Манолаки беше взел Антица за хизмежарка, а пък взе, че се ожени за нея. И как няма да се ожени, хубавица беше Антица! На, гледай Нона и за нея не питай.

— А Гърдю какво стана?

— Какво ще стане Гърдю? Ти си го видял, казваш, на такъв си е, както си го видял. Той, Гърдю, и в тюрмата лежа, и в Румъния бега. Има-няма месец, откато си е дошел. И за добро не е дошел. — Кутмака се позамисли, махна с ръка и каза: — Нека правят щото щат, мене не ми трябва, аз не се бъркам...

Той се измени отведнъж, изглеждаше сърдит, не се усмихваше вече. Колкото и да настояваше Галчев да му разправи още нещо за Гърдя и за Антица, той не само че отбягваше да каже нещо, но като че тия запитвания му досаждаха и го дразнеха. Като застава гърбом към Галчева, той затърси нещо в един ъгъл на колибата, след туй се върна, като държеше един череп от счупена стомна, в който имаше няколко бучки негасена вар, наля вода от бъкела и варта шупна.

— Е, кажи де, дядо Тодоре — настоя пак Галчев, — какво стана отпосле, Гърдю не направи ли нещо?

— Ами нали казах? Толкоз знам, колкото казах, повече не знам. Да угася аз малко киреч, че ми трябва.

— Да не мажеш колибата? — засмя се Галчев.

— Остави се, една белà ми е дошла на главата тез дни! — каза Кутмака ядосан. — Чужди пчели дохождат и ми крадат меда. От отзарана клеча пред тръвните и ги гледам — чужди мухи има, бръмчат, бият се. Сега ще зема един масур, ще го поля отвътре с киреч, ще го туря на една тръвна и ще замажа дупката. Мухите ще влизат и ще излизат през масуря и която муха мине, все ще се оцапа малко с киреч. А утре ще ида при Давид Кьосето и ще се разправям с него.

— Защо? Какво ще се разправяш?

— И Давид има пчели, държи ги в градината си. Аз ще ида уж по работа и ще гледам: видя ли някоя муха, оцапана с киреч, разбрах —

неговите мухи дохождат тук и ми крадат меда.

— Че какво е крив Давид? — каза Галчев. — Той ли ги учи?

— Бе той е такъв шейретин, че всичко може да направи. Ама аз ще видя, аз ще разбера. Тук стана май темно, не ти е добре. Да излезем вън, ако искаш.

Те излязоха вън и Галчев седна на една купчина сено пред колибата. Докато бяха седели вътре, слънцето беше заседнало, лъхаше лек прохладен ветрец, тревата се изправи и се раззелени. Бостанът се тъмнееше, дините се чернееха като човешки глави. Тук-таме се белееха пъпеша и тикви. Метлите и мамулитите поклащаха върховете си и изсъхналите им листа пошумяваха. Беше тихо и приятно, миришеше на сено. Една звезда като малка точица светна на тъмносиньото небе.

Видра и Ханджар бяха се сприятелили с жълтото кученце и играеха с него из тревата. Кутмака се залови пак за някаква работа, влизаше и излизаше от колибата. „Колко е хубаво тука — мислеше си Галчев. — Ще дохождам вечер, ще си приказваме с дяда Тодора. Интересен старик, един ден може да взема да го опиша.“ Галчев взе да крои в ума си как ще се нареди и какви книги ще прочете, докато живее в уединението, което отсега нататък щеше да си наложи. Той ще може да пести повече, ще изпрати пари на майка си, ще купи нещо и на Дора, на сестра си, за да я зарадва. Докато си мислеше всичко туй, той тъй беше се унесъл, че по едно време се стресна и видя пред себе си Кутмака. Навярно той беше го гледал по-отрано и доколкото можа да забележи, в погледа му имаше съчувствие, но имаше и нещо като съжаление.

— Не те питах пък на колко си години — каза Кутмака.

— На двайсет и пет.

— Двайсет и пет! Ти при мене си дете тогаз.

— А ти на колко си?

— Аз ли? Че в руското мораве бях коскоджамити човек, женил се бях. Трябва да съм бил на трийсет години. Смятай сега на колко съм. Седемдесет и три ли? Може. Може и повече да имам.

Той седна и взе да разправя нещо за Руско-турската война.

IV

Една сутрин се заоблачи, взе да роси и сеновчани, които само чакаха да падне дъжд, та да излязат да орат, оставиха кой каквата работа беше наумил да върши, наметнаха абичките си и, като разглеждаха небето на всички страни и се надяваха да вали още, завървяха към кръчмата. Скоро там нямаше вече празно място, някои стояха прави. Около масите, по пейките нагъсто бяха насядали човек до човек, приказваха всички и за да могат да се чуват, викаха, а над главите им като мъгла плуваше тютюнев дим. Понякога ставаше дума за някоя неуредена селска работа и тогаз глъчката ставаше още по-голяма: говореха по няколко души отведнъж, викаха, караха се.

А в туй време пет-шест души „крайненци“ — те бяха най-бедните сеновчани и техните къщурки бяха по дола, на края на селото — бяха се заделили на една маса и пиеха ракия. Сред тях седеше Гърдю и тъй като беше още трезвен, като че се свенеше от толкоз хора, нахлупил беше моканския си островръх калпак чак до веждите, поподсмиваше се някак гузно, а малките му черни очички неспокойно играеха. До него седеше по-малкият му брат Йови, едър като него, но по-отворен, по-отракан. Той знаеше, че пак Гърдю ще плаща „от влашките пари“, та гледаше да е близо до него, да му прави сметка, кога потрябва, и да не го оставя много да се разпуца. Костадин ловецът не беше от тяхната компания, но беше седнал наблизко. Други крайненци взеха да се примъкват отгук-оттам и да седат на масата на Гърдя. Последен, като носеше зад себе си и стола, на който беше седял досега, дойде Велко. Той беше нисичък, тантурест, с рошави мустаци, едното му око разкривено от стара заздравяла рана. Някой беше го ядосал и Велко, както държеше стола зад гърба си, обърна се и извика:

— Няма да ора ли? Ще ора! На която страна на мерата искам, там ще ора! Кой е тоз, дете ще ми заповяда?

Мнозина дигнаха глави от масите и се обърнаха; в кръчмата позатихна.

— Велко, какво се пенявиш — каза Илия, един от най-заможните селяни. — Най-напред ти нямаш нива, какво ще ореш. А пък де ще бъдат угарите таз година, то се знае, то е решено. Есенес орахме откъм Исъорен, сега ще орем отсам.

— Аз пък ще ора откъм Исъорен, ха де! — каза Велко.

— Бащината си нива ли ще ореш там?

— Манолакювата нива ще ора. Разбра ли? Нея ще ора.

Някои от селяните се разсмяха, размърдаха се, но оставиха пак Илия да говори:

— Ти, Велко, много си се замислил, потрай малко. Таз нива и на Манолакя не е, и наша не е, чакай да си каже съда думата, че то е лесно.

— Ний съд няма да чакаме, бай Илия! — обади се сопнато Йови и очите му светнаха. — Какъв съд ще чакаме, още сега ще я изорем и толкоз.

— Толкоз! — рече и Велко, сложи най-последно стола си и седна.

— Е, ако можете, изорете я пък — каза Илия и повече не се обади. Обади се Костадин ловецът, но той нямаше намерение да се кара.

— Коя нива мислите да орете — каза той, — оназ там на сърта край границата ли? Там сега един буренак станал, до пояс. Ами че ако изорете и таз нива, тогаз човек не ще има де да удари един заек.

Велко, още ядосан, промърмори под носа си:

— Зайци... за зайци ще мислим сега!...

Нивата, за която ставаше дума, беше на Исъоренския чифлик. Както една река подкопава и руши някой от бреговете си, тъй от години вече сеновчани подядаха земята на чифлика. И нямаше що — селото растеше, земята не стигаше. Най-напред сеновчани взеха почти двете трети, от мерата на чифлика, защото след едно съдебно дело, което трая дълги години, се доказа, че тая земя е била някога на едно арапско село, което в Руско-турската война се изселило, а Манолаки я бил заграбил. Държавата отне тая земя и я раздаде на сеновчани. Преди две години, по закон вече, на Манолакя, както на всички поголеми собственици, бе отчуждена още от земята му: от седемте хиляди декара, които бяха му останали, на него оставиха три хиляди — сметнаха стопанството му за образцово — а четирите хиляди взеха пак сеновчани. И пак земята им беше малко, пак имаха нужда от още.

На самата граница между мерата им и Исъорен имаше една нива, за която сеновчани казваха, че била от изоран бозлук и че тоя бозлук едно време — някои стари хора помнели още — бил техен. Те сега се съдеха с Манолакия за тая нива: съдът наскоро щеше да дойде и да реши делото на самото място. Но крайненци, както беше казал Велко, не искаха да чакат дотогаз.

Глъчката, кога по-тиха, кога по-шумна, продължаваше. Изведнъж в кръчмата стана по-светло, върху прозорчето огря слънце.

— Тю! Пак не можа да вали! — каза някой.

Илия се надигна и стана.

— Кога е тъй, да си вървим. То ако иска, пак ще вали — каза той и тръгна да излиза.

С него станаха да си ходят почти всички. И не че бързаха или че имаха нещо работа, а защото крайненци бяха попрехвърлили вече, често се обръщаха, чумереха вежди и само гледаха с кого да се счепкат. Когато всички бяха до вратата, влезе кметът Алекси.

— Отивате ли си? — каза той. — Хайде вървете ей гледайте работата, времето се опрали.

На опразнените маси, над които още се носеше синкав дим, беше останал само един човек — дядо Минко. Кметът, препасан с широк пояс, с доста големичък корем, червен, пълен, не бързаше да седне, а се разхождаше бавно из кръчмата, стъпяше напето, като че се радваше на себе си и на вървежа си. „Моят Алекси като султан ходи“ — беше казала за него жена му, а тия думи ги знаеше цяло село.

— Кмете — каза Велко, без да се обръща, — ела тук да отговаряш.

— Какво да отговарям?

— Ела да кажеш ти, като си кмет, с онез думбази ли държиш, дето излязоха, или си с народа.

— Какви думбази? Какво има? — каза кметът.

— Чуй какво има: ний сме решили да изорем нивата на сърта, дето се съдим за нея с Манолакия. Ще я изорем, чуваш ли, кмете, ще я изорем още сега.

Алекси само го гледаше и се бавеше да му отговори.

— Та ний като сме сиромаси, хора не сме ли? — продължи Велко. — И ний трябва да ядем, и ний деца имаме. Какво? Или и ти държиш с Манолакия?

— Ех, Манолаки... — каза кметът — какво искате от тоя човек, малко земя ли му взехте?

— А, ти го защищаваш! — обади се Йови. — Какво ни бил направил... Я го питай, питай него — посочи той Гърдя. — Съсипа живота на човека...

— Ти ако вземеш да ровиш какво е било едно време, то край няма — каза кметът.

— Стой, кмете, стой... — разпали се Йови. — Ти знаеш ли Манолакювия син, Тошо, какво е приказвал в града? На Джамадиновия хан приказвал, мене ми казаха хора, дето са го слушали. Онзи катилин, рекъл, си дошел от Влашко, ама ний пак ще го пъхнем в тюрмата, ний знаем кой ни запали саплъците преди пет години. Виждаш ли? — Заканя се човекът. Чунким малко е туй, дето му го направиха досега, ами още...

— Наистина, бай Гърдьо, ти много си изпати — каза някой.

Всички погледнаха Гърдя, като мислеха, че ще каже нещо. А той, както беше се загледал в масата, пое си дъх с целите си гърди, но нито въздъхна, нито каза нещо, а похвана единия си мустак, позасмя се и запя нисичко:

*Кавали свирят в усои,
Драганка ходи из двори...*

Той не можеше да пее, гласът му беше дрезгав. И като видя сам, че нищо не излиза, млъкна, изду бузите си и започна да дюдюка същата песен, като че я свиреше на кавал.

— Де, де, де! — провикна се Велко. — Ти, бай Гърдьо, кавалджия беше едно време, де ти е кавала?

— Загубих го! — каза Гърдю и се усмихна. — В Исьорен, в тревата го загубих.

Той стисна юмрук, замахна с все сила, но не удари масата, а сграбчи Велка за рамото, разтърси го и завика:

— Боли ме... боли ме, разбра ли?... Боли ме, Хилюпе! — извика той, като навъси лице. — Донеси ракия!

— Де, бате! Не се размеквай де! — каза му Йови.

На Велко му стана мъчно зарад Гърдя, ядоса се, както винаги, на богатите и се обърна: кметът беше излязъл, отзад, както по-рано, седеше само дядо Минко.

Тоя дядо Минко беше един особен човек. Когато захванеше да пие, дълго време той си седеше кротък, мъдър, мълчеше си и с никого не се заядаше. Но имаше една черта в пианството му и когато минеше отвъд нея, той започваше да се вслушва в чуждите разговори и току ще подхвърли някоя дума, ще бодне някого. И сега, когато Велко се обърна и погледна към него, това време тъкмо-що беше дошло за дядо Минка. Той вече следеше какво приказват крайненци, поподсмиваше се и сините му очи лъщяха като стъкло.

— Добре им е на тях, на богатите — каза Велко, — на тях пари им идат отвсякъде.

— Стегни се, че спечели и ти, сине майчин! — обади се тозчас зад него дядо Минко.

Велко подскочи като ужилен.

— Да спечеля ли? С какво да спечеля? Как да спечеля? С голи ръце печели ли се? Ами те? Те не печелят, а обират кого де свърнат, държавата обират. На този, многознайника, Илия — туй лято позакачи градушка нивата му, я очука два-три класа, я не — и какво стана? Додоха чиновници, прегледаха нивата, ядоха, пиха, отиде Илия с тях в града и една конска торба каймета донесе, разбра ли? Държавата му ги изсипа ей тъй е... Той и себе си, и децата си да беше продал, толкоз пари не можеше земе.

— Абе то туй държава ли е... то не е държава... държавата е само за богатите — обади се един крайненец.

— Аз съм пиан, аз нищо не разбирам — говореше дядо Минко, а в същото време, като се пазеше да не го забележат, поглеждаше към Филипа и му намигаше с око.

Крайненци заговориха пак помежду си. Много време имаше вече, откакто Гърдю беше почнал да разказва някаква дълга история, като на всеки две-три български думи примесваше и една влашка. Той беше се увлякъл, сипаничавото му лице беше се изчервило, калпакът му беше сега назад и се виждаха косите му, сплъстени на фитили, посивели. Него го слушаха само двама-трима крайненци, останалите приказваха отделно, всеки със съседа си.

— Ти сега слушай мене, направи каквото ти казах — говореше Йови на Нейча, най-бедния от крайненци, вдовец, небръснат от седмици. — Туй нещо ти трябва да го направиш, то повече тъй не може.

— Да го направя, ами с празни ръце как? — говореше Нейчо замислен. — Три овци бяха останали, взех, че ги продадох и тях. И сега очисти се, нищо нямам...

— Ти остави сега туй... Старата като е дошла, нека да постои, а ти ще гледаш да си намериш една стопанка, не може. То умрялото си е умряло, а ти деца имаш, трябва да има кой да ги гледа. Ти мене слушай...

Велко приказваше с Динката. Той повечето му шепнеше на ухо, но по едно време се разгорещи и подигна гласа си:

— Аз тъй му казах. Ти, казвам, дядо попе, в черква служиш, евангелието четеш... кажи ми къде отиваме ний, като няма просветление... правдина като няма...

Дядо Минко се обади нещо, но Велко не се обърна.

— Кажи ми, рекъх, защо убиха Стамболийски... народен чияк... защо го убиха, а?

— Мене никой не ме убива пък — обади се отзад дядо Минко.

Велко скочи и стана прав.

— И ти си чорбаджийско ухо! И ти лижеш еминиите на онези хайдутяги! Какво мислите вий, все тъй ли ще върви? Е-хе! Свърши се то! Ще доде видовден, ще видим кой кум, кой сват.

— Ний да работим, ний да се бием на фронта, ний да плащаме — каза Нейчо. — Все ний. А онез, дето имат по на десет ката къщи, тях никой ги не закача.

— Те само по бани и по курорти ходят — каза Йови.

— Какво искате от тоз народ вий бе? — разгорещи се още повече Велко. — Какво току му пращате бирници, какво има, какво му е остало?

— Аз съм пиан, аз нищо не разбирам — оправдаваше се дядо Минко.

— Чакай, чакай! — обади се Динката. — То малко остана, малко ще потраем. Че като грабнем брадвите!...

Гърдю не беше доразказал историята си, но като нямаше кой да го слуша, и той беше замълчал. И той гледаше, и той уж слушаше, като

се разправят другите, но нито чуваше, нито разбираше нещо.

— И няма да изорем нивата, а? — викаше Велко на дяда Минка.
— Ще я изорем. Ний ще я изорем и ний ще я засеем. Иди им кажи на думбазите! Иди кажи, ако искаш, и на Манолакия.

Като чу това име, Гърдю трепна, като че се пробуди от сън. Както бяха замислени, малките му черни очи пламнаха, той стана прав и извика:

— Манолаки! Пунгаш! Душата ми изгори той мене... изяде ме...
Ама и аз него ли? И аз ще му платя... Хубаво ще му платя...

Той се тръшна на мястото си и гърдите му се заподигаха, като че се задъхваше.

V

Вън се чуха гласове, зазвъниха шпори и в кръчмата влезе Галчев, а след него кметът и Милчевски. Галчев не знаеше какво беше се случило преди малко, нито отдаде особено значение на туй, че десетината души, които пиеха около една маса, се извърнаха и го погледнаха. Той им кимна, поздрави ги весело, след туй, като подрънкваше с шпорите си, отиде към тезгяха и поиска от Филипа кутия цигари.

Крайненци се поумълчаха. Изведнъж Гърдю стана и забърка в пояса си да плаща, но Йови го хвана за ръката и повика Филипа. Направиха сметка и тогава Йови отдели колкото пари трябваше и плати. Гърдю като че не искаше да знае нито колко плаща, нито колко му връщат, мушна кесията в пояса си и тръгна към вратата. Някой му извика, но той не се обърна и излезе.

Галчев, Милчевски и кметът също излязоха. Те отидоха настрана и кметът дълго време говори нещо на Галчева. Подпоручикът го слушаше, но гледаше настрана и мълчеше. По-внимателно като че слушаше Милчевски и натъжените му очи гледаха учудено и плахо.

По едно време отвъд оградата надникна Давид Кьосето, след туй доде при тях.

— Кмете, тебе търся — каза той. — Добър ден, г-н поручик... Кмете, знаеш ли какво бясно куче ме нагази отзарана? Доде у дома Кутмака и, нали сме от един еснаф, заведох го да ми види пчелите. Той гледа, гледа, че като скочи — полудя човека ей, полудя. Ти, кай, пращаш твоите пчели да крадат мед от моите... Хванах ли те аз тебе... И какво не още... Бабини дивитини... Ти чувал ли си таквоз нещо?... Псува ме...

— Не ви разбирам от пчелите — каза Алекси.

— Че аз ако мога да уча мухите си да крадат, ще ги пратя в банките, пари да ми крадат... Нали, г-н поручик? — ухили се Кьосето и погледна Галчева.

— Не ви разбирам от пчелите — каза пак Алекси. — Какво прави Йосиф?

— Какво ще прави Йосиф? Гледа си училището. Аз тоя Кутмак няма да го оставя, аз ще се жалвам.

— Остави сега туй — пресече го кметът. — Ти да кажеш на Йосифа да си събира ума. Виждам аз какво прави и какво проповядва. Ти си баща. Ще се случи нещо, после не знам, да не речеш, че не съм ти казал.

Къосето се позамисли.

— Абе, Алексе, не виждам ли и аз, ама какво да правя... Днешните млади нито в господата вярват, ни то баща и майка зачитат. Ама ще му кажа, пак ще му кажа. То един свят се навъдил, пази боже... Право ви казвам, г-н поручик, не смееш да им продумаш.

— Ти му кажи пак — каза Алекси.

— Ще му кажа. А Кутмака не го оставям, ще го заявя. Той е дърт хайдутин, ще ми направи нещо...

Галчев тръгна към коня си. Милчевски, който досега само беше слушал и мълчал, тръгна с него.

— Защо не доде вчера? — каза той. — Нона беше тука.

Галчев се качи на коня си. Милчевски доде близо до него.

— Нона пита за тебе — каза той ниско и се учуди, че Галчев и сега не му отговори. — Кога ще се върнеш? Ти отиваш нагоре, ще се отбиеш ли в Исъорен?

— Какво ще правя в Исъорен? — каза Галчев. — Аз отивам по границата. Хайде довиждане! Довиждане, кмете!

Галчев бутна коня, последван от войника, също на кон. Колкото и малко да беше валяло, предишния прах го нямаше, беше чисто и прохладно. Тревата се зеленееше, поизмита от дъжда, самият път изглеждаше гладък и кафяв. Лека мъгла като дим стоеше над нивите — ясно като прави линии се очертаваха синорите и сред стърнищата, изпотъпкани и легнали, се показваше черна земя, измокрена от дъжда. Още вървяха разкъсани облаци и слънцето ту се затуляше, ту светваше.

Галчев още си мислеше за туй, което беше му говорил кметът. Както се виждаше, Алекси беше в дирите на всичко, което ставаше в селото, но като всеки хитрец, гледаше, ако може, да остане настрана, а друг да бърка в огъня. Учителят Давидов тайно събирал вечер някои селяни, все от крайненците, ония, дето нямат забит кол, както казваше

кметът, и онова, което им говорел, не било вече обикновени партизански речи, а подстрекателство за бунт. Все пак кметът не смееше да обвини открито никого и като разказваше за събранията на Давидов, престорено наивно добавяше: „Може пък даскала да им чете някоя книжка, сказки да им държи, нещо като вечерно училище, да речем...“

Че в Сеново не беше спокойно, то се виждаше. Но къде беше спокойно сега? Между другото кметът беше казал, че сеновчани се заканяли да заграбят земя от чифлика. „И какво са криви селяните — мислеше си Галчев, — на тях им трябва земя, на тях земята е нужна, както въздуха. Пък и аз какво мога да направя? Аз мога да върша само туй, което ми заповядат, нищо друго. Виж, ако стане нещо съвсем близо до границата, то е друго, тогаз ще видим.“

Галчев беше се отдалечил доста от селото и забеляза, че пред него по пътя вървеше някакъв селянин. Когато го наближи повече, селянинът чу стъпките на коня, отби се, направи две-три крачки настрана и след туй се обърна с лицето си към пътя. Галчев позна, че беше Гърдю.

— Къде тъй? — попита го той.

Гърдю поздравя по войнишки и се усмихна.

— Нийде... ей тъй, да ме вземе малко вятъра...

Той държеше цигара и бъркаше в пояса си за огън.

Галчев го позагледа, не му каза нищо повече и го замина. Той си спомни историята на Антица, тъй както му я беше разказал Кутмака, и се обърна. Гърдю пак беше тръгнал насам, вървеше по същия път, който отиваше към Исьорен. „Може ли да се минат двайсет и повече години и още да го влече нещо нататък — помисли си Галчев. — И това е един селянин!...“

Изведнъж пред него се мярна върхът на едно дърво — същото туй дърво, което му беше показала Нона от кабриолета. Във влажния въздух то изглеждаше сега по-зелено, по-развеселено и при всяка крачка на коня като че подскачаше и се откриваше повече. Галчев усети, че го обзема някаква сладка безпричинна радост, и пришпори коня. Не измина и стотина крачки в тръс, той пак поспря коня: пред очите му се откри целият Исьоренски чифлик.

Той и по-рано беше го виждал, но от другата страна, откъм границата. Отсам, както го гледаше сега, чифликът имаше съвсем друг

вид. Той беше близо до границата, мястото там постепенно се издигаше и всичко се виждаше като на длан. Най-напред личеше голяма бяла къща и пред нея, точно по средата — високо зелено дърво — същото туй дърво, върхът на което се виждаше отдалеч. По-долу оградени с бели каменни дувари, се виждаха няколко овчи саи, с каменни стени откъм юг, с два-три еднакви и квадратни входа, които се чернееха като дупки на кафез. Имаше и други постройки, а по-настрана, където като грамаден пръстен се извиваше околчестата ограда на хармана, се издигаха два саплъка — единият по-нисък, с бяла скорошна плява, другият потъмнял, улегнал, висок като планина.

Но очите на Галчева се връщаха все към бялата къща. Тя имаше чардак и пред чардака беше високото дърво. Наоколо беше поле, нямаше нищо друго, освен трева и бурени и може би затуй това дърво изглеждаше необикновено високо, самотно сред широкия хоризонт, устремено към небето. Галчев се взираше и се мъчеше да види нещо, но в чифлика като че нямаше хора. Не димеше и вършачката, навярно вършитбата беше привършена. Орляк птици хвърчаха над къщата и когато се спуснаха по-ниско и между тях се мярнаха и бели крила, Галчев разбра, че са гълъби.

Един път се отбиваше и тръгваше право към границата. Там се виждаше един дол и на единия му бряг имаше български пост, а на другия — румънски. Галчев отби коня си и тръгна по тоя път.

— Хубене! — обърна се той към войника. — Ако вървим по тоя път, дали ще излезем на границата?

— Ще излезем, господин подпоручик. То каквото е равно тука, и без път да тръгнем, пак ще излезем. Ей я е де е границата!

Повървяха някое време по тоя път. Галчев все гледаше към чифлика. През тия два-три деня, откато беше слизал в селото, той беше ходил по обиколка на постове откъм другата страна на заставата. Сега останаха отсамните постове и още на тръгване беше си дал дума, че няма да се отбива в чифлика. Той спря коня, извади цигара и запуши. Не му се вървеше повече нататък: „Защо пък да си налагам тия ограничения? — помисли той. — Аз може да мина покрай чифлика и пак да не се срещна с никого и с никого да не приказвам.“

— Хубене — каза той, — нали има път да минава покрай чифлика и да отива към границата?

— Има, г-н подпоручик.

— Виж, там има и кладенец, вадят вода сега. Я да минем оттам, ще напоим конете!

И без да чака какво ще каже войникът, Галчев обърна коня към чифлика. Тъй изведнъж той се освободи от обещанието, което беше си дал зарад майка си — да бъде предпазлив и да избягва срещите с Нона. Сега това му се виждаше непотребно и смешно: ако наистина имаше някаква опасност за него, той трябваше да върви направо към нея, а не да я заобикаля боязливо отдалеч. И каква опасност е туй, че на пътя му се е изпречило едно хубаво момиче? Нека всички опасности да са все такива! Тая мисъл се хареса на Галчев и го развесели. Наедно с Хубена те вървяха сега направо, без път. Излязоха от нивите и тръгнаха по равна чиста поляна, която изглеждаше да е неразоравана целина.

— Вижте каква трева има тук, г-н подпоручик — каза Хубен и в гласа му прозвуча радостта на селянин. — Суха е, а пък каква е гъста. Стига да няма сняг, добитъкът може да се напаса и посред зима.

Наистина, тая трева беше особена. Тя не отиваше нагоре, не стърчаха от нея стъбла, а беше на гнезда, гъста, едра и пуцаше на всички страни прегърнати листа като пера.

— Таз трева се казва бозалък — обясни Хубен. — Много е добра за добитъка.

Бяха близо вече до чифлика. Вървяха из по-ниско място и затуй къщата се криеше зад другите постройки. И дървото пред нея като че намаля и не. Изглеждаше тъй високо. Откъм хармана се виждаха кола, плугове, чивгари, червенееше се една жетварка. Галчев позна жълтия кабриолет на Нона. Изведнъж там се показа жена и Галчев трепна. „Не е Нона — каза си той след малко и се успокои. — Вървежа на Нона е друг. Когато Нона върви, като че плава, снагата ѝ е права, стройна, малко изпъчена, затуй лактите ѝ остават назад. И може ли Нона тъй спокойно да върви? Да не се засмее и да не махне с ръка?“

VI

Галчев слезе от коня, остави го на войника, а сам тръгна към кладенеца. Едно босо момче караше алашата — тежък бял кон, който, напрегнат, с огънат гръбнак, едва пристъпваше около келявото, като на всяка крачка подмяташе предницата си, като че с мъка отлепяше краката си от земята. Застанал прав на каменната софа, наспоред върбата, която беше до самия кладенец, стоеше възстар човек, по ръкави, с кафяви шаячени панталони, каквито носят котленците. Той и не погледна Галчева, защото тъкмо в тая минута по макарата остро заграка синджир и човекът, като се понаведе, пое пълния тулум, мокър и лъснат от водата, която се плискаше по него. Той го отмъкна до улука, но не го изля, а само го надвеси и като погледна Галчева и се усмихна, каза:

— Няма ли да пиете, г-н поручик? Водата ни е хубава, студена е.

— Не, ний искаме да напоим конете — каза Галчев. — Може ли?

— Как да не може. Може, може. Дай насам конете, момче! — извика той на войника. — А, Хубене, ти ли си? Докарай конете!

— Де е по-чиста водата, дядо Христо? — попита Хубен, като водеше конете. — Да няма перушина от патките, че ще кашлят конете. На кой улук да ги напоя?

— На който щещ, на който щещ, водата е чиста, сега сме я вадили. Хайде, че ела да се напиеш и ти, аз ще чакам.

Той държеше тулума и все се усмихваше. Лицето му беше сухо, но здраво и червено, около носа и устата му имаше две дълбоки извити бръчки и от тях той изглеждаше по-усмихнат, отколкото си беше. Като се напи и войникът, дядо Христо хвърли тулума в кладенеца, спусна и въжетото.

— Чакаме да напоим овците — каза той. — То отзарана поваля малко, кой знай дали ще пият. Бяхме напълнили улуците, ама като ви видях, че идете, рекох на детето: карай, Енко, карай да извадим още един тулум, тез хора може да искат да пият вода.

— Всичко туй на чифлика ли е? — каза Галчев, като показваше към сградите. — Няма ли кръчма или кафене, да се навъртат там съмнителни хора?

— Какви хора?

— Контрабандисти, бегачи през границата.

— А, няма, няма. Таквиз хора няма. И нито кръчма има, нито кафене, всичко туй, дето го гледаш, е на чифлика. Едно време, право е, много бягаха оттука през границата. Ей онзи дол, виждаш ли го? — там им беше вървището. И Тахира от Черкезкьой, когато го бастисаха, хайдутите през тоя дол минаха отсам в България. Цяла нощ пукаха пушки, гонеше ги потеря.

— Кой е тоз Тахир?

— Един богат турчин. Рязали му бяха ухото за пари. Отколе беше то. Тогаз, нали казах много бягаха оттука, ама откато направиха онез двата поста, румънския и българския, никой не смее вече де мине.

Дядо Христо се обърна и погледна към детето.

— Хайде, Енко, впрягай да извадим и тоз тулум. Дръж го, дръж, дръж! — завика той.

Галчев се обърна: белият кон, който досега беше стоял отстрани на келявото, беше повлякъл детето и тичаше към улуците. Колкото и да опъваше отзад хамутя, детето не можа да го спре и го пусна. Дървената закачалка затрака по камъните.

— Ух, да те ядат вълци, да те ядат! — разсърди се дядо Христо и замаха с ръце срещу коня.

— Нека се напие — каза Галчев.

— Какво ще пие — не е жаден. Откато сме завадили вода, сто пъти е дохаждал да пие. Туй добитъка, г-н поручик, хитър е като чияка. Разбра, че ще го впряга ме, и гледа само да се помайва.

Наистина, конят уж пиеше, а само плакнеше водата из устата си, като че се жабурише, и в същото време извъръщаше очи назад и гледаше какво ще стане. Дядо Христо отиде при него, извади хамутя изпод краката му и два пъти го удари с дървото на закачалката по задницата. Конят тичешката се върна направо на мястото си при келявото.

Галчев гледаше към чифлика. „Защо не се показва Нона? — мислеше си той. — Дали не е отишла някъде?“ — Той можеше да иде у тях, да каже, че иска да види баща й, да го предупреди, че сеновчани замислят нещо лошо. Най-последно чифликът беше до самата граница, в

неговия участък, и той не само можеше, но беше и длъжен да се отбие и да го види. Встрани от каменната ограда и доста надалечко сред поляната се виждаше една старовремска могила, каквито имаше много тия места. На самия ѝ връх нещо се белееше.

— Какво има на оназ могила? — поп пак той дядо Христа. — Нещо се белее там, паметник ли е?

— Паметник е.

— Руски паметник ли?

— Не, гроб е. Там е погребана чорбаджийката, бай Манола жена му. Втората му жена, Антица.

Галчев позамълча и се позамисли: откато беше границата, не се минаваше ден да не чуе да се разказва нещо за Антица, да не се спомене името ѝ.

— Че защо е погребана там?

— Е, тъй искаше чорбаджията, тъй направиха. Там я погребяха.

Както по-рано, дядо Христо все си изглеждаше усмихнат, но очите му като че овлажняха.

— Таз могила тъй я гледаш ниска — каза след малко той, — ама да се качиш там и да погледнеш вижда се цялата мера на чифлика. — Той помълча добави: — Едно време чифлика беше голям. Трябваше да вървиш цял час с талига, че да изминеш мерата от единия край до другия. А сега — ей де се виждат нивите на сеновчани. Те разграбиха земята му.

Отвъд върбата, из буренака се изправи човек, когото Галчев не беше забелязал досега. Той беше бос, със запретнати крачоли, дрипав.

— Николай, ти още ли си тук? — каза дядо Христо. — Хайде, вземай бъкела и върви при телците. Ще минат през границата.

— А-хъ, ще минат... чунким не ги виждам оттука. — Той се навъси и слабоумното му лице стана още по-грозно. — Върви, върви... ами цървули? Ами че дядо Христо, кажи на чорбаджията да ми даде едни цървули. Все бос, бос... тръни има!

— Казах аз, казах на Тоша да ти купят цървули. Хайде върви сега при телците.

Все тъй навъсен, като гледаше в земята, Николай каза:

— Едни ботуши имало... да ми дадат тях.

— Какви ботуши? Кой ти каза?

— Нона, аз и на нея казах за цървули, а тя — ако искаш, кай, ботуши, има...

Дядо Христо се засмя.

— Ех, ти Нона ако слушаш! И капитан ли ще ставаш, та искаш ботуши? — засмя се дядо Христо и погледна Галчева.

Галчев извика на войника да доведе конете.

— Време е да си ходим — каза той.

Хубен доведе конете, Галчев прибра поводите и щеше вече да се качва, когато отгоре, откъм къщата на чифлика, се чу треперлив и ясен женски глас: „Дядо Христо! Дядо Христо!“. Едно момиче, наметнато с голям червен шал, тичаше към кладенеца. Не беше Нона — приличаше по-скоро да е селянка. Като забеляза Галчева и войника, тя се спря, позавъртя се, като че искаше да се върне, но после пак се затича. Тя доде на няколко крачки, усмихваше се — беше Нона.

— А, госпожице, вие ли сте? — можа само да каже Галчев.

Но още по-учуден беше дядо Христо. Както стоеше на кладенеца, той я изгледа, после развълнувано и ниско каза:

— Какво си направила ти?

Нона се засмя.

— Дядо Христо, ще те питам нещо... Чакай, сега ще дода — каза тя, после се обърна към Галчева: — Приличат ли ми? Тия дрехи са на мама. Стоят ли ми хубаво?

Галчев я гледаше учуден. Най-хубавото нещо у нея беше шалът — разкошен червен шал с гъсти дълги ресни. Отдолу роклята беше тъмнокафява, без деколте със стегнати ръкави, старомодна. Нона и косата беше направила другояче: вчесана на път, стегнат пригладена. Лицето ѝ изглеждаше по-кръгло, черните ѝ очи лъщяха и се смееха. Като се позагръщаше с и подаваше едното си рамо напред, тя гледаше Галчев усмихваше се и питаше:

— Приличат ли ми? Стоят ли ми добре?

— Много, много ви приличат!

— Виждате ли какъв шал — каза Нона. — От чиста коприна е, много е тежък. Липискански шал, тъй каза тати, той го купил на мама. Таквиз шалове сега няма. А я вижте обущата — тя показа единия си крак — с пиринчени токове... Е, как ме намирате? — каза тя като се изправи и се засмя.

— Много сте хубава.

— Нали? — каза тя и очите ѝ светнаха. — Намерих ги в сандъка. Чакай, рекох, да ги облека. А вий се изгубихте тия дни? Де бяхте? Аз два пъти дохожда в Сеново. И Милчевски не знаеше де сте.

— Имах малко работа — каза Галчев. — Вие вчера сте били в Сеново. Имате ли писмо от годеника си?

Нона го погледна и насмешливо сви устни.

— Какво сте се загрижили за моя годеник?

— Нищо, попитах само. А вий бяхте ми обещали нещо.

— Какво съм ви обещала?

— Да ми разкажете оная история, за она, дето паднал от трена.

— И за другия, дето падна от мотоциклета ли? Добре, но вий не се явихте. Вий малко внимание обръщате на новите си познати.

— Но вий пак ще изпълните обещанието си.

— Не се знае. Ще видим. — Тя се обърна, видя Николая и каза: — Какво се е намусил Николай, дядо Христо?

— Ботуши иска Николай. Казала си му, че ще му дадеш ботуши.

Нона се загърна повече с шала и се засмя.

— Аз му казах, че ако влезе там в гьола, в калта, и излезе, ще му станат на краката ботуши, а той... дядо Христо, ще те питам нещо, на ухото ще ти кажа... Довиждане! — каза тя на Галчева, усмихна се и се завтече към дяда Христа.

Галчев разбра, че повече няма защо да стои, и се качи на коня си. На тръгване Нона още веднъж му кимна с глава и се усмихна. Когато минаваше покрай портата, Галчев видя, че на чардака стоеше един стар побелял човек, наметнат с палто — навярно беше Манолаки. Галчев поздрави — старецът едвам подигна ръка към калпака си. В същия миг отзад се зачуха стъпки, зазвъняха гердани — Нона се връщаше. Галчев се въздържа и не се обърна. Той мина покрай могилата и отблизо видя гроба на Антица — бял каменен паметник, ограден с желязна ограда.

Макар да беше доста далеч вече, Галчев не искаше да се обърне. „Защо не ме покани у тях? — помисли си той, малко огорчен. — Това е най-обикновеното нещо, което всеки би направил.“ Той си спомни, че колкото и да се държеше свободно, Нона изглеждаше наистина малко смутена, може би от неочакваната среща, но всичко туй не можеше да я накара да забрави една такава проста любезност. Все пак Галчев беше доволен, радваше се, че я видя, че я срещна. Когато пътят захвана

да наваля по отвъдната страна на баира, той се обърна: на чардака, гдето още се тъмнееше сгърбената фигура на стареца, стоеше Нона, с червения шал на раменете си. „Тъй е стояла някога там и Антица“ — помисли си Галчев и си спомни думите на Кутмака: „Антица беше селянка, а стана господарка. И каква господарка!“

VII

Къщата на чифлика беше голяма, двуетажна, с широка стряха и издаден отпред чардак, каквито са всички стари български къщи. Горے четири хубаво изработени диреци, с малки спретнати капители, по които имаше резба, подпираха чардака в четирите ъгъла. Долу диреците бяха само два, но по-яки, по-дебели, вложени в подложки от дялан камък, с които те стъпяха на земята като с големи конски копита. Там, гдето беше чардакът, къщата се вгълбяваше малко навътре от доста широка сундурма, обградена със също такъв пармаклък, с какъвто беше ограден и чардакът. Две врати, почернели от времето, обковани в няколко реда с големи железни гвоздеи, главите на които изглеждаха като пулове, се очертаваха върху варосаната, малко синкава стена. Отстрана на всяка врата имаше по един прозорец. Дъсчена стълба се спущаше надолу към двора.

Отпред, току до чардака, се намираще дървото, което се виждаше отвред наоколо — стар бряст, с дебел напукан дънер като на дъб. То започваше да се разклонява наравно с покрива, един клон, за да не чупи керемидите, беше отрязан и на това място сега имаше щърково гнездо. Оттам нататък дървото се разпущаше свободно над покрива и на всички страни и тъй като беше високо и голямо, изглеждаше на катове, отделните му части приемаха най-различни форми и тъй бяха отдалечени една от друга, като че принадлежаха не на едно, а на няколко дървета. Ако горе, по самите върхове, вятърът възбръщаше листата откъм опакото и те затрептяваха като живи, вред другаде дървото оставаше спокойно; някъде се виждаха клоните, черни, като че намазани с катран, но веднага се губеха пак в гъстака: някъде листата, огрени отгоре от слънцето, изглеждаха светли и прозрачно зелени; на друго място се откриваха тъмни сенчести дълбочини, из които се чуваше да цвърчат и да се гонят врабчета, или се спущаха някъде отгоре тънки вейки и висяха като откършени. И една мека зеленикава сянка изпълваше въздуха под дървото като под шатър.

Беше към четири часа след пладне. Откъм къщи се зачу старешка кашлица и на сундурмата се показва Манолаки, с подпухнали очи, гологлав. Той току-що беше станал от сън, прозина се, изтри с длан насълзените си очи и поправи разрошените си мустаци, които под дебелия му месест нос бяха пожълтели от тютюна. Манолаки прехвърляше седемдесет и три години. Къс, дебел, с увиснали меса и тлъстини около гушата, той затътри чехлите си и тръгна към чардака. В един ъгъл, на сянка, беше постлано синьо котленско кебе, с една-две възглавници. Манолаки седна там — то си беше негово място, — изпъшка и се отпусна. Лицето му беше подпухнало, с нездрав пръстеноземен цвят, напръскано с по-дребни и по-едри черни петна, които му бяха останали след едно боледуване.

Манолаки погледна към къщи, но там беше тихо, нямаше никого. Като се поозърна насам-нататък, той видя долу на двора Енка и му извика:

— Енко! Де е мама ти? Я иди да я повикаш, търчи! Ела, речи, че дедо те вика да му направиш кафе.

Но зад Енка се показва Санка, снаха му, която идеше откъм градината. Манолаки разбра, че го е чула, и не намери за нужно да каже и на нея какво иска. Санка, Тошовата жена, беше още млада, нисичка и малко приведена, но с хубавичко лице и със засмени добри очи.

— Де беше? — попита Манолаки. — Направи ми едно кафе. Оставяте къщата сама и ходите. Де беше?

— Ами, тате, нали вадим картофи? Всички сме там — баба Лукана, Галунка, Малин, всички.

— Ами Глуханека?

— Той сега доде. Трябва да е спал, нали пази нощя.

— Пази, пази той. Знам го аз как пази, тоз дембелин, и деня спи, и нощя спи. Там да стои при вас и да помага. Отзарана гледах как кравите изпиха млякото, а той не вижда. Доде се обърне, доде отиде да ги изпъди, изпиха го. Отпуснат чияк!... А Нона де е? — попита Манолаки.

— В Сеново е, тате — обади се Санка отвътре.

Манолаки тури цигара в кехлибареното си цигаре и запуши. Къщата беше на високо място, можеше да се вижда надалеч и на всички страни. Манолаки поразгледа какво има из чифлика, погледна

към овцете, които мръхтяха на поляната, към кладенците, гдето около изсъхналите улуци се въртяха гъски и прелитаха гълъби. След туй погледът му се насочи към къра. Тревата беше посърнала, пожълтяла, по пътищата се дигаше прах и Манолаки си помисли, че ако отива все тъй, ще изгори всичко. Далеч сред полето се показва добитък, Манолаки се вгледа в него и позна, че е Николай с телците.

Санка донесе кафето, даде хляб на Енка и излезе. Манолаки не отвърна погледа си от къра. Като всеки стар човек, той най-често си мислеше за едно нещо: какво е сега, а какво беше едно време. След първата глътка кафе той пак погледна към Николая и към телците, в паметта му се появиха други стада — големи стада, тежки стада и, без да усети, той потъна и се вдълбочи в спомените си.

Едно време просторната мера на чифлика беше повече целина, покрита с такава буйна и висока трева, че никак не беше преувеличено, когато се кажеше, че добитъкът се закрива в нея. Мека, мирзлива и чиста трева, която от вятъра лъщеше и се къдреше като коприна, имаше навред, но по някои места ставаше див, преплетен и непроходим бурен, истински леговища на вълци. Имаше високи по два-три метра овчи опашки, които селяните сечеха вместо пръти и плетяха от тях кошове за мисир; генгерът (магарешкият трън) покриваше цели пространства и особено есенно време, когато изсъхнеше и закоравееше, а добитъкът проправеше из него тесни пътечки, приличаше на същинска гора. Мусубейският извор беше на петнадесет километра от Исьоренския чифлик. Едно време никой не го знаел, защото е бил скрит из буренака. Веднъж в чифлика на Муса бей, същия, на името на когото се нарекло селото, се завърнала една крава и слугите забелязали, че краката ѝ до колената били кални. А било суша и наоколо вода нямало. Тогава тръгнали подир нея и намерили извора.

При такава мера не беше чудно, че Исьоренският чифлик беше прочут с добитъка, който развъждаше. Сред някоя зелена поляна можеше да се види черда от двеста-триста крави, позадрямали след богатата паша, едни прави, други легнали. Те не бяха много едри, но оправени и красиви, с по-тъмна козина по шията и по предницата, с малки заострени рогчета и с топли черни очи. Те си ходеха с телетата, защото никой по това време не мислеше да ги дои. В Исьоренския чифлик хранеха на ясла и стари волове за продан. Имаха и свои овце, но всяка пролет събираха мари (стари овце). Наесен дохождаха

албанци с пискюллии фесове, с богати сърмени дрехи, купуваха след дълги пазарлъци всички млади телци и юнци, които можеха да отделят от чердата, купуваха и охранените волове и марите и ги откарваха в Цариград.

Ето откъде идеше тогава богатството на Манолакия. Освен овце и говеда, Манолаки имаше и голяма хергеля, най-напред от петдесет-шейсет, а по-късно от сто и повече кобили. Сред тия широки и тревисти полета като джунгли, нищо по-красиво и дори страховито със своята първобитна сила не можеше да има от тия свободни полудиви коне. Гърдю не беше прав, когато казваше, че всички коне на Манолакия били черни, по-скоро Манолаки предпочиташе по-тъмни коне за впрягане. В хергелята му имаше коне с всякакъв косъм: червени, златисти, сиви, дори бели. Те бяха оправени, широки кобили, с големи търбуси, защото пасяха само трева, с гъсти гриви и дълги опашки, с див непокорен огън в очите. Между тях препускаха малки кончета с тънки като на сърни крака. По-едрите и по-стари кобили имаха на шиите си железни хлопки, които биеха като камбани. Из буренаците те се движеха винаги неспокойно, на бързи преливи, пръхтяха, размахваха опашки по лъскавите си гърбове, цвилеха.

Между тия коне, които нямаха подкови на копитата си и не знаеха какво е юзда, можеше да се види и някой тънък, мършав кон, с вехто турско седло, дървените краища на което са охлузени и оголени. Конят е свободен, движи се наедно с хергелята, но е невесел и умислен, на седлото му е окачена юзда, едно навито въже, една торба и един ямурлук. Той е конят на хергеледжията. Сам хергеледжията е заспал някъде в тревата. Стадото се пази добре и от жребеца, който, като забележи, че някои кобили са се заделили надалеч, препуска към тях, прибира ги, гони ги, като свива уши и навежда главата си почти до земята, до предните си крака, която, кобила застигне, захапва я за хълбока и челюстите му изтракват като клещи.

Но слънцето е към обяд, припича и конете трябва да се карат на водопой. Из тревата излиза хергеледжията, пъргав, лек човек, с кожен сияхлък на кръста и със спуснати широки панталони, крачолите на които долу над цървулите са поразпрани отстрани. Той хваща сивия оседлан кон и се мята на гърба му. И той мършав кон, който досега беше ходил отпуснат и замислен между другите коне, необичан и гонен от тях, препуска като вятър, коремът му като че ще се допре до

земята, над него дългият камшик на хергеледжията се разсуква във въздуха като черна змия и плющи, като че гърми пищов. Хергелята се събира, охранените лъскави гърбове на конете се нареждат нагъсто като риби, напред излиза черна кобила с хлопка, стадото тръгва след нея, проточва се на дълга върволица и в тръс се насочва право към чифлика.

Конят на хергеледжията може да бъде добре гледан, да е млад и як, но той никога не може да хвърли месо на гърба си, винаги е мършав, защото хергеледжията не го жали, когато е на него. А случва се да му се отвори голяма работа. Понякога, най-вече нощно време, било че усетят наблизо вълк, било че изтрещи отгоре им гръмотевица, конете на хергеледжията се подплашват, разбягват се и като предават все повече един на други страха си, изпадат в паника и в бесен кариер се понасят, накъдето им очи видят. Те препускат тъй с километри, спират се някъде за малко, разиграни, с разширени ноздри и подигнати опашки, пооглеждат се и след туй със същия луд бяг се понасят в обратна посока — пак тъй пряко през полето, в тъмнината, сред дъжда и светкавиците. Ако се случи да минат през някоя нива, тя остава след тях смачкана и претъпкана, като че бита от градушка. Туй е най-тежкото време за хергеледжията. Той хвърчи на мършавия си кон, мъчи се да посрещне стадото, да му пресече пътя, да го завърне и когато вече е успял да го посъбере, то пак се изплъзва и хуква в друга посока. Най-последно, с голям труд, с потънал в пяна кон, той успява да спре тия разлудени коне, укротени повече от собствената си умора, отколкото от дългия МУ камшик.

Тия диви степни коне ги употребяваха само за една работа: вършееха с тях, нещо, което траеше най-много един месец, месец и половина. Като наближеше вършитба, цялото стадо, без да подозира какво го чака, го докарваха в чифлика и го запираха в големия харман, ограден с висок каменен зид. От града бяха пристигнали вече пет-шест души налбанти, пъргави, сръчни и безстрашни хора. Всички коне от хергелята, които до това време не даваха да се докоснат с ръка, трябваше да се подковат, за да могат да вършеят. Също като североамериканските индианци, налбантите хвърляха ласо, но го хвърляха малко по-инак: примката, направена от въжето, те я закачаха на върха на един дълъг прът и когато изплашените коне, прилепени към зида, гледаха да отбягнат, нахлуваха я върху шията на оная кобила,

която им попаднеше. Най-напред животното се разскачваше, бъртеше се, но примката все повече го стягаше и то се спираше, задушваше се, очите му щяха да изскочат от страх и от болка. Тогава един от налбантите тичешката минава зад него и прекарва края на въжето зад един от задните му крака, между глезеня и копитото, след туй препъхва края на въжето през примката. Сега всички обтягват и теглят въжето, запримченият крак на кобилата се подига нагоре към корема ѝ, а главата ѝ се навежда и, тъй свито на топка и омаломощено, животното се поваля на земята. Нахвърлят се веднага всички отгоре му, един го хваща за ушите и натиска главата му, друг препъхва опашката му изпод задния му крак и натиска задницата му, останалите събират четирите крака накуп, като китка, обръщат ги нагоре и ги завързват. Със същата бързина, с каквато се правят хирургическите операции, майсторът обрязва нарасналите, спитени и разкъсани копита, изглажда ги, слага подкова и започва да кове. За десетина минути най-много всичко е готово. Отвързват кобилата и тя избягва настрана, още изплашена, с изтръпнали нозе. След туй хващат втора, трета — и тъй докрай.

VIII

Слънцето беше се обърнало на запад, сянката на бряста се простря върху целия двор, прехвърли се през оградата и полази по насрещните покриви. Отвън край портата профуча на бялата алаша Енко и тъй препускаше, че Манолаки не свари да му извика, а само поклати глава, като че искаше да каже: „Ще паднеш, муле недно!“. Изведнъж Манолаки сякаш се досети за нещо забравено, стана и като почака малко, докато изтръпне, болката в колената му, тръгна към къщи с малки крачки, като все влачеше чехлите си.

След малко той се върна, като носеше едно старовремско шише с дълга шия, долу топчесто, с изрисувани по него цветчета. Шишенцето, доста големичко, беше пълно с ракия. Едно време Манолаки пиеше много, сега уж беше се зарекъл, но всяка вечер, когато приближаваше да се мръква, той си напълваше това шишенце и си го изпиваше на чардака сладко и по-малко. И сега, като се връщаше на мястото си, той покашляше, но не че му се кашляше, а защото предвкушваше удоволствието, което си приготвяше.

Като седна на кебето и погледна към къра, Манолаки лесно намери нишката на мислите си, там, гдето беше я оставил преди малко. Но за хергелята той повече не искаше да мисли — едно, че всичко туй се отнасяше до по-отколешно време и, друго, защото в спомените му все по-често започваше да се мярка Гърдю, а той не искаше нито да мисли за него, нито да го вижда.

За други, по-добри години се замисли сега Манолаки: доде време и храните взеха да струват пари, в чифлиците не остана педя целина, всичко се разора. Хергелите не помагаха вече с новите си подкови — навсякъде задимиха вършачки.

Полето около Исъоренския чифлик пожълтя от ниви. Закипя работа, каквато никога по-рано не беше имало. Лете, по харман и по жетва, се набираха 200-250 души работници. Одаджията, който готвеше имаше двама помощници, фурната изкарваше непрекъснато по сто хляба наведнъж. Избите бяха пълни с брашно, картофи, фасул,

маслини и др., от кравите издояваше по два чебъра мляко, подквасваше се или се правеше на сирене и отваря и отиваше за работниците. Имаше един управител за домакинска работа вътре в чифлика, друг, немец-агроном — за полската. На работа бяха повече от трийсет каруци, шейсет впрегатни коня, сто и дващсет вола. Наместо старите паянтови дамища, Манолаки направи нови, белосани с наредени един зад друг като казарми, с широки дворове пред тях за каруците. Всеки дам имаше на южния край одая, в която живееха работниците, други малки къщички, ниски и продълговати, сложени на земята, каквито са татарските, бяха направени за семейните слуги. Целият чифлик беше ограден с каменна стена, която включваше всички постройки — вън оставаха само овчите саи, двата кладенци и сапльците. Караул от двама души пазеше нощно време, преглеждаше лампите, огньовете, за да не стане пожар, събуждаше ония работници, които трябваше да стават рано. В двора на Манолакия, пред „чорбаджийската“ къща, имаше вързани две-три зли кучета, които нощно време пущаха. Също такива кучета на синджир имаше още на няколко по-опасни места. А други дващсет-трищсет кучета, черни, бели, жълти, по-големи и по-малки — цяла глутница, — след като ги нахранваха вечер с мамулено или просяно тесто, или със суроватка, изпъждаха ги навън, затваряха портите и ги оставяха да обикалят и да лаят цяла нощ вън от оградата.

Такъв беше Исъоренският чифлик, когато храните струваха пари и когато в него влезе Антица и стана господарка. Макар да си беше тежък и неподвижен и дори до най-близките места да не тръгваше пеш, по него време Манолаки често се виждаше по пътищата. От хергелята, от която все беше си запазил нещо, той избираше за себе си два тая — млади четири-петгодишни коне, от най-хубавите. Обикновено те биваха тъмносиви, черни почти, високи, прибрани в корема като хрътки. С издигнати глави, те препускаха бързо и леко, като че не усещаха каруцата след себе си. Отпред стоеше Мурад, зад него, без да си служи с мека пружинена седалка, както правеха другите чифликчии, а седнал направо на дъното на каруцата, в сламата — корав българин си беше той — стоеше Манолаки, с калпак и с наметнато палто. Където и да отидеше, спреше ли се пред къщата на някой селянин, с когото имаше работа, или се отбиеше на кръчмата, той не слизаше от каруцата, ако ще би да стои там и цял час, и два. Онзи, с когото имаше да приказва, трябваше да доде при него, ако се

почерпеха, донасяха им да пият до каруцата. Манолаки си заминаваше, когато поискаше, някак неочаквано, и докато ония, с които беше приказвал, още стояха на местата си и гледаха след него — бързите и яки коне бяха вече далеч. Да кара хубави коне, за Манолакия не беше само гордост и суетност — тъй той се чувствуваше по-сигурен: ако излезеше някой насреща му с лоша мисъл — а той си имаше своите врагове, — нямаше нужда от камшик, стигаше само да се поотпуснат юздите на конете и да им се изкрещи, както знаеше да прави това Мурад — и нищо вече не можеше да ги спре.

Все по това време стана и друга промяна: докато в Исьоренския чифлик въдеха само добитък, селяните от околните села нямаха какво да търсят там, не дохождаха, дори, от страх от кучетата, заобикаляха чифлика отдалеч и затуй не го познаваха. Но сега там се търсеха работни ръце и от всички близки села се изреждаха било като постоянни слуги, било като временни работници — косачи, копачи, жетвари и харманджии, безброй млади и възрастни мъже. Когато се връщаха по селата си, те вече не забравяха чифлика, както не забравяха черните очи и веселата усмивка на Антица. И вече не от завист, а защото всеки искаше да си има своя земя и да си я работи сам, те ако и да правеха разлика между Манолакия и Антица, често започнаха да мърморят против Манолакия, че бил богат, че имал много земя, че бил заграбил чужди ниви и т.н. Освен туй, разпалените партизански борби никога не ги събираха наедно и ако те бяха на една страна, Манолаки биваше на друга. И не си прощаваха един на друг. И ето че делото за мерата на арапското село, което беше забравено по съдилищата, изведнъж и окончателно се разреши: Манолаки изгуби две трети от земята си. Туй беше преди осемнайсет години. Преди две години, вече със закон, който засягаше всички големи чифликчии, бяха му отнели още земя.

И какво остана сега от чифлика? — мислеше си Манолаки. — Не остана дори и четвъртината му. Останаха малко хора, малко добитък. Антица почиваше горе, на върха на могилата, отгдето се виждаше и сегашният, и предишният чифлик. И като прехвърляше тези неща през ума си, Манолаки си спомняше, че сама селянка, Антица много залягаше за селяните. Когато синовете му липсваха от чифлика и ключовете от маазите оставаха у нея, тя даваше от всичко по много, искаше да се готви добре за работниците, да се почерпят с ракия, да им

се режат повече дини и пъпеша. Когато се хранеха, тя често ги заобикаляше и, хубава и усмихната, приказваше с тях, шегуваше се. В края на жетвата, ако се устройваха големи веселби, с хора и песни, то беше зарад Антица. Зарад Антица драгоманите нареждаха дълги-дълги благословии. А колко млади хора, които бяха служили в чифлика, беше венчала и колко деца кръщаваше всяка година! „Човек би рекъл — мислеше си Манолаки, — че още с дохаждането си, тя взе страната на селяните, тя ги привлече в чифлика, тя им го даде.“

Като стигна до това място на спомените си, Манолаки не можа да се удържи, стана и си наля още едно шишенце ракия. Оттук нататък той вече не подигна глава и не погледна настрана. Той беше достигнал оная точка в мислите си, от която не можеше да се откъса: мислеше си за Антица.

Стъмни се. На чардака, гдето под клоните на бряста беше още по-тъмно, все още светеше цигарата на Манолаки. Долу на двора се чува гласове, разля се весел женски смях и някой лудешката се хвърли нагоре по стълбите. На чардака, тънка и стройна в бялата си рокля, се изправи Нона.

— Е, Ноне, доде ли си? Какво... де беше... кажи де, какво има в Сеново? — започна Манолаки и тозчас се разбра, че езикът му е надебелял и мъчно се обръща. Той сам се ядоса от туй и за да се прикрие, рече да посгълчи Нона: — Много караш коня ти, Ноне, много го препускаш. Какво има? Какво правят онез хайдутяги, сеновчани?

Нона все го гледаше, в тъмнината лицето ѝ едва се забелязваше, но очите ѝ лъщяха и се смееха.

— Ти, тате, пак си пълнил втори път шишенцето — каза най-после тя. — Познавам, познавам!

— Е, Ноне, и ти... Аз малко пия сега — отвърна Манолаки, но веднага с по-мек и по-добродушен глас прибави: — Какво да правя, Ноне, стар човек съм, не мога...

IX

Работите на чифлика не отиваха твърде добре. Вече бяха продали доста нещо от новата храна, а още разноските от жетвата стояха неплатени. Както ставаше всяка година, ония, които имаха да вземат — банки, дружества, търговци — бяха се обадили вече, кои с писмо, кои с призовка, от бирника беше се получило червено известие за данъците. Един ден — същия тоя ден, когато Галчев беше минал покрай чифлика — Манолаки, както си седеше на чардака, поиска да попрегледа сметките си, пообърна се към къщи и щеше вече да извика да му донесат тефтеря, когато чу гласа на Нона. Тя си пееше нещо и идеше насам.

— Ноне — каза ѝ Манолаки, когато тя беше горе — кажи на Санка да ми донесе тефтеря. Малкия тефтер в желтия сандък е, тя го знае. Ама полека, че вътре има книжа. И карандаша да ми даде.

Нона почака, докато той свърши, засмя се, когато го чу да казва „карандаша“, и влезе вътре. Санка беше седнала на миндеря до прозореца и шиеше. Като видя, че Нона се смее, усмихна се и тя, като в същото време улови с уста един конец и го скъса.

— Санке, тати иска тефтеря, малкия тефтер. В жълтия сандък бил. И карандаша му занес — каза Нона и пак се засмя.

Санка скочи, остави шева си, завтече се и отвори един от двата пъстри брашовски сандъци, които бяха до стената. Като побърка малко, тя извади един тесен дълъг тефтер, с пъстри корици.

— Тоз е — каза тя, като погледна към земята и се наведе, защото нещо падна от тефтеря.

— Внимавай! — извика ѝ Нона. — Падна някаква книга.

— Не е книга, а портрет — каза Санка, като подигна от земята една овехтяла фотография и я загледа. — А! Аз отколе не бях виждала тоз портрет. Ноне, майка ти...

— Дай го! — извика Нона и грабна фотографията. — Ах, мама, мама! — завика тя, като погледна фотографията, притисна я до гърдите

си и пак я загледа. — Ела, Санке, да видиш колко е хубава мама... Не, занес тефтеря, че тогаз.

— Дай да турим портрета на мястото му, свекъра ще се кара.

— Я върви ти! Занеси му и карандаша. Ти май не знаеш какво е карандаш. Молива му дай!

Нона отиде близо до прозореца и все тъй развълнувана и зарадвана продължаваше да гледа фотографията. Тя я знаеше, но беше я позабравила. Както се виждаше, Манолаки и Антица бяха ходили на черква — черквата се виждаше малко настрана — и бяха се снели с каруцата и с конете. Отпред стоеше дядо Христо, млад още, и един турчин, който държеше юздите, а отзад беше Манолаки, както си ходеше, с наметнато палто, с калпак. Долу на земята, както е щяла да се качва, стоеше Антица, наметната с хубав голям шал, пременена, с бяло кръгло лице, черноока и усмихната.

— Гледай, Санке, гледай — каза Нона, като протегна ръка и тури фотографията пред очите ѝ. — Никъде мама не е излизала тъй хубава, както тука! Ах, мойта майчица, мойта мила майчица! Виж, Санке, очите ѝ... каква усмивка! И какъв шал!...

Миг-два още Нона седя тъй, загледана в избелялата фотография, след туй я остави на масата, отиде при сандъка, не тоя, който беше отворен, а по-големия, отвори го и започна да рови из него.

— Ноне, какво правиш? — извика плахо Санка. — Недей, Ноне, след два-три деня си отиваме в града, кой ще реди сандъка? Аз съм го натъкмила, Ноне...

— Не викай, Санке, мирно стой — отвърна ѝ спокойно Нона и без да иска да знае, прехвърляше едно-друго из сандъка.

— Ах, боже, боже... И Тошо, и той отиде в града и не се връща, старият се кара — зареди с плачлив глас Санка и, както правеше винаги, когато ѝ беше мъчно за нещо, излезе навън.

Нона извади от сандъка един голям червен шал и го поразгърна. Той беше същият шал, с който Антица беше се снела на фотографията. Извади след туй една кафява старовремска рокля, обуца с пиринчени токове, един тънък ръченик, сребърни гривни, наниз. Като натрупа всичко туй, без да се бави нито миг, Нона започна да се преоблича — съблече своите дрехи и облече дрехите на майка си, които беше извадила. Когато се приготви и натъкми, тя се погледна веднъж-дваж в огледалото, усмихна се и отърча на чардака. Още от вратата тя каза:

— Тате, я ме виж! — Манолаки, наведен над тефтеря, не я чу. — Виж ме де, тате! — по-настойчиво извика Нона.

Манолаки я погледна, след туй сне очилата си и пак я погледна.

— Е, защо... Какво си направила, защо си ги облякла? Те не са за носене, нека си стоят там, защо ги пипаш, не бива да ги пипаш...

— Нищо де, тате. Ама нали ми стоят хубаво?

Манолаки не отвърна, пък и Нона не го дочака, тя видя дяда Христа на кладенеца, още от по-рано беше намислила да го пита нещо и тичешката се спусна нататък. Манолаки затвори тефтеря, сложи очилата си върху него и взе да пали цигара. Ръцете му, с къси, подпухнали пръсти, трепереха.

Нона тичаше към кладенеца. Когато беше вече доста наблизко, тя видя един войник да държи два коня, а малко настрана видя и Галчева. Помисли да се върне, поколеба се, но пак се завтече нататък. Тогава тя беше се срещнала с Галчева при кладенеца.

Когато Галчев си тръгна, Нона беше забравила какво щеше да пита дяда Христа, не стоя при него и пак тъй тичешката се върна към къщи. Пред нея, на коня си, вървеше Галчев и ако той беше се обърнал, тя щеше да го покани у тях. Но Галчев не се обърна, а и нейната гордост не й позволи да му извика.

— Хайде сега, съблечи тез дрехи, не ходи с тях — каза й Манолаки. — Кой е тоз, новият офицер ли е?

— Той е, тате.

— Къде отива? Защо не го покани у нас?

— Ами че, тате... той много бързал. Е, няма нищо, друг път ще го поканим.

Нона влезе вкъщи, но не отиде в стаята, гдето беше по-рано, а мина в най-крайната стая, която гледаше към пътя, прилепи се до прозореца и погледна. Галчев все повече се отдалечаваше на коня си. „Няма ли да се обърне пак?“ — каза си Нона и усети как бие сърцето й. Веднага тя се дръпна от прозореца, изправи се гордо и поотърси глава. „Що пък съм се заяпала подир туй глупаво офицерче?“ — скара се сама на себе си тя и излезе на чардака. Тя пак погледна на запад и когато вече Галчев се закриваше зад баиря, тя хубаво видя, че той се обърна и погледна насам. Нона се развесели и си затананика нещо. После погледна Манолакия, който отново беше се залисал над тефтеря си, и му подхвърли дяволито:

— Е, тате, направи ли си билиянца?

Манолаки махна с ръка, за да не му бърка. Той си имаше някои свои думи, като „карандаш“, „паралия“, „Франца“ и т.н., които винаги размиваха Нона. Като влезе вътре, Нона се спря пред огледалото и както се оглеждаше, видя Санка, че влиза.

— Виж ме, Санке! — каза тя, като се обърна и се засмя. — Хубава ли съм?

— Ах, Ноне, Ноне! — можа да каже само Санка, като я гледаше смяяна. Тя се вълнуваше и от туй, че Нона наистина беше хубава, и от необикновената ѝ прилика с майка ѝ, същата Антица, както Санка беше я запомнила. Както беше объркана, тя забрави пакета, който държеше, сложи го на масата и пак прошепна: — Божичко, Ноне...

— Не съм Нона аз. Аз съм Антица Славовска! Аз съм господарката тука. Знаеш ли, Санке, срещнах сеновския офицер на кладенеца. Съвсем се обърка, като ме видя.

— Ти лошо правиш, дето приказваш с него. Ще земат да те одумват хората, годеница си.

— Да не мислиш пък, че съм полудяла за него — каза Нона, като се усмихваше сама на себе си в огледалото. — Искам ей тъй, да си поиграя с него. Да го гледам как се черви, как се стеснява. Ами че той е съвсем млад! Момче.

— Ти и за Йосифа казваше тъй, а сетне...

— Остави го тоз проклетник! — разсърди се Нона.

— Шът! Полека! Йосиф е тука.

— Тук ли е? Кога доде?

— Ей сега доде. Слезе от една каруца. Чакай, той ми даде нещо — каза Санка, като си спомни за пакета. — Ха, ето го. На ти го, книга имало вътре.

— Не му ща книгата. Хвърли я през прозореца.

— Той каза, че вътре имало писмо.

Нона разтвори пакета, намери писмото и отиде до прозореца. Докато тя четеше писмото, Санка стоеше зад нея и я гледаше. Изведнъж Нона смачка писмото, скъса го на дребни късчета и го хвърли през прозореца. Санка се усмихна.

— Де остави онзи портрет, Ноне? — каза тя. — Дай да го прибера и да го туря дето си беше, че старият ще го потърси.

Нона не се обърна, Санка намери вехтата фотография на масата, прибра я в сандъка и излезе. Като остана сама, Нона облече дрехите, с които си ходеше всеки ден. Тя се поослуша: на чардака Манолаки и Йосиф още говореха. Със стиснати малки устни, с потъмнели ечи, в които още светеха сърдити пламъчета, тя излезе на сундурмата, пристъпи напред и се опря на пармакълъка. Меката спокойна сянка на бряста хвърляше зеленикави отражения върху мургавото ѝ и все пак розово лице, очите ѝ гледаха надалеч, черните гъсти мигли ги заграждаха, но не трепваха. Нона като че беше сама, като че на две крачки от нея нямаше хора. Ни веднъж тя не погледна към Йосифа. Като постоя тъй някое време, тя се обърна и влезе вкъщи.

Х

Между Давид Кьосето, бащата на Йосифа, и Манолакя съществуваха стари връзки. Преди години, когато още нямаше сеялки, Давид беше „тоумджията“ на чифлика, т.е. той засяваше нивите, защото сеенето с ръка беше мъчна и тънка работа... Тъй, година след година, Давид стана свой човек на Манолакя, а Йосиф и Нона се знаеха още от деца. Йосиф беше с две-три години по-голям. Докато бяха малки, те рядко се спогаждаха, защото Нона, като всяко разглежено дете, беше своенравна, искаше да я слушат, да властвува над другите, а синът на Давид Кьосето не се покоряваше лесно и също като баща си беше заядлив и присмехульник. По-нататък, колкото повече растяха, те се срещаха все по-рядко и ако не бяха чужди един на друг, не бяха и много близки. Това лято, като се върна от чужбина, Нона завари не предишния Йосиф, а възмъжал, умен и симпатичен момък. Не беше и грозен. За Нона не беше мъчно да разбере, че една от учителките в Сеново, някоя си Славка Шанова, като че не беше равнодушна към Йосифа, нито той към нея. А това, както сама Нона казваше, тя не можеше да търпи. Вътре в една седмица всичко се промени — оскърбена, отчаяна и разплакана, Славка веднага след изпита си замина, а Йосиф и Нона се сприятелиха много и ходеха все заедно. Не след много в Сеново се появи и Галчев.

Към сина на Давид Кьосето Манолаки имаше особена слабост. Детето, което беше милвал едно време, когато баща му го довеждаше в чифлика, сега беше умен и добър момък. По-нататък Манолаки не искаше да слуша нито за „крайните идеи“ на Йосифа, както се изразяваше кметът Алекси, нито обръщаше внимание на клюките, че Йосиф бил бунтувал селяните против него. Строг и затворен спрямо другите, с Йосифа той обичаше да се разговаря и за политика, и за всичко. Освен туй, тайно от домашните си, той прибягваше до помощта на Йосифа и в някои свои сметки.

От чардака те бяха минали в стаята на Манолакя. И тук имаше миндер до прозореца, но Манолаки беше седнал по турски на чергата

— нему тъй му беше по-удобно, — а Йосиф седеше на стол до него. Помежду им имаше куп книжа.

— Вземи сега пък тез, Йошка — каза Манолаки, като извади из един плик връзка търговски писма. — Прегледай ги, събери числата и ми кажи колко правят. — Той поправи очилата си, потърси цигарите из джебовете си и добави: — Всичко туй са стари боклуци. Да видя барем колко правят.

Йосиф започна да преглежда писмата едно по едно, като в същото време написваше по една цифра на един лист, събра ги най-после и подаде листа на Манолакия.

— Ето колко правят — каза той и докато Манолаки гледаше цифрите, той се обърна към прозореца и се замисли. Лицето му беше продълговато, слабо, но със здрава червенина, имаше гъсти руси коси, изправени над челото му, и руси мустаци. Той не си бръснеше мустаците, както правеха всички млади хора, и макар да бяха доста дължки, не го правеха по-стар, нито пък закриваха червените му, хубаво очертани устни. Като баща си, и той беше синеок.

Манолаки прочете веднъж и дважд дългата цифра, остави листа настрана и поклати глава:

— Няма да се отървем от тез борчове, Йошка! Да изгребем храната от хамбарите до зърно и да я продадем, пак няма да се изплатим. Ти какво се замисли?

— Нищо, уморен съм малко.

— Няма, няма — подзе Манолаки. — Тошо закара пак в града три-четири каруци. И то, магарето недно, трябваше да си доде снощи, а още го няма. Ще ме разсипе тоз моя син, Йошка. Прахосник! Дай му само да яде и пие, дай му да пръска пари.

— Е, дядо Маноле — усмихна се леко Йосиф, — парите трябва да се харчат. Тъй е по-добре. Тъй ще видят полза и сиромасите.

— Хм... знам, знам. Разбирам, Йошка, разбирам. — Манолаки се подигна с мъка и тежко тръгна към долапа, гдето си държеше книжата. — Разбирам те аз тебе, Йошка. Е, слезли ли са червените на Дунава? Ще додат ли тука?

— Има да падат чорбаджийски глави, дядо Маноле! — засмя се пак Йосиф. Манолаки, както пристъпяше с малки крачки и се поклащаше, махна с ръка, като че искаше да каже: „Нека става що ще, аз съм стар!“

Йосиф пак се замисли. Той си спомни как веднъж в училището, върху чиновете в празната класна стая, бяха седнали той, Нона и Славка. Той приказваше само с Нона, за Славка беше забравил. И изведнъж тя закри очите си с ръце и заплака с глас. Йосиф добре помнеше, че във валеше дъжд и гърмеше. „Аз ще ѝ кажа всичко — мислеше си той за Нона. — Ще ѝ прочета писмата на Славка. Нека види жертвата си.“

— Дето имаш да даваш, не ти прощават, а който има да ти дава, не иска да знае — говореше Манолаки, като се връщаше и носеше една сгъната хартия. — Я виж тук, Йошка, има ли писано нещо за пишманлък. Тоз кондрат е за дюкяна ми в касабата.

Йосиф прегледа договора: имаше наистина предвидено условие за „пишманлък“ и тъй като сумата беше доста голяма, Йосиф погледна Манолакия и се усмихна. След туй той му прочете целия пасаж. Като свършиха и тази работа, Йосиф стана. Той беше чул, че Санка говори на двора, а Нона беше останала вкъщи.

— Къде скочи? Ще излезеш ли? — каза Манолаки. — Хайде излез, то колкото работа имаше, ний я свършихме. Ами ти имаш вестници — каза Манолаки, когато Йосиф беше вече до вратата. — Я дай да ги прегледам.

Йосиф извади вестниците от джоба си и му ги даде. Той мина в стаята, гдето беше Нона, и я завари, че стои нрава до отворения прозорец — навярно беше го познала по стъпките му. Тя не се обърна и не погледна Йосифа. Леко усмихнат, той мина и седна до масата.

— Както виждам, много сте любезни с гостите си — каза той, като взе една книга и я разгъна. Нона пак не се обърна. — Е, да, то зависи кой е гостенина. Ако беше друг — той натърти тая дума, — друго щеше да бъде. На такъв гостенин можем да се хвърлим и на шията.

Нона се обърна изведнъж. Тя държеше ръцете си отзад. Колкото и да беше разсърдена, хубавото ѝ лице не можеше да се загрози. И сега на него като че имаше една усмивка, скрита под гневния блясък на очите ѝ, разляна навсякъде по лицето ѝ, без да може да се долови где е — на устните ѝ или около очите с тъмните ѝ клепачи, спуснати наполовина.

— Как не те е срам! — каза тя. — Хубаво си направил, та искаш и да те посрещам. След като си ми написал туй писмо. И какви изрази,

боже, какви изрази! О, аз няма да забравя туй! Никой досега не е посмявал да ми каже такива думи, никой, никой. И аз се чудя как си дошел! Как стоиш още!

Йосиф се загледа в книгата, която държеше, като че се мъчеше да прочете нещо. „Ей сега ще ѝ кажа всичко — помисли си той, като усети, че кръв нахлува в главата му. — Да се свърши всичко.“ Той мислеше да ѝ каже как тя се показваше увлечена в него — а може да е била увлечена — само да отстрани Славка. А сега, когато вижда, че той я обича, тя се преструва на добродетелна годеница и не иска да си спомни какво му е говорила и как се е държала с него до вчера. Йосиф все гледаше в книгата. „Но ако ѝ кажа всичко туй, тя ще избяга и аз повече няма да я видя“ — мина му през ума, хвърли книгата на масата и се усмихна.

— Е, Ноне, не се сърди. Прощавай, сбърках. Най-последно аз исках да ти дам някои съвети.

— Съвети? Какъв си ми ти да ми даваш съвети?

— Какъв съм ти! Приятел съм ти.

— Не си ми приятел ти.

— Е, добре де — каза Йосиф и се позасмя. — Аз не забравям, че моя баща е бил слуга у вас и аз съм ваш покорен роб.

Нона го погледна учудено и весело в същото време: тя познаваше тая негова черта — да иронизира сам себе си, когато е принуден да отстъпи от нещо.

Те заговориха по-спокойно. Йосиф знаеше, че наместо да се спира Нона в увлечението ѝ, по-добре е да се остави, за да се върне сама след първото разочарование. Но той беше ревнив, оплакваше се, укоряващ Нона и разговорът им отново се превърна на караница. Между друго Йосиф разказа какво се говореше в Сеново за Нона и за Галчева. Тия селски клюки дразнеха Нона, във възмущението си тя все повече се разпалваше и по-високо издигаше гласа си. Изведнъж тя скочи и се упъти към вратата.

— Ти измисляш всичко туй! — извика тя. — Само за да ме ядосваш. Ще говориш ли още?

— Няма, няма вече, Ноне — усмихваше се Йосиф. — Ще приказваме за друго. Седни, седни си на мястото.

Нона го изгледа, повърна се няколко крачки, но не седна.

— Какво се карате? — каза Санка от вратата, като гледаше със засмените си очи ту единия, ту другия. — Какво имате да делите, та се карате?

— Ето Санка, ето една добра душа — каза Йосиф. — Ела, Санке, ела.

— Ти, Йосифе, не вземеш да разкажеш какво има в село, ами... Какво прави дядо Давид?

— Той се занимава сега с важна работа — каза Йосиф. — Праца пчелите си да крадат мед от пчелите на Кутмака.

Нона и Санка се засмяха.

— Наистина, дядо Тодор разправяше за туй — каза Санка. — Но възможно ли е?

Йосиф беше намерил между книжата на масата една малка фотография на Нона и я гледаше.

— Ноне, много хубаво си излязла тук — каза той. — Аз ще я взема за спомен. — Той посегна да тури фотографията в джоба си, но Нона хвана ръката му и я измъкна.

— Не ти давам нищо аз. Не заслужаваш!

— Не може, Йосифе — обади се Санка. — Нона не бива да дава портрети, че е годеница.

— Да, годеница е — каза Йосиф. — Но кой й е годеника?

— Ти си ми годеника — разсърди се Нона. — Много добре те разбирам. Ей за тия думи не те обичам аз тебе.

Йосиф се побави още някое време. Каниха го да остане на обяд, но той не се съгласи и стана да си ходи. На чардака той се отби при Манолакя да си вземе сбогом.

— Много здраве на баща ти — заръчваше му Манолаки. — И пак да додеш, Йошка. Вземи си вестниците, аз ги прочетох.

Един селянин си показа главата над оградата и извика:

— Даскале, хайде да ходим, че закъсняхме.

Той беше с големи руси мустаци и от гърлестия му глас двете кучета, които бяха вързани в двора, скочиха, раздрънкаха веригите си и залаяха.

— Бай Герге, ти слез към кладенеца — каза му Йосиф. — Аз ще те стигна.

Йосиф си взе сбогом с Манолакя и Санка, простря ръката си към Нона, но тя не я пое и каза:

— Аз ще дода да те изпратя.

Когато бяха близо до кладенеца, гдето чакаше каруцата, Йосиф се спря.

— Ноне, ти беше много лоша с мене днес. Нито една добра дума не ми каза. А пък сега аз — гласът му потрепна — тъй имам нужда от добра дума. Много грижи имам, много работа. И страшна отговорност. Аз съм, ако искаш да знаеш, в най-решителния завой на живота си.

Нона го погледна.

— Туй пък какво е? Какво приказваш?

— Ноне, много работи бих ти казал аз, но на тебе, като на децата, може да се говори само на шега.

— А, тъй ли?

— Не се сърди, Ноне, аз ти казвам право.

За миг той поиска да бъде искрен с Нона и да ѝ каже какво го мъчи и какво му тежи. Разбира се, той не можеше да ѝ открие тайни, които не бяха само негови, не можеше, например, да ѝ каже, че се готви бунт и че той ще участва в него. Но можеше да ѝ загатне отдалеч за всичко това, да възбуди у нея съчувствие към себе си и да се опита — той за туй беше дошел — да я отвърне от увлечението ѝ към Галчева. И за да изпита предварително как би посрещнала думите му, той я погледна: изправена, жизнерадостна, Нона стоеше до него, обърната малко настрана, гледаше пред себе си, усмихната, със светнали очи, сякаш се радваше на онуй, което си мислеше. Йосиф разбра, че усилията му ще бъдат напразни: с мислите си, с цялото си същество Нона беше нейде другаде.

— Не, Ноне, не, аз се шегувам — каза той, като се скри пак в предишната си притворна веселост. — Нищо особено нямам да ти кажа. Наистина имам грижи, много грижи. В главата ми е цял хаос. Ей тук — той посочи с пръст челото си — не е много в ред.

Нона погледна челото му, гдето той още държеше пръста си, и каза:

— Ти там имаш един белег, от какво е?

— Удариха ме, като бях малък.

— Я да видя! — Нона поглади с ръка челото му. — Боли ли те?

— Не, не ме боли — каза Йосиф, усмихна се и се наведе. — Целуни ме там.

— Проклетник! — извика Нона, дръпна си ръката, обърна се и забърза към чифлика.

— Довиждане, Ноне! — извика след нея Йосиф.

XI

Надвечер Тошо си дойде от града. Макар да беше го чакал още от сутринта, Манолаки не забеляза трите каруци, когато те, една след друга, завиха край кладенеца, защото помежду бяха се препречили овцете, а той гледаше тях. Като не обичаше да слиза от чардака и да походи дори из чифлика, Манолаки не пропускаше случай да се взре внимателно, строго и продължително, както гледа всяко господарско око, във всичко, което мине покрай него. След като бяха ги издоили, скупчени една до друга, напечени от слънцето и с наведени глави, овцете се точеха на дълга върволица към къра. Едно магаре вървеше отпред, без юлар, но със самар, върху който беше прехвърлен ямурлук, а отстрани беше окачен голям бъкел. Малко по малко овцете изпредиха магарето, минаха от двете му страни и се събраха отпред. Магарето остана посред тях. Изведнъж то сви уши, разскача се, изплаши овцете и излезе пак напред. „Виж го ти, магаре е — помисли си Манолаки, — но и то си знае цената, иска да върви напред.“ Васил съгмалджията идеше отзад и както вървеше, поотчупваше от хляба си и ядеше. Кучетата му бяха го заобиколили и сегиз-тогиз той им хвърляше по някоя хапка, която те лапваха още във въздуха. Другият овчар Цонко и дядо Христо внасяха, като го носеха на раменете си на върлина, чебъра с млякото.

— Санке, бате Тошо си иде! — извика Нона от прозореца.

Манолаки се обърна и видя, че откъм дама, с праметнати дисаги на рамо, с широкопола жетварска шапка, идеше Тошо. Всички безпокойства на Манолакия около връщането на Тоша изчезнаха, но гневът му не утихна. Той можеше само да отложи за по-късно обяснението си с Тошо и без да го погледне вече, обърна очите си пак към овцете.

Нона и Санка изскочиха да посрещнат Тошо.

— Бате Тошо, купи ли ми нещо? — викаше Нона.

— Защо закъсня, Тошо? — каза Санка, като пое дисагите от рамото му. — Цяла нощ не съм спала, защо закъсня?

— То не е твоя работа, има кой да ме пита за туй — отвърна сопнато Тошо и хвърли безпокоен поглед към Манолакия. — Има, има, Ноне, и за тебе нещо, в дисагите е. На, чети и се просвещавай! — каза той, като извади вестници от джоба си и ги подаде на Нона.

Жените влязоха вкъщи. Тошо се побави, сне шапката си и взе да се поотърсва с ръка от праха и сламата. Той беше около четирийсетгодишен, сух, с дълъг нос, с набръчкано ниско чело. Нещо гузно и неспокойно имаше в кафявите му очи. Той не приличаше нито на Нона, нито на Манолакия.

— Много изсъхна — каза той, — един прах по пътя, страшна работа. И горещо. Затуй почакахме, та да тръгнем по хладина.

Манолаки гледаше все настрана. Тошо разбра, че баща му е сърдит, че няма да проговори, и си влезе вкъщи. Но той беше лекомислен и безгрижен човек, не се мина много време и Манолаки го чу, че високо разправя нещо, а Нона и Санка се смееха. Манолаки се ядоса, стана и като вървеше тежко и се покашлюваше, влезе вътре. Той мина и седна на миндеря, без да каже нещо, като си даваше вид, че и той е дошел да послуша. Тошо доби кураж и се отпусна още повече.

— Да ви разкажа и друга новина — започна той. — Савата Узунски, нали го знаете, прошенописеца? Умря. И знаете ли как? Отива на Джамадиновия хан и казва: „Дайте ми една чаша сода. Студена да е“. Изважда си часовника и рекъл: „По-скоро, рекъл, часът е дванайсет, а аз бързам, ще заминавам“. Дават му содата, изпива я наведнъж — пада и умира!

Нона и Санка плахо се спогледаха.

— Какво му е станало, не знам. Ама и той си беше все болен. А взели, че запечатали содената фабрика на Тодоракия. Аз го срещнах: „Щели да издирват, казва, да не е била отровна содата. Как, казва, ще е отровна; ако чешмите са отровни, тогаз и содата ми ще е отровна. Аз, казва, правя...“.

— Остави сега туй! — прекъсна го Манолаки, като се намръщи. — Стига. Как са цените, какво казва Миал?

— Цените все падат. „И няма надежда, каза бай Миал, да се дигнат скоро. Ще направите, казва, по-добре, колкото храна имате за продан, да я оставите за подир Димитровден.“

Манолаки се позамисли. Тошо, както му беше обичай, пак се отпусна.

— Няма добри цени и туйто. Апостол от Каралез и той се оплаква: „Ще снема, казва, буюндруците на воловете и ще ги натира, няма да правя чифлик“. И затъ тъй е, аз защо казвам, друго нещо трябва да се залови. Дошел си Захарин, Люцкановия син, по инженерство свършил. „Фабрики, кай, трябва, бай Тошо, фабрики!“ И затъ тъй е. Тоню Хаджигергев не можа да направи фабрика за хартия, ама аз ще я направя. Само от нашите саплъци има да работим две години, защо да гният на бозлука?

— Какво казваш, бате Тошо, каква фабрика ще правиш? — попита Нона.

— За амбалаж. Фабрика за халваджийска книга.

— Не, бате Тошо, не. Аз искам да е за халва!

Нона се закиска зад вестника, но Санка я забеляза и се изчерви.

— Не се смей, Ноне — все тъй самоуверено подзе Тошо. — Ще видиш ти. Аз защо казвам, че твоя годеник час по-скоро трябва да доде. Сега в Швейцария банките дават пари с много малка лихва. Я да ми паднат мене на ръка малко швейцарски франкове, че ще видиш.

— Остави сега туй — прекъсна го пак Манолаки. — Току ги дрънкаш и ти, ни врели, ни кипели. — Манолаки помълча, погледна към Нона и каза:

— Той, твоя годеник, ако ще дохожда, трябва да доде вече. Утре ще се разкалят пътищата и не ще е вече за никъде. Какво ти пише, кога ще доде?

— Ами че, тате, нали ти казах. Случило му се работа, сега пък след десетина деня щял да тръгне. Какво да правя, все отлага.

— При Овчарова ходи ли? — обърна се Манолаки към Тоша.

— Ходих. „Много здраве, кай, на баща ти. На 27, кай, на тоз месец, съдът ще доде и делото ще се гледа.“ Само че — каза Тошо, като помисли малко — сеновчани се канели да ни изпреварят.

— Как да ни изпреварят?

— Заканвали се да изорат нивата.

Манолаки стана и тръгна към вратата. Всеки път, кога му споменяха за сеновчани, той мъчно вече можеше да сдържи яда си.

— А като си идех насам — каза Тошо, — ей там в алчака срещнах Гърдя. Току се мярна пред каруцата, погледа ме, погледа и пое пак през къра.

— Хайдуци! Всички са хайдуци! — избухна Манолаки. — Щели били да орат нивата, коя нива ще орат? Тяхна ли е нивата? Те ли имат тапия за нея или аз? Малко ли земя ми изядоха, че още искат? Бре, бре, бре! Без срам хора, без господ хора! Камшик за тях, камшик!

Разтреперан, с пребледняло, подпухнало лице, като се задъхваше, Манолаки излезе от стаята. След малко, докато Нона, Тошо и Санка още приказваха ниско, чу се пак сърдитият глас на Манолакя:

— Тошо, я ела при мене!

Тошо скочи, загледа плахо и без да ще, похвана се отвън по джоба, гдето беше портфейлът му.

— Тошо, хем да не се карате — пришепна му Санка.

— Кой се кара? Аз кога съм се карал? Той се кара.

Нона хвърли вестника, усмихна се на Санка и излезе. На чардака тя се поспря, след туй слезе на двора и оттам мина в градината, която беше зад къщата. „Много взеха да ме подпитват за годеника ми — помисли си Нона и се усмихна. — И той, Жан, защо не доде? Е, пък най-последно когато доде. Ще видим тогаз.“ Нейните мисли за годеника ѝ се спираха винаги дотук. Не че беше го забравила или че чувствата ѝ към него бяха се изменили, но да мисли кога ще доде, какво ще стане, за нея беше една грижа, а всичките си грижи тя имаше обичай да ги туря настрана, да ги отлага. Когато си спомняше за живота си в Швейцария, за разходките и разговорите си с Жан (той не беше еврейин, тая измислица беше съчинена от сеновчани, но и Нона сама я поддържаше с шегите си), дори когато тук четеше писмата му и му отговаряше, струваше ѝ се, че всичко туй се отнася към друг живот, към друг свят, към който тя един ден ще трябва да се върне. Но щеше да се върне пак тая Нона, която някога беше се разхождала из улиците на Женева, а не тая Нона, която живееше сега тук, в чифлика, която беше изгоряла от слънцето, препускаше коне, скиташе из стърнищата, разговаряше с прости, загрубели хора, почернели и те като нея от слънцето. И нито ѝ минаваше през ум докога ще трае или дали изобщо ще се промени някога тоя ѝ живот.

Градината беше голяма, с много овошки. Някъде дърветата бяха начесто, някъде се раздалечаваха и по откритите места стърчаха сухи пръти, забити в земята, по които се увиваше изсъхнал боб. Зеленееха се гнезда с картофи, високи слънчовки обръщаха към слънцето големи тежки пити. Близо до каменната ограда растеше коприва и бучиниш,

жълтееха се тикви, но към тия места Мона винаги изпитваше страх, защото още от малка бяха я изплашили, че там има змии. Слънцето беше заседнало, цялата градина беше в сянка, само навън, по гърбовете на сапльците, още грееше яркочервена светлина.

Изведнъж нещо зашумоля и Нона се спря. Докато разбере какво има, наблизко пред нея, по дънера на една слива, се свлече, като че падна на земята, Енко и тозчас удари на бяг.

— Ах, проклетнико! — извика Нона, ядосана, че се уплаши. — Ти пак ли сиbral сливи, стой там, стой! — Енко стигна до зида, покачи се на него, обърна се клекнал и като видя, че Нона иде към него, скочи на отвъдната страна и избяга. — Чакай, аз ще те науча! — извика му Нона.

Като разбра, че е вън от всяка опасност, Енко се спря и завика:

— Нона ко-ко-на! Но-на ко-ко-на!

Нона направи вид, че ще го гони, и тъй като Енко и друг път беше си изпащал от нея, спусна се да бяга колкото сили има. След малко, някъде към дама, чу се пак да вика:

— Нона ко-ко-на! Но-на ко-ко-на!

Нона се спря пред една трънкосливка. На дънера ѝ беше закачен един изострен и гладък камък, приличен на брус, с който точат коси, и пробит в средата като със свредел. Нона си спомни, че майка ѝ беше ѝ казала, че тоя камък бил намерен в земята, гдето бил паднал гръм, и че го окачили на сливата, за да ражда. Споменът за майка ѝ отново овладя мислите ѝ. Откато беше се върнала в чифлика, Нона с най-голяма жадност слушаше да ѝ разкажат и най-малката подробност за майка ѝ. Тя си спомни, че тая сутрин дядо Христо си беше обещал да ѝ разкаже нещо за Антица, и без да се бави, излезе от градината.

Тя мина покрай говеждите саи, покрай саята за хергелята и излезе пред дамищата. Изведнъж, без да очаква, тя се озова на десетина крачки пред Енка. Той се спря, гледаше я и чакаше да види какво ще прави. Очите на Нона светнаха, тя беше готова да го подгони и да не го остави, докато не го стигне, но чу, че някой и извика:

— Ноне, къде, Ноне?

Нона се обърна: викаше я баба Лукана, а до нея се усмихваше Галунка, снаха ѝ. Дядо Кралю, старецът на баба Лукана, прекара живота си и умря като слуга в чифлика. Неговото място беше заел Малин, син му. Баба Лукана още се държеше и шеташе.

— Ах, Ноне, забравяш ни, не дохадяш при нас — започна баба Лукана, като изглеждаше Нона и ѝ се радваше с очи. — Хубаво гледай баба си Лукана уу, с тез ръце, видиш ли ги — тя показва черните си сбръчкани ръце — те е изгледала още от мъничка. Е, кажи де, какво ти прави годеникът? Чуваме, че щял да доде.

— Ще доде, бабо Лукано.

— Ами я чуй, Ноне, какъв е, хубав ли е, а?

— Каква хубост, бабо Лукано! — засмя се Нона. Като не е българин, може ли да бъде хубав? С ей такъв крив нос, с червена брада.

— У! — замаха с ръка баба Лукана. — Хубавата ни мома, хубавата ни чорбаджийка. Не е за такъв тя. Ноне, не думай тъй, Ноне, не ти вярвам!

— Не, бабо Лукано, хубав е, много е хубав. Висок, напет, с бели ръце. Ще го видиш, като доде. Галунке, ти какво правиш? — Галунка, ниска, набита, с чип нос, само се усмихна и прекара ръка по устата си. До нея двете ѝ деца, полуголи и черни като циганчета, захласнато гледаха Нона.

— Е че постой де, къде отадяш? — каза баба Лука на, като видя, че Нона си тръгна. — Още не сме те видели, постой!

— Друг път, бабо Лукано, друг път, сега бързам — каза Нона. — Галунке, ела довечера у дома, ще ти кажа нещо. — Галунка се усмихна и пак прекара загорялата си пълна ръка, с дланта нагоре, през устата си.

След малко Нона седеше в ъгъла, пред овчарската колиба, а до нея, седнал на също такава трикрако столче, седеше дядо Христо. Още тази сутрин, когато видя, че на старата фотография, която бяха намерили със Санка в тефтеря на Манолакия, в каруцата, освен другите, беше снет и дядо Христо, Нона беше решила да го накара да ѝ разкаже най-подробно где са били тоя ден с майка ѝ, с Антица, и как се е случило да се фотографират. Дядо Христо като че не му се искаше да разказва за това, но най-после взе да отстъпва.

— Е, какво искаш сега, какво да ти разправам — започна той и, както винаги, докато от носа надолу лицето му изглеждаше усмихнато, очите му си оставаха влажни и натъжени. — Защо ще ти разправам тез работи? То било каквото било, минало се е.

— Не, дядо Христо, започвай! Хайде, че нямам време! — каза Нона и както беше прихванала с две ръце коленете си, пригответи се да слуша.

— Их, Ноне, Ноне... Е, пък като искаш толкоз... Отзарана нали бях ти казал, че бяхме ходили в Пчеларово на черква?

— Да, туй зная — каза Нона. — По-нататък.

— По-нататък, прибрахме се, додохме си тука. Вечерта у вас, в голямата къща, сложиха софра. Антица, майка ти, бог да я прости, дохождаше време и ставаше много весела. И тогаз пак беше тъй — и пя, и се смя, и игра. И да речеш, че ще се забрави, че ще се отпусне — не, гледаш я — знае себе си, държи се като царица. А пък, казвам ти я, много весела беше, много се смя. И аз си думам — дано да е на добро, дано не се случи нещо. А то — не би.

— Защо, какво стана?

— Нея вечер аз се прибрах тук в колибата. Още не бях заспал, чувам, загърмяха пушки. Дигна се една гюрултия, един вик и все там, пред къщата, под дървото. Отивам — гледам, хванали човек, връзват го. И кой беше? — Гърдю. Една стълба бяха намерили, опряна току под прозорците, дето живееха баща ти и Антица. Какво е мислел да прави, не знам.

Дядо Христо помълча, след туй продължи:

— Хайдутин беше той, Гърдю. Какво ще е искал да прави? Искал е да краде. Пък и знае, че кучетата го познават и не го лаят. Остави туй, докато го държаха тъй, додоха и казаха, че долу до дама намерили чирака Якуб убит. Още не беше издъхнал. Питаха го кой го е убил, ама не можа да каже. Кой ще го е убил? — Пак той, Гърдю. Якуб ще да го е видял, излязъл насреща му, а той — убива го. Дванайсет години лежа в тюрмата за туй убийство. И пак го пуснаха, за белѧ.

Очите на Нона бяха станали замислени.

— Той си бил дошел в Сеново — каза след малко тя. — Аз не съм го виждала.

— И не ти трябва да го виждаш.

Както беше преграбчила коленете си с ръце, Нона се заклати на стола, усмихна се и каза:

— Е, добре, дядо Христо, ама аз съм чувала, че тоз Гърдю, кога бил млад, се знаял с мама, уж имало нещо помежду им.

— Кой ти каза? — подскочи като ужилен дядо Христо. — Не е истина! Таквояз нещо не е имало! Кой ти каза?

— Дядо Тодор ми каза.

— Диване е тоз Кутмак, голямо диване е! Лъже. Нищо не е имало, аз не зная ли? Срецнали се Антица и Гърдю, казали си добър ден и туйто. Не слушай ти Кутмака. Пък да ти кажа ли, Ноне, за тез работи нито е да ме питаш, нито е да ти разправям.

— Защо, дядо Христо?

— Ей тъй. Било що било, отколешна работа. Какво ще го разправяш.

Нона стана да си ходи. Мислите за майка ѝ я бяха завладели и, нещо рядко за нея, тя вървеше с наведена глава, замислена. Когато слушаше разказите за майка си, разправяни ту от едного, ту от другиго, тя най-често се възхищаваше от хубостта ѝ, от веселия ѝ характер и добро човешко сърце. Но случваше се, някои не твърде предпазливо разказани спомени издаваха, че хубавата Антица, с черни загадъчни очи, е имала свои сърдечни тайни, които Нона предугаждаше, макар да не ги знаеше подробно. Туй, което сега дядо Христо беше ѝ разказал, хвърляше доста светлина върху отношенията между Гърдя и Антица, за които тя нещо беше чувала.

Нона излезе доста нагоре по поляната и когато поиска да се върне, видя, че е близо до могилата. Тя не беше ходила наскоро на гроба на майка си и се запъти за там. Когато се изкачи на върха на могилата, тя, кой знае защо, поиска да погледне на другата страна. И видя един човек, който се отдалечаваше бързо и се изгуби в тъмнината из високия генгер. Нона помисли, че е някой от чифлика, върна се, влезе в оградата на гроба и доближи лицето си до каменния паметник. Върху овалния порцеланов портрет едва личеше погледът и усмивката на Антица. Нона усети страх: кой беше тоя човек, когото беше видяла преди малко? Тя се озърна — навред беше тъмно. Тичешката тя се спусна от могилата, продължи все тъй да тича и се спря само когато наближи до къщи.

— Тошо! — чу тя гласа на баща си. — Кажи да стегнат и двата плуга. Нека изорат най-напред голямата нива на бозлука, че сетне ще видим де ще орем.

Нона се изкачи на чардака и седна.

— Тате, бях на гроба — каза тя, като гледаше да се покаже спокойна. — Един човек видях там. Аз като се качих на могилата, той бързо-бързо избяга нагоре, към границата.

Манолаки се обърна към Нона. Виждаха се само очите му.

— Тошо! — извика Манолаки, като се надвеси над пармакълъка. — Глуханека да вземе пушката и да излезе да варди. Още сега да излезе. Хайдуги обикалят тук, да си отваря очите!

Той стана, взе да мърмори нещо и отиде да си налее още ракия. Нона си влезе вкъщи и след малко прозорците на стаята ѝ светнаха.

XII

Исьоренският чифлик се намираше в югоизточните краища на Новопазарско, по-близо до морето, отколкото до Дунава. За Дунава рядко се споменаваше по тия места. Едно време наистина често отиваха за дъски и за сол в Силистра, но откато Добруджа остана в Румъния, нататък вече не можеха да отиват и Дунава го позабравиха. Само зимно време, когато паднеше голям сняг и се появяха вълци, селяните, както си грееха ръцете около ламаринените печки из кръчмите, казваха, че в такъв студ Дунава навярно е замръзнал и вълците, които правят пакости, са бели балтенски вълци, преминали отсам Дунава по леда.

Близостта на морето се чувствуваше повече. Есенно време, когато селяните отиваха да продават храна, те отминаваха Провадия и, все край границата, слизаха във Варна. Морето, тъй да се каже, беше всеки ден пред очите им. Но имаше и други признаци, от които можеше да се разбере, че морето не е далеч: лятно време, в най-голямата жегга, редовно всеки ден по едно и също време — към 2-3 часа следобед — се появяваше прохладен ветреца, който идеше откъм морето. Тоя вятър беше истинска благодат през работното време и за хора, и за добитък. Есенно и зимно време пък често прелитаха насам гларуси. Те бяха два вида: едни по-дребни, черни отгоре и бели по корема, други — по-едри, с гълъбов цвят, с големи глави и заострени клюнове като на ястреби. Тия морски птици като че дохаждаха повече да си почиват, отколкото да дирят храна. Те седяха по поляните, скупчени една до друга, и дремеха. Ако минеше някоя каруца, те само избягваха настрана; ако някой ги подплашеше, те се разхвърчаваха и тогаз издаваха същите тия остри плачливи крясъци, които издават, когато хвърчат над морето.

Една сутрин Нона се готвеше да иде в Сеново. Тя се облече, стегна се и отиде до прозореца, за да види докарали ли са кабриолета ѝ. Макар да беше още през август, тая сутрин беше паднала гъста мъгла, топла, лятна мъгла, дошла откъм морето. Но ето че сега мъглата

беше се раздигнала и слънце грееше. Покривите, листата на дърветата и тревата едвам бяха се понамокрили като от лека роса. Нона се зарадва, че времето се поправя, дръпна се навътре в стаята и се погледна още веднъж в огледалото: черните ѝ очи бяха пълни със светли точки, смееха се. Нищо от туй, че раменете ѝ са черни като на циганка, и тъй е хубава. Тя поиздърпа с две ръце синята си копринена блузка, която я пристягаше в кръста, погледна се отпред, погледна се през рамо и се усмихна: няма ли да кажат — помисли си тя, — че взе май много да се конти, откато се запозна със сеновския офицер? Преди малко Санка влезе, не ѝ каза нищо, но я изгледа и се засмя. Навярно и тя си е помислила същото.

Нона се наведе, поприбра бялата си рокля, за да може да види новите си обувки, след туй се засмя и се изправи предизвикателно и гордо.

„Нека мисли кой каквото си ще пък, не искам да зная!“ — помисли си тя и отиде към прозореца.

Кабриолета още го нямаше. Манолаки и Кутмака приказваха на чардака. Кутмака беше дошел за вода и, както правеше винаги, отбил се беше да поприказва. Изведнъж Манолаки се разсърди и завика. За да не я видят, Нона се подръпна назад и взе да слуша.

— Какво са видели от мене ли? — викаше Манолаки. — Само добро. Едно време, когато имах добитък, на кого не съм давал — на тоз кон, на онзи вол, крави съм им давал, овце. Като се случи да не станат храните, пак ще дойдат: дай за семе, дай за емелик. На кого не съм дал, кого съм върнал, я да ми кажат! — Той помълча малко, след туй пак се чу: — Бре, бре, бре! Голяма лакомия, страшна лакомия! Нека грабят... нека орат пръст да ядат, ако искат, като са толкоз гладни за земя...

Говореха пак за разправията със сеновчани. Колкото и да беше ядосан Манолаки, в гласа му прозвучаваше и старческа немощ, и страдание. На Нона ѝ стана мъчно за него и бързо излезе навън. Щом тя се показа на пруста и се спря до вратата, Манолаки замълча и, още ядосан, обърна се и се загледа настрана. Кутмака превъртваше една пръчица в ръцете си и смирено гледаше към земята.

— Тъй е... право е туй, дето го казваш — започна той, все тъй замислен. — Ами че то стига да погледнеш добитъка им, колкото го имат, и ще разбереш, че е от твой дамазлък, от чифлика. Само покойната, бог да я прости, Антица, що добитък им е дала по сватби,

по кръщавки. Гледал съм на някоя сватба, кога Антица е венчавала: булката и младоженецът стоят пред вратата, а Антица нарежда: една телица, четири овци, с агнетата им, бакъри, сахани — край няма. Току ги бележат, току дърпат черти горе на прага. — Манолаки все гледаше настрана и не отговори. Кутмака погледна Нона, усмихна се и като я видя пременена, каза: — За къде си се настанила, Ноне, в Сеново ли ще ходиш?

— Дядо Тодоре, аз с тебе не искам да приказвам. Аз съм ти сърдита. Снощи мед щеше да ми даваш, а? Защо ме излъга?

— Че ти що си отиде?

— А! Искаш да стоя до среднощ ли? И не те ли разбрах какво правеше? Ходиш от тръвна на тръвна, помайваш се и само поглеждаш към мене не съм ли си отишла. Ах, какъв си ти! Каква лисица си ти!

— Гледай я какво приказва — рече Кутмака, като поклати глава, а след туй взе да се смее. — Че ако съм ходел от тръвна на тръвна, то е, че исках да ти отрежа бял мед. А бял мед няма у всеки кош, него млади пчели го правят.

— Мълчи, мълчи! Знам те аз тебе.

— Отзарашната мъгла не е ли добра за пчелите? — обади се Манолаки. Не е ли бал-думан дето го казват?

— Да беше тя, аз богат чилияк щях да стана — каза Кутмака. — Онази мъгла е друга, тя, да ти кажа ли, една такваз тъничка мъглица е, като дим. И само е от мед, пада по тревата, по дърветата, като близнеш някое листо — сладко е. Тя е друга мъгла. А отзарашната мъгла — нищо, проста мъгла, за вълци мъгла.

На двора между кокошките се дигна голяма тревога: разбягаха се коя накъдето види, клочките заклюцаха често-често, изплашени, завъртяха се около топчестите мънички пиленца, прибраха ги и се скриха в буренака. Гъските проточиха шии от любопитство, а токачките се разтичаха и се разкрещяха като луди. Само два-три едри стари петли останаха, гдето си бяха, поизкъркорваха тревожно, след туй поглеждаха с еднооко нагоре към небето.

— Какво има? Какво има, булка? — попита Кутмака, като видя Санка на двора.

— Един дуган — каза Санка, като гледаше нагоре, — кацнал на дървото.

— Подплаши го, подплаши го! — извика Кутмака.

Санка замаха с ръце.

— Къш! Къш! Ха, хвъркна!

— Хвъркна ли! — каза Кутмака и се наведе да види ястреба, но не можа да го види. — Нека хвъркне. Да върви да лови мишки из нивята, какво е дошел тука да плаши кокошките. Мене сълдатите не ми дават да гърмя, че е близо границата, а то аз знам как да ги церя тез хайдуци.

— Ей го кабриолета! — каза Нона, като се спусна надолу по стълбите. — Ах, Енко!

Между дама и овчите саи, които бяха гърбом към двора и го обграждаха отпред, имаше една тясна уличка, колкото да мине каруца. Оттам се зададе кабриолетът — най-напред черният кон, лъснат от слънцето, след туй Енко на капрата, гологлав и ухилен. Като влезе в двора, той препусна коня, колкото място имаше, и го спря срещу стълбите. Докато Енко поглеждаше самодоволно наоколо си и имаше вид, че е свършил голяма работа, Нона го свали от кабриолета, изви му ухото и го бутна настрана.

— Откога съм зачала, проклетнико! Къде разкарваш коня?

Енко се улови за ухото, но не заплака, намръщи се и изгледа Нона. А тя, като че нищо не беше станало, усмихваше се и поприбираше юздите. Но тя не се качи, а остана тъй и се замисли. После погледна Енка и пак се усмихна.

— Ела, Енко, да държиш коня — каза му тя. — Забравила съм нещо, сега ще дода. Ела де, ела подръж коня!

— Няма да дода. Ти го дръж.

— Е, добре де — засмя се Нона, като намираше, че Енко има право да се сърди, — стой там, ама да гледаш да не тръгне.

Нона се завтече към къщи. Като мина през чардака, Кутмака поиска да й каже нещо, но тя не го дочака и влезе вътре.

— Защо се върна Нона? Забравила е нещо — каза като на себе си Кутмака, после се обърна пак към Манолака: — Та ще ти кажа, Давид се докачил и се жалвал. Ще ме съди. Отсега нататък абокатите ще ни разправят. Добре де, нека да е тъй! — каза той и се поусмихна. Подир малко друго му мина през ума и се разсърди: — Щял съм бил да го убивам! Какво ще го убивам, казах му, че видях пчелите му при моите, меда ми крадат, туй му казах.

И той млъкна, защото, като погледна в същата посока, в която гледаше Манолаки, видя, че откъм кладенеца бързо идеше насам, бос и гологлав, Малин. Личеше, че бърза и иде да каже нещо. Когато Малин влезе в двора, Манолаки и Кутмака видяха, че лицето му е изпотено, разтревожено и на едната му буза под окото имаше кръв...

— Господарю — извика той още отдолу, — ела, че ще ни избият! Додоха сеновчани на нивата са!

Той се качи горе и се спря, за да си поеме дъх.

— Какво има? — каза Манолаки учуден.

— Додоха сеновчани, цяло село е там... Изкараха нашите плугове, изпочупиха чивгари, хомоти... Махнете се, казват, нивата е наша ний ще я орем. Докараха техни плугове и орат сега...

Манолаки слушаше, без да продума. Лицето на Малина беше широко, с издадени скули, с дебели намръщени вежди и с отпусната долна устна. Не толкоз висок, но широкоплещест, с големи ръце, той изглеждаше не уплашен, а обиден и ядосан, че не е можал да си послужи, както си знае, със страшната сила, с която природата беше го надарила.

— Тошо не е ли там? — попита Манолаки.

— Там е бай Тошо. Ама какво ще направи и той, налитат отгоре му, ще го бият. И кмета е там, и стражар има, никого не слушат. Бай Тошо ме прати: иди, кай, кажи на стария да доде...

Когато Манолаки се разсърдеше, викаше и се караше. Сега той не по-малко беше ядосан, но изглеждаше съвсем спокоен. Като помисли малко, той каза на Малина:

— Иди впрегни каруцата. Аз ще дода.

Малин забърза към дама, но долу се спря и извика:

— Дядо! Ей го кабриолета готов, да идем с него!

Нона не беше разбрала какво става, но като чу Малина, показа се на прозореца.

— Не си давам кабриолета аз. Тате, аз ще ходя в Сеново!

Манолаки се наведе през пармаклъка към Малина.

— Каруцата впрегни, ти казах, с черните коне. По-скоро!

Като видя, че работата отива на зло и на Манолакия повече не му се приказва, Кутмака стана, каза, че ще си ходи, и тръгна към кладенеца, като все държеше пръчицата напреки в ръцете си.

Нона беше се върнала вкъщи, защото, след като дълго се колеба, най-после реши, че новите дрехи не ѝ стоят хубаво, освен туй за едно ходене до Сеново не заслужаваше да се облича толкоз. Тя реши да тури пак дрехите, с които си ходеше всеки ден, и докато се обличаше, мислеше си дали ще види тоя път Галчева в Сеново. Изведнъж ѝ хрумна нещо на ума и тя се загледа в огледалото, като че се съветваше сама със себе си. Тя се усмихна, кимна с глава, отиде при сандъка, отвори го и бързо заизважда дрехите на Антица: червения шал, старовремската кафява рокля, ръченика, нанизите. Тя реши да се облече пак като селянка, както бе се облякла преди няколко деня.

Когато беше готова, тя чу, че Манолаки се кашли на двора, отиде на прозореца и погледна: с дребни старчески крачки Манолаки отиваше към дама. Ако той не се е стърпял да дочака каруцата, а сам отиваше при нея, туй показваше, че е много ядосан. Нона беше подочула нещо, но не можа да разбере добре какво става. Нямахше я и Санка, за да я попита. Нона взе да се безпокои, но като метна разкошния червен шал на плещите си и се погледна в огледалото, като че се изненада колко е хубава, усмихна се и тозчас забрави всичко.

Нона имаше кръгло лице, с леко очертани бузи и затуй селската забрадка ѝ стоеше добре. Тя поотпущаше клепачите си с дълги черни мигли и тоя засенчен поглед придаваше особена прелест на усмивката ѝ, детски чиста и в същото време малко дяволита. Тя се хареса, зарадва се и като се оглеждаше в огледалото, нисичко прошепна:

— Майчице! Да можеш да ме видиш!

Тичешката тя излезе навън, спусна се по стълбите и Енко, както стоеше пред коня, избяга настрана и я загледа със зяпнали уста. Нона се качи на кабриолета, леко засегна коня с камшика и тръгна.

— И аз ще дода! — каза Енко и се засили да се качи. Нона се усмихна и му показа камшика.

— Ух ма, как се облякла! — разсърди се Енко. Ще те обадя на дяда, ще видиш!

Кабриолетът зави покрай кладенеца и се засили надолу. Времето беше тихо, грееше слънце. Небето беше ясно, но изглеждаше по-бледо и по-издигнато. От време на време в спокойния стъклен въздух се разливаше лека прохлада, но вятър нямаше — тия полъхвания като че идеха отгоре, от височините. Чувствуваха се първите, още слаби тръпки на есента.

Нона шибна коня и кабриолетът тръгна по-бързо. При един завой Нона забеляза, че вляво, на самия гребен на баиря, посивял от изсъхналата трева, бяха се натрупали много хора и неспокойно се движеха насам-нататък. В същия миг тя видя, че при тия хора наближи каруцата на баща ѝ — по високите черни коне тя лесно се познаваше, пък и отзад, както винаги, Манолаки стоеше сам. Конете се мятаха в галоп, извиха и се спряха. Мравунякът от хора се раздвижи и се насъбра около каруцата.

Сега едвам Нона разбра защо беше дохождал Малин и защо баща ѝ беше толкоз ядосан. Нямаше никакво съмнение вече, че сеновчани, както бяха се заканвали, са дошли да орат насила нивата. Пред тия настръхнали разядосани селяни стоеше сега баща ѝ. Оттам се зачу сподавена глъчка. Нона се уплаши, че може да се случи нещо на баща ѝ, и без повече да се колебае, обърна коня и в най-силен тръс го насочи към нивата, към многото хора.

XIII

Сеновчани съвсем случайно се научиха, че от чифлика са излезли плугове и орат нивата, зарад която се съдеха Манолакия. Същата тая сутрин Йови, Гърдювият брат, щом излезе от къщи, още сънен, поспря се и се поозърна, както правят всички селяни, за да поразгледа как е времето. По вятъра се познаваше, че мъглата, която беше се спуснала, е морска мъгла, само че не е като есенните и зимни мъгли, а суха и топла. Насреща по баирите мъглата не се влачеше по земята, а се носеше малко нависоко и поляните под нея се жълтееха и светеха, като че бяха огрени от слънце. И самата мъгла беше светла и бяла като дим. От всичко туй Йови заключи, че мъглата е тънка, от откъдната ѝ страна я грее слънце, затуй няма да отрае много и, като всяка лятна мъгла, скоро ще се раздигне.

Йови заслиза надолу из баиря. Къщите на крайненци бяха по двете страни на дола, а помежду, в ниското, имаше хармани, градини и един мегдан, гдето крайненци много често се събираха. Като стигна там, Йови забеляза, че пред него бързо-бързо прекоси Нейчо вдовецът, свит, с ръце в джобовите и с тояга под мишницата. Както се виждаше, той беше ходил някъде вън от селото и сега се прибираще.

— Нейчо! — извика му Йови. — Де си ходил?

Нейчо се спря, но не отговори, а бавно, като че насила, се повърна към Йови. Отблизо Йови разбра, че Нейчо нещо не е добре, умислен беше, очите му гледаха като на болен, макар че беше с чиста риза, избръснат.

— Къде си ходил, Нейчо?

— Ходя... вятъра гоня и аз — каза Нейчо, като се загледа настрана. — Един чилик като няма късмет. У чичови Колюви бях, в Енидже — подзе той по-живо, като обърна очите си към Йови. — Стринка беше ми казала, че имало една вдовица. Ела, кай, някой ден, аз ще поприказвам с нея и като дойдеш, ще ти кажа, кай, може пък да склони да те земе. Е хубаво, ама жената се държи на цена. Хляб няма да яде, ама на, не ще.

— Коя е таз жена — попита Йови.

— Един Васил имаше, Васил Индже-Костов, горски беше, убиха го във войната. Негова булка е. Е, добра е жената, тя да беше склонила хубаво, ама... И няма много деца, едно момиченце има само. Богат искала — каза Нейчо, малко ядосан. — Искал я бил друг, богат, него щяла да чака. То няма да го бъде, ама... Стринка вика: тя, кай, ще почака, ще почака и ще си отземе. Добре, ама сега като не ще...

— Хъм — гледай я ти нея — каза Йови, приклепна до плета и взе да дяла нещо. Той я познаваше тая жена — млада, хубавелка и голяма смешница, все се смее. „Тя не е нито за Нейча, нито за наш Гърдя“ — помисли си Йови.

— Минах покрай Исьорен — каза Нейчо. — Изкарали плугове и орат нивата.

— Коя нива?

— Нивата, дето се съдим. Орат я, и Тошо беше там. Бе, бай Тошо, рекъх, защо орете, нали ще чакаме съда? Ба, казва, ще я оставя на вашите черкези от Сеново, нали? Черкези сме били — тъй рече.

— Бе ти право ли казваш? — учуди се Йови и стана.

Още докато Нейчо разправяше за нивата и за Тоша, при тях бяха се примъкнали Динката и дядо Пею, но нито добрутро казаха, нито пошавнаха, а само дадоха ухо да чуят какво се приказва.

— Видяхте ли? — каза им Йови. — Превари ни Манолаки.

— Че аз какво ви казвах?... Трябваше да я изорем още тогаз, дъжда когато падна — каза Динката. — Ще я изоре чияка, няма да ни чака. Отзаран Христо дядо Жековия бил в града и Марандаков, старшията, му казал: пазете се, рекъл, от Алекси, той с Манолакия държи, всеки ден, рекъл, е при началника.

Дядо Пею погледна Динката, погледна Йовя, пламна и за миг като че онемя: само очите му играеха изпод гъстите му, паднали надолу вежди и долната му челюст трепереше. Други трима-четирима крайненци додоха.

— Алекси нищо не може да направи каза Йови. — Манолаки нека изоре нивата, толкоз по-добре ний пък ще я засеем наготово.

— Абе ти... какво приказваш... какво таквоз ти ум нямаш ли? — избухна дядо Пею. Той приказваше бързо-бързо и наполовина си изядаше думите. — Какво наготово, какво... Я ставайте, че да вървим,

впрягайте плуговете, хайде! Ще го изпъдим, и ний ще я изорем. Какво ще чакаме, то с чакане не става!

— Дядо Пею добре каза — обади се Динката.

— Какво се потривате, впрягайте! — насърчи се дядо Пею. — Какво... толкоз богати ли сте, та се назлъните? По пет-шест декара ще ви се падне там, знайте ли? Малко ли е? Като хвърлите по малко кукуруз там и ще прехраните децата си. Хайде вървете! Вървете впрягайте!

— Май че тъй ще бъде по-добре каза един крайненец.

— Чакайте да помислим — каза Йови. — Бързата кучка слепи ги ражда. Като е ходил Манолаки при началника, да не ни е скроил някой капан?

— Виж го, виж го... Виж го какво приказва разсърди се дядо Пею. Бе ставайте и вървете!

Още крайненци бяха надошли и между тях беше и Георги Сиренарина, същият тоя селянин, който развеждаше Давидов и с него наедно бяха минали през чифлика. Той беше къс, набит, с голяма глава и с корави руси мустаци. Все тъй намръщен, както беше дошел без да каже дума, той се отдели от купчината крайненци и пое нагоре из една улица.

— Къде, бай Герге? — извика подире му Йови.

— Къде... Отивам да впрягам.

Сиренарина, все тъй намръщен, не се и обърна. По настръхналите му мустаци, корави като тельове, личеше, че каквото е намислил, ще го направи. Крайненци се раздвижиха и се спогледаха.

— Виж ли Герги? Браво на Гергя! — извика дядо Пею. — Хайде, хайде да вървим всички!

— Добре тогаз, да вървим! — каза Йови.

Набързо те се уговориха кой ще даде плуг, кой ще изкара добитък — защото никой от тях нямаше достатъчно добитък за един плуг — и кой ще впрегне каруца. Трябваше да отидат колкото се може повече. Щом наредиха всичко туй, разбягаха се настрани през улиците и през дворищата, да се приготвят. Ако беше за друга работа, можеше да закъснеят, но сега онез, които бяха пуснали конете си да пасат, докараха ги набързо, други нагласяха плугове и хомоти, трети впрягаха каруците си. За по-малко от час, час и половина, на мегдана излязоха четири плуга, впрегнати с по два чифта коне, и три каруци, в които

бяха се накачили по пет-шест души крайненци. Имаше и двама души на коне. Като се събраха, като все повече се разпалваха и викаха, те потеглиха към нивата направо през баиря. Плуговете и каруците скоро се скриха в мъглата, но виковете на разядосаните крайненци още се чуваха.

Велко през туй време не се случи вкъщи и когато след малко се върна и от жена си разбра какво беше станало, задърпа от яд дебелите си мустаци, позамисли се и хукна към хармани, за да докара конете си. Докато впрягаше каруцата си, други четирима, също тъй закъснели крайненци, додоха при него. Качиха се всички, Велко шибна конете и каруцата с голям трясък се понесе из село.

Те искаха да минат покрай кръчмата и, за зло ли за добро ли — да се почерпят. Като спряха пред Филипа и чакаха да им изнесат каквото бяха поръчали, от кръчмата излезе ухилен Гърдю. Рано беше още, но той беше успял вече да понаправи главата.

— Къде бе, къде? — викаше той от вратата. — Къде сте тръгнали?

— Отиваме да ловим лисици — каза един от крайненците.

— Не, една дърта мечка ще ловим — каза друг.

Гърдю доде до тях и се опря с две ръце на каруцата.

— Какви мечки, какви лисици... Я приказвайте като хората. Къде отивате?

— Слушай, ще ти кажем, ама ще си траеш и ще мълчиш — каза Велко.

— Манолаки излязъл да оре нивата, дето се съдим за нея. Отиваме да го изпъдим. Ей де отиваме...

— Тъй ли? — зарадва се Гърдю. — Тогаз ще дода и аз. Искам да видя Манолакия, да видя честното му лице и да му се поклоня. Ще дода и аз. Чакайте, ще взема нещо и ей сега ще дода.

След малко той се върна, като подпасваше в пояса си едно дълго зеленикаво шише, пълно с ракия.

— Туй е за кума, за Манолакия — каза той, като се качваше на каруцата.

— А кравая? — каза един от крайненците. — И кравай трябва.

— Кравая, ако беше жива Антица, тя щеше да го меси — каза Велко.

— Шът! Мълчи! — скара му се Гърдю и посегна да запуши устата му с ръка. — Умрелите не споменавай, куче... Аз с кума имам работа, него искам да видя.

Като пиха още по едно, по две, Велко шибна конете и каруцата задрънка пак по пътя за Исъоренския чифлик. Току след тях излезе и друга каруца — в нея беше кметът с двама общински стражари. Алекси беше се научил какво се готви, пратил беше да обадят на Галчева, а сам бързаше да види какво става.

Нивата, на която отиваха, не беше далеч. Първи там стигнаха двамата крайненци, които бяха на коне. Те бяха изпреварили напред, един вид като разезд — войната не беше забравена още, а всички крайненци бяха все запасни войници. Конниците спряха при Тоша, при него беше и Костадин ловеца, излязъл, докато беше мокро още, да удари някой заек. Двамата крайненци се заприказваха, както бяха на конете си, нищо лошо не казаха на Тоша, но се обръщаха често и поглеждаха назад. Два чифлишки плуга с по шест чифта едри, охранени волове оряха нивата. При единия беше Мурад, а при другия Малин. Те размахваха дългите си камшици и от време на време викаха: „Хъйс! Чааа! Хъйс!“ Мъглата се разкъса и взе да се дига, небето се изясняваше. Зачуха се да дрънкат каруци, но бяха в ниското и още не се виждаха. Изведнъж те се показаха съвсем наблизко. Очите на двамата селяни, които все тъй стояха на конете си, светнаха лукаво и единият каза:

— Ти, бай Тошо, добре ще направиш да си обираш крушите оттука. И плуговете си дигай. Нивата е наша и ний ще орем.

— Какво? Кой ще я оре, вий ли? — Тошо погледна Костадин ловеца, който с пушка през рамо се отдалечаваше, погледна след туй пак двамата крайненци. — Никой не може да оре тука! Я да го видя онзи, дето ще посмее да оре! — издигна гласа си и се разсърди Тошо. — Краката му пречупвам! Аз съм на имота си отгоре, аз заповядвам тука.

— Де, де, не скърцай — погаври се единият от конниците.

В същия миг каруците спряха, крайненци наскочаха на земята и се втурнаха напред.

— Що стоите? Що гледате? — викаше дядо Пею. — Махнете ги тез плугове! Вън! Вън!

Като се развикаха всички изведнъж, крайненци се спуснаха към плуговете. При тоя, който беше по-близо, стоеше Малин. Крайненци заудряха воловете със сопите си, чивгарите се разкривиха, излязоха из браздите, но пред първия чифт волове, пред калаузите, както ги наричаха, стоеше Малин и още неразбрал какво става, мъчеше се да ги задържи. Един крайненец се спусна към тия волове и заудря и тях.

— Бе недей! Бе не бий добитъка! — викаше Малин и блъсна крайненеца. Но други дотърчаха, напред тях изскочи като вълк Герги Сиренарина, заудря Малина и го избута настрана, а като го остави, Малин стоеше гологлав и по бузата му, под окото, течеше кръв. С потъмняло лице Малин се поозърна да види какво да грабне, но му мина през ума, че ако се остави на силата си, ще стане нещо страшно и ядосан, с насълзени очи от мъка, остави крайненци да правят каквото си искат. А те изкараха плуговете от нивата, разпрегнаха воловете и ги натириха. Това им се видя малко и затуй извадиха хомотите и ги разхвърлиха, пръснаха жеглите, разкъсаха дори чивгарите, макар че бяха здраво завързани един за друг. Ако бяха взели брадви, всичко туй биха го направили на късчета.

Тошо се развика, но се уплаши и за да бъде по-далеч, преструваше се, че уж прибира воловете, макар че без да знае какво прави, оставяше един и подкарваше друг. При него додоха Мурад и Малин. След малко, все тъй гологлав, Малин тичаше към чифлика. Крайненци, като все викаха и се заканваха, докараха своите плугове и взеха да орат с тях.

Пристигна Велко, скочи от каруцата и извика:

— Кой е онзи там? Тошо ли е? Що го държите още гука, какво дрънка... Чакай, аз ще му дам да ме разбере!

— Велко, стой тука! — викна му Йови.

— Бе де е моя кум? Де е Манолаки? — бърбеше ухилен Гърдю.

Крайненци отиваха ту при един, ту при друг плуг, бързаха и все викаха. Дядо Пею високо разправяше откога нивата е на Сеново, изреждаше имената на свидетелите, които били още живи и кой какво щял да каже. Други отговаряха нещо на Тоша. Всички виждаха, че работата е още в началото си, и гледаха да се държат възбудени. Те не усетиха, когато кметът и стражарите слязоха от каруцата и додоха при тях.

— Е, таз миджия за кого е сега? — каза Алекси, като се смееше. Той беше видял много селски буни и затуй започваше кротко, с добро. — За кого е таз миджия, питам ви, за вас ли, или за Манолакия?

Крайненци загълчаха около него.

— За Манолакия ли? Да има да взема Манолаки!

— Кмете, ти по-добре да не беше дохождал, кмете!

— И стражари повел... се пушки ще стане сега!

Алекси махна с ръка.

— Чакайте бе, хора! Вий мене не ме слушате, не ме зачитате — добре, хубаво. Ами закон няма ли? За таз нива съд ще дохожда, ей тук, на това място ще доде.

— Не щем съд ний! — извика дядо Пею. — Ний сме съд, ний сме всичко. Алексе, какви ги измислящ и ти... Карайте плуговете, момчета!

Като видя кмета, Тошо се реши да доде по-наблизо.

— Кмете, тебе държа отговорен, хубаво да знаеш! — завика той. — В таз държава има ли закони, или няма? Я ги питай тез хора какво търсят тук. Питай ги какво търсят тук...

— Ами ти какво търсиш тук? — сопна му се Велко.

— Ти да мълчиш? Да си стискаш зъбите, че...

— Ааах! — изрева сякаш от болка Велко и се повърна към Тоша. С разтреперана брада тръгна напред и дядо Пею.

Дотърча един стражар, прегърна Велка и повече с молба, с увещания, го изведе назад.

Мина се тъй доста време. Плуговете на крайненци изкараха по няколко бразди. Никой не беше усетил кога се беше дигнала мъглата и кога беше изгряло слънце. Небето навсякъде се изясни и само на запад, ниско до хоризонта, бяха се напластили сиви, продълговати облаци, но и те си отиваха. Припече и стана топло, както по-рано.

Изведнъж откъм другия край на нивата, откъм чифлика, се зададе каруца. Едрите черни коне препускаха бързо, все повече и повече приближаваха, извиха отведнъж и се спряха. Отпред беше Мурад, а до него — Малин, гологлав и с кръв на бузата. Отзад в каруцата седеше Манолаки.

XIV

Разгорещените силни коне не можаха да се успокоят тъй лесно. Те силеха напред, разтърсваха гриви, изпотени, с тежки хамути, отрупани с бели металически пулове. Манолаки почака, докато се позакрепи каруцата, поскара се на Мурада, че не държи здраво конете, и взе да слиза. Обърнат гърбом, той се държеше с две ръце за сандъка, провисна единия си крак, след туй другия. Като слезе на земята, той поподръпна наметнатото си палто и погледна селяните. На главата си имаше черна сламена шапка, лицето му беше повехнало и подпухнало. Крайненци мълчаха и го гледаха, защото мнозина отдавна не бяха го виждали и намираха, че е все тъй пълен, но много остарял. Сам Манолаки от всички крайненци, които бяха пред него, можа да познае само двама-трима.

— Е, какво направихте сега вий? — каза той със сипкав, прегракнал глас. — Не можехте ли да потрайте, утре ще доде съда и ще реши делото. А? Що прибързахте, що не почакахте?

Няколко души, които бяха по-назад, се обадиха:

— Какво ще чакаме? Няма какво да чакаме...

— Нивата е наша, ний ще я орем.

— Съд не щем, съд не ни трябва! — извика дядо Пею.

Със смръщено лице Манолаки замаха с ръка, като че искаше да каже: „Почакайте, аз още нищо не съм казал“. Селяните се поумириха.

— Малко земя ли ви дадох досега? — започна Манолаки. — Какво остана от чифлика ми? Де е мерата на Исъоренския чифлик, де са нивите ми? Вий ги взехте. Останала е малко земя, колкото една длан, туй е всичкото. И нея ще ви дам...

Той се позакашля, почака и пак продължи:

— За какъв ме смятате вий, глупав ли съм, или не виждам какво има около мене и какво става? Не живея в гората, и аз съм човек. Едновременното — то се мина. Едно време земята беше широка, хората бяха малко. Тогаз можеше да има чифлици. Право-криво, и аз го имах. Сега вече не може, хората искат земя. Не виждате ли по себе си

колко ви беше селото преди двайсет години, колко е сега. На вас и на синовете ви не стига земята, че на унуките ви ли ще стигне? Казвам ви пак: чифлици няма да има вече. Аз го разбрах, аз си отзех. Защо не почакате? Няма да живея още сто години... Мене земя не ми трябва вече... — Той позамълча и се позамисли. — На мене малко земя ми трябва — три крачки надлъж и две нашир, колкото за един гроб, толкоз земя ми трябва. Като умра и затворя очи, от гроба ми нататък орете, дете искате...

Толкоз много Манолаки не беше говорил, умори се, извади една кърпа и изтри изпотеното си лице. Селяните мълчаха, знаяха го сприхав, неотстъпчив, когато кажеше нещо, като че хвърляше камък. Сега изглеждаше кротък, в думите му имаше мъка, пък и прав беше.

— На два, на три пътя вземахте земя от мене продължи Манолаки, — право, криво, със съд, със закон, взехте. Казах ли нещо? Нищо не казах, дадох я. Добре, утре като доде съда и каже, че и таз нива е ваша, ще ви дам и нея. — Той се развълнува, позаекна и добави, като махна с ръка: — Всичко ще ви дам, оставете ме само да умра рахат.

Селяните мълчаха. В туй време леко и без шум се приближи кабриолетът на Нона. Тя слезе, позагърна се в червения копринен шал и се позакри зад каруцата. Само черните ѝ очи светеха и гледаха оттам. Някои от селяните я видяха, някои не.

В тишината, която бе настъпила около Манолакия, по-ясно се зачу караницата, която ставаше малко настрана. Там Велко и още няколко крайненци се разправяха с Тоша. Кметът също беше там. Зад тях стоеше Гърдю, ухилен и, както се виждаше, малко го занимаваше онуй, за което те се караха. По едно време той подигна пред лицето си шишето, което държеше, видя, че е останало само една глътка ракия, изпи я, а шишето, празно вече, захвърли в тревата.

Велко се отдели и тръгна към селяните, които бяха около Манолакия.

— Какво ще ме плашиш с началника — говореше той. — Не ме е страх мене от началника. Хич не искам да знам!

Тъй като никой от селяните не беше му възразил, Манолаки беше уверен, че работата вече се урежда, рече да тури край на всичко.

— Хайде сега, идете си гледайте работата каза той. — Аз ще дигна оттук моите плугове, ще дигнете и вий ваште, и аз няма да ора, и

вий няма да орете. Пък като доде съда — каквото реши вече.

Ядосан от по-рано, настръхнал и готов за нова кавга, Велко се провря тъкмо в тоя миг между селяните, едвам дочака да свърши Манолаки и каза:

— На калпакя ми разправяй ти мене! Да си идем ли? Да имаш да земаш! Какво стоите обърна се той към селяните, — карайте плуговете!

Манолаки го погледна.

— Ти пък кой си? Ти какво искаш?

— Слушай ей! — завика Велко и замаха с ръка срещу Манолакия. — Чак до чифлика ти ще додем, до прага на портата ти ще додем и там ще забием плуга, хубаво да знаеш! Мина ти царството тебе.

Манолаки се завъртя и заоглежда неспокойно, като че някой взе да го души.

— Вий затъ не сте хора! Вий от добро не разбирате — развика се той. — Аз какво му разправям, то какво ми брътви. — Той изгледа презрително Велка и каза: — Дриплю с дриплю!

— Вий ни изядохте! — извика Велко. — Таквиз като тебе ни докарахте до тоз хал. Кръвопийци! Кожодери!

— Камшик, камшик! — викаше Манолаки. — Вий от дума не разбирате, вий добро не заслужавате. Седнал съм и аз да се разправям човешки... — Погледът му случайно падна на Гърдя, който се показа зад Велка, го видя, нещо черно сякаш падна пред очите на Манолакия. Той изгуби вече всяко самообладание.

— Какво сте се събрали вий тука? Какво искате от гневно — завика той, като вече не се помнеше от яд. — Ще ме убивате ли? На — той разгърна ръце, — убийте ме. Катили! Катили дошле тук, хора, дето са лежали из тюрмите. Махайте се от очите ми! Вървете си! Хайдуци!

Селяните се разгълчаха. Без някой да му се надява, изскочи Нейчо вдовецът, в ръцете си държеше голяма тояга.

— Ей, дядо Маноле! Дръж си устата! — викаше той. — Кой е хайдутин?

Велко погледна сопата в ръцете на Нейча и поиска да я вземе, но пред него подскочи Гърдю, измъкна сопата от ръцете на Нейча и се хвърли към Манолакия.

— Ах ти... падна ли ми? Хайдуци, а? Кой хайдук? — Той стискаше сопата в ръцете си и отиваше към Манолакия. На една-две

крачки от него той се спря, замахна със сопата и както я държеше високо над главата си, готов беше да я стовари с все сила върху Манолакия. Манолаки няма време да се запази, той като че се вцепени на мястото си.

Изведнъж се чу пронизителен женски писък, иззад каруцата изскочи Нона, червеният шал се развя на рамената ѝ, тя простря ръце срещу Гърдю и извика: „Майко! Майчице!“.

Гърдю се спря, тоягата се отпусна в ръцете му... А Нона, с изплашено лице и големи черни очи, все го гледаше и се притискаше към Манолакия.

— А!... Ти коя си? — едва чуто избъбри Гърдю. Гаче е Антица! — щеше да каже той, но замълча и глупаво се усмихна.

Всичко туй стана в един миг. Селяните, изненадани сами от туй, което се случи, гледаха Нона. Едни питаха коя е, други, които помнеха Антица, сами се досещаха, че е нейна дъщеря. Кметът беше хванал Гърдю за раменете и го тласкаше назад. Стражарите също бяха излезли пред селяните и ги задържаха. Алекси все буташе назад Гърдю.

— Чакай бе, кмете... чакай да видя коя е таз — говореше Гърдю, усмихнат.

— Какво правиш? Стой мирен! Назад!

— Кмете, не удряй, кмете! — разсърди се Гърдю и лицето му стана страшно. Но тозчас той забрави за сръдната си, загледа пак Нона и се усмихна.

В туй време откъм другия край на нивата се чу младежки, но силен и повелителен глас, като команда:

— Всички да излязат оттук! Всички настрана!

Идеше Галчев, придружен от трима-четирима войника. Той беше запасан, с кобур, но в ръцете си нямаше нищо. Глъчката между селяните беше голяма. Нона и Манолаки бяха се дръпнали до каруцата, до тях беше Малин. Селяните заобиколиха Галчев — той остана в средата им, — разправяха му нещо, викаха и махаха ръце. Лицето на Галчев си оставаше спокойно.

— Всички да излязат от нивата! — повтаряше той. Навярно някой му каза нещо, защото той се обърна и високо извика: — Страна не взимам аз! Не искам да зная на кого е тая нива. Тук, близо до границата, безредици не може да стават. Тук не позволявам! Всички до един ще излязат от нивата!

И тъй като Гърдю все се мъчеше да се отскубне от ръцете на кмета и да иде напред, Галчев попита:

— Какво иска тоя? Стой настрана! Дръпни се настрана.

Гърдю погледна разсеяно младия подпоручик, като думите му не се отнасяха до него, усмихна се и пак взе да се дърпа...

— Илия! Славе! — извика Галчев към войниците. — Извадете тоя настрана. После ще го закарате на поста.

Двамата войници взеха Гърдя помежду си.

— Кого, мене ли ще карате? — говореше Гърдю. — Хубаво де, хубаво, карайте ме. — Гърдю не мислеше да се противи, гневът му беше утихнал. Той тръгна след единия войник, другият идеше зад него. — Хубаво де, хубаво — говореше той, обръщаше се и поглеждаше назад, гдето между каруцата и кабриолета се мяркаше червеният шал на Нона.

Кметът успокояваше Йовя, който се застъпваше зарад брат си, зарад Гърдя:

— Йове, ти барем си умен. Нищо няма да му направят. По-добре — ще изтрезнее.

Около Галчева селяните все се трупяха и викаха:

— Нивата е наша. Ний ще я орем!

— И да работим ли не ни давате?

— Сега е време за оран. Трябва да орем...

— Кой не ви дава да орете? — каза Галчев. — Можете да орете, когато си искате. Да орат един, двама, трима... Но да се събират тълпи край границата и да стават скандали, туй не мога да позволя. Всички ще си отидете! Тръгвайте! — Той се обърна към Манолакия, който стоеше още с Нона и с Малина до каруцата.

— И вие, господине. Идете си и вие, идете си веднага!

Галчев не можеше да не види Нона и да не я познае, но я погледна като чужда и не я поздрави. Нона го следеше с черни, светнали очи и на устните ѝ беше се спряла едва уловима усмивка. Без да каже нещо, като покашлюваше, колкото да скрие вълнението си, Манолаки се качи на каруцата. До него тоя път се качи Нона, застана за миг права, поприбра шала си, погледна към селяните и седна. Големите черни коне се разиграха и тръгнаха. Каруцата се насочи право към чифлика. Малко след това с кабриолета си замина и Тошо.

Като си отиде Манолаки и като не го виждаха повече, селяните се успокоиха, отстъпиха на увещанията на Галчева и се съгласиха да си отидат. На групи, като все още се разправяха, те излязоха от нивата и кой с каруца, кой на кон или пеш с плуговете — кой както беше дошел — тръгнаха си към село. На единия край на нивата, с двама войника, остана само Галчев.

— Е, Йове, защо дойде туй момче, офицерчето де, какво му влиза в работата? Само дето ни попречи — говореше дядо Пею на Йовя, с когото бяха се случили в една каруца. Той помълча, с навъсени, разбъркани вежди, след туй продължи: — Една година, да ти кажа ли, бях ходил в Енидже, връщах се и минах край чифлика. Додох до кладенеца, дето е върбата, и гледам, спряла каруца — хубава каруца и едни коне! И от каруцата слазя Антица. Трябва да е било празник, пременена беше, също като момичето сега — с ален шал, с такваз рокля, ѝ приказваше с едного, чирак ли беше, не знам — каже нещо, той и отвърне, а тя се хванала за хълбоците и се смее. Все се смее, и каква беше такава, черноока, хубава, също като туй момиче. Бе, Йове, аз защо ти казвам, като изскокна момичето и Гърдю пусна сопата — аз разбрах. Привидя му се ей, че е Антица. Също като нея беше! Пък какво, Йове, не е лъжа, Гърдю имаше едно време закачка с Антица.

— Неговата закачка не беше, когато Антица се ожени за Манолакия, а по-рано. Пък и той не беше крив.

— Право е, тъй беше. А бе Антица, бог да я прости нея, Антица беше добра. — Той се обърна назад, погледна към нивата и каза: — Отива си поручика. Младо момче. И да ти кажа ли, Йове, чуй ме — то не е криво момчето. Те, малките, правят каквото им заповядат големите... туй е то!

XV

Като се върна от нивата, Манолаки се качи на чардака и си седна на мястото, както винаги. Наистина, тая вечер той на два-три пъти пълни шишенцето с ракия, цигарата му не угасна и светеше като въглен в тъмнината, но не каза нищо, не се оплака. Той беше корав човек и колкото повече страдаше, толкоз по-затворен ставаше в себе си и ако се решише да сподели нещо с някого, правеше го по-скоро пред чужди хора, отколкото пред свои. И сега, както си седеше на чардака, той подвикваше на Тоша и на чираците, нареждаше какво има да се върши на другия ден, но за туй, което беше станало преди малко, не обели зъб. Само вечерта, след като се нахраниха и след като беше мълчал и мислил през всичкото време, той стана от софрата, тръгна да излезе, но се спря и каза:

— Добре че доде поручика. А то, ако беше останало на Алекся и на джандарите, кой знай какво щеше да стане. Ти, Тошо, да идеш утре на границата. Покани поручика да доде у дома. Колкото офицери са стояли тука, все са дохождали у нас. Нека дойде и той... Ще се запознаем, ще си поприказваме...

На другия ден Тошо впрегна каруцата и отиде в Сеново. Галчев обеща да доде, но не определи кога и затуй в чифлика взеха да го очакват всеки час. Първия и втория ден той не доде. На третия ден го чакаха за обед и бяха се приготвили, но той пак не доде. Късно следобед, след като беше излизала много пъти на чардака, Нона излезе още веднъж и погледна. Нищо не се виждаше, ни човек, ни каруца. Въздухът трепереше от маранята, далеч по някой пращен път се завъртяваше и затанцуваше вихрушка. И пак тишина и жега. Нона се прибра и мислеше вече да си полегне, но след малко чу, че лаят кучетата, излезе и видя Галчева. Той беше на кон и стоеше вън до портата. До него, също на кон, беше и ординарецът му. Нона извика и тичешката се спусна надолу по стълбите. Докато да стигне до него, Галчев беше слязъл от коня.

— Защо толкоз закъсняхте? Откога ви чакаме! — говореше тя, като в същото време се обръщаше да пъди кучетата. — Помислихме, че няма да дойдете. Тати все пита за вас.

— Тук ли е баща ви? — попита Галчев. — Да не би да почива?

— Не, той стана вече. Чакайте, аз ще му кажа. — Тя изпревари Галчева, остави го на пруста и още от вратата извика:

— Тате, г-н Галчев доде!

Навярно Манолаки не чу или не разбра, защото Нона влезе вътре и, както беше се спрял до вратата, Галчев чу гласа на стареца:

— Кой? Кой бил дошъл?

— Офицера, тате, офицера от Сеново — каза нисичко Нона, по Галчев пак можа да я чуе. Тя говореше бързо и, както изглеждаше, беше развълнувана.

Тя излезе пак, все тъй засмяна, със светнали от радост очи, и покани Галчева. Влязоха най-напред в една стая, която приличаше да е нещо като хаेत, после през един малък и тъмен коридор минаха в друга, светла и хубаво наредена стая. Близо до прозореца, седнал на миндеря, а на земята, по турски, с табакерата и с наполовина изпито кафе пред себе си, седеше Манолаки. Той не стана, не можа да се усмихне, а поклати глава, направи турско темане и простря, както редеше, ръка на Галчева.

— Елате, елате, г-н поручик. Добре сте сторили, че сте дошли. Минете, седнете, седнете на миндеря. Ний ви чакахме и вчера, и днес, туй казвах на Нона, какво стана поручика, защо не доде?

— Случи ми се една работа — каза Галчев. — Ще ви моля да ме извините, че се забавих.

Манолаки махна с ръка, като че искаше да каже, че това няма значение. Като всички усамотени хора, които след като са мълчали дълго време, им пада случай да се наизприкажат, Манолаки се отпусна и, след като разправи най-напред за свадата си със сеновчани, увлече се и заговори за миналото, за коне, за добитък, за добри и лоши години.

Доде Санка, поздрави Галчева и седна на миндеря до Нона. Манолаки все приказваше, те не можеха да го прекъснат. Сам Галчев едвам успяваше да се обади с някоя дума. Очите на Нона често се спираха на него и веселият ѝ, малко насмешлив поглед като че се

извиняваше зарад бърливостта на стареца. След малко Нона и Санка излязоха.

Нямаше що, трябваше да се почака, докато Манолаки се наприказва и тогава да доде ред и на други. Нона знаеше това, но не можеше пък и да се стърпи на едно място, остави Санка да прави кафето, а тя се затича навън да походи из чифлика. Тя сама не предполагаше, че толкова много ще се зарадва на дохождането на Галчева. Спомни си как беше го видяла на нивата между селяните. Не беше това стеснително и срамежливо момче, което се червеше и объркваше пред нея. Друг ѝ се видя тогаз, младостта му не се забелязваше, спокоен и смел беше, просто, естествено, без сам да го изтъква „Таквиз са били навярно хилядите ония младежи, които умряха на бойните полета“ — помисли си трогната Нона. И как мръщеше веждите си той, и колко спокоен стоеше срещу разядосаните селяни, които викаха и махаха с ръце срещу него. „Човекът мисли, че върши важна работа и това си е“ — помисли си Нона. А хубаво беше да се гледа тогаз на него. Като се върна към къщи. Нона изкачи на един дъх стълбите, както правеше винаги, зачука бързо-бързо с токовете си по пруста и на самата врата срещна Санка с табла и кафета в ръце...

— Санке! — учуди се Нона. — Че какво си правила досега?

— Туй е второ кафе — усмихна се Санка.

Като се върна Санка, Нона я взе близко до прозореца, пришепна ѝ нещо, после, прегърнати двете и усмихнати — както се вижда, бяха намислили нещо — минаха в стаята, гдето беше гостенинът. Манолаки наистина все приказваше, почти загубен в тютюневия дим. След като беше се отклонявал и говорил за хиляди други неща, той пак беше се повърнал на разправията си със сеновчани.

— Таквиз хора имаме ний, г-н поручик — говореше той, като поклащаше глава. — Много хубаво направих те, че додохте тогаз. А то кмета, кой му вярва и нему, и той е такваз една въртележка, обръща се, накъдето подуха вятъра. Добре, че додохте. — Манолаки позамълча, въздъхна и добави: — Те взеха земята ни, остави туй, ами и нас ще избият.

— Аз не зная в какво се състои работата — каза Галчев. — Не искам и да се меся. Мене длъжността ми е да запазя реда край границата.

— Е, тъй, тъй. Право е.

— Ах, колко се уплаших! — каза Нона и, както имаше обичай, туй, което разказваше, го изобразяваше и на лицето си. — Видяхте ли го онзи, черния, как беше дигнал едно дърво и отиваше право върху тати? Ах, как се уплаших! Че страшен човек... — каза тя, като от уплаха и учудване се улови с ръка за лицето.

— Кой, Гърдю ли? — каза Галчев. — Той Гърдю се казва, мисля. Манолаки смръщи вежди и махна с ръка.

— Всички са таквиз те, всички са едно! Колко добро са видели от мене, колко им съм помагал! Давал съм и храна, и добитък, и пари. Записите им още стоят у мене. Ама да ви кажа ли, г-н поручик, тогаз и хората бяха по-други, сега на нищо не мяза.

— Ноне — каза Санка, като погледна Нона недоволно и с укор (те тъй бяха се наговорили с Нона и Санка добре играеше ролята си), — защо си поканила тук гостенина? Да идем оттатък, там е по-широко и по-хладно. Тате, нали ще додеш и ти?

— Идете, идете вий — съгласи се Манолаки, — аз ще постоя тука.

Манолаки се досети, че те искат да се отделят, за да могат да си поприказват, и затуй не искаше да им пречи.

— Ела и ти, тате! — настоя пак Санка.

— Може да дода. Идете вий, идете.

— Заповядайте! Елате с нас! — покани Нона Галчева и стана.

Стаята, в която минаха, беше от другата страна на чардака. Тя беше продълговата и голяма, изглеждаше, че са били две стаи, преправени отпосле на една. В дъното, гдето беше по-тъмно, се виждаше чисто бяло легло, два шарени брашовски сандъци край стената, а по къмто средата на стаята — тоалетна маса с овално огледало. Стаята беше с бяло турско кюмбе. Най-светлата и най-хубавата ѝ част беше откъм прозорците. Там имаше миндер с пъстри черги, а големият бряст засенчваше стаята и я пълнеше с приятна хладина.

— Таз стая ни е гостната — каза Нона, — но сега аз съм се разположила тука. Нали е хубава? Следобед тук винаги е сянка.

Пред отворените прозорци висяха зелени вейки, сякаш не идеха от бряста, който и не се виждаше, а се спущаха отгоре, откъм покрива. Под стряхата гукаха гълъби и от време на време се чуваше плясъкът на крилата им.

— А вие как попаднахте там, на нивата? — каза Галчев, като сядаше на миндеря. — И защо бяхте се облекли тъй? С тоя червен шал?

— Че вий видяхте ли ме? — засмя се Нона.

— Как да не ви видях! Видях ви.

— А не ме и погледнахте. Много бяхте важен — засмя се Нона, като гледаше Галчева със светнали очи. — Защо се бях облякла тъй ли? Не знам. Вий нали бяхте ме видели веднъж с тия дрехи, при кладенеца? Тогаз бях ги облякла за пръв път. А когато стана оная разправия, него ден аз щях да ходя в Сеново и не знам как ми хрумна да се облека пак тъй. — Нона взе една книга от масата и започна да си играе с нея, като я обръщаше ту от едната, ту от другата страна. Тя си спомни нещо и се усмихна. — Който ме види с тия дрехи, чуди се и се мае — каза тя. — Вий знаете ли онзи, Гърдю, как се обърка, като ме видя? А беше замахнал с тоягата срещу тати и, боже! — какво щеше да стане, ако беше го ударил!... А като ме видя, смая се и пусна сопата. Ти — каза — коя си?

На Нона като че се искаше да каже още нещо и погледна Санка.

— Стига, Ноне, стига за тоз човек! Плашиш ме — каза Санка. — Аз, като се уплаша от нещо, сънувам го — призна си тя чистосърдечно, като погледна Галчева и се усмихна.

Галчев разбра, че трябва да се промени разговорът, поогледа стаята и спря погледа си върху книгите на масата пред Нона.

— Имате много книги, госпожице — каза той.

— Имам, но не ги чета. Някои не са и разрязани. Знаете ли, че откато съм си дошла, един ред не съм прочела. Ей тъй — ходя, скитам, забравих дори, че съм била в Швейцария. Докато сляза на гарата, докато дода дотука, все помнех нещо, а после — нищо! Забравих, че съм годена.

— Ноне, какво приказваш? — забеляза й Санка.

— Право ви казвам! — смееше се Нона. — Ако доде онзи евреин тука, ще му кажа: ти, господине, кой си? Какво търсиш тука? Така ще му кажа.

— Хубаво, хубаво, Ноне — рече да я посъди Санка, а тя взе да се смее. — Нона се шегува — каза Санка. — Тя си обича годеника.

— Аз знам това — каза Галчев. — Аз знам, че госпожицата му пише всеки ден.

— Да, пиша му! И го обичам! — пламна неочаквано Нона, като погледна и Санка, и Галчева. Но след туй тя се засмя пак и продължи: — Но — за какво приказвахме? Да, за книгите. Как мога да чета, когато не се запирам на едно място. На мене ми дай да ходя да скитам. И какво да правя пък, туй ми е в кръвта, такава бях и като малка. Колко пъти, знайте ли, съм минавала границата, без да усетя. Туй, войници и разни офицерчета, не исках да ги зная, минавах без паспорт.

— Навярно двата поста тук, до чифлика, ги е нямало тогава — каза Галчев, като се смееше.

— Не помня. Пък и кой ще ме види? Тогаз имаше такава трева, че достигаше до над главата ми. Наистина — каза тя със замислени и светнали очи — каква трева имаше тогава! И като се наведеш, какво няма да видиш из нея. Цял свят, цяло население! Най-напред — някоя голяма въсеница...

— Жълта, на черни капчици — подсказа Галчев.

— Да. И скакалци, скакалци. Едни зелени и слаби, като че са лежали болни, други мънички, скокливи, кафяви отгоре...

— А червени под крилата.

— Да, вие сте ги виждали. Като че палтенцата им са подплатени с червено сукно. Оставете туй, ами като се покаже някоя дупка в земята със засъхнала слуз? — Нона направи уплашени очи. — Колко ме е било страх да не изскочи някоя змия!

— Ний от тез дупки сме вадили паяци с топки от восък — каза Галчев.

— Да, знам. Ами как ви се виждат нашите места? Онези, които дохождат тук за пръв път, не им харесва. Вижда им се голо, пусто...

Галчев не скри, че отначало не се е чувствувал добре, но сега е много доволен. Той разказа как прекарва на границата, где ходи, с кого се среща. Нона едва го дочакваше да свърши и започваше сама да говори. Говореше много, смееше се. Галчев забелязваше тая необикновена и възбудена веселост у нея, мислеше си, че е зарад него, и се радваше. Сега той се държеше свободно и просто. Времето минаваше неусетно. Колко пъти Галчев поглеждаше предпазливо часовника на ръката си, обещаваеше си, че след пет, след десет минути ще стане и ще си ходи, а като погледнеше часовника пак, виждаше, че стрелката му беше избягала с половин час напред от времето, което беше си определил.

По едно време във задрънка каруца и спря пред къщата. Санка скочи.

— Ух, аз забравих, че Тошо ще отива в града — каза тя. — Ще заведе и Енка. Стойте вий, аз ще ида да видя.

Но като поприказваха още малко, Галчев погледна часовника си за последен път и стана.

— Време е да си ходя! — каза той.

— Защо бързате? Стойте още — настояваше Нона. — Обещайте поне, че ще дохождате по-често.

— Вашият чифлик е в моя участък — и да не искам, трябва да минавам оттука — каза Галчев.

Манолаки беше излязъл на чардака. Галчев си взе сбогом с него и наедно с Нона слязоха долу. В каруцата, попеременен с нови панталони, зарадван, стоеше Енко...

— Ще го водим в града — каза Тошо. — Ученик е, ще трябва да ходи вече на училище.

Нона дръпна Енка към себе си и взе да го целува, като че щеше да го задуши.

— Стига ма! — разсърди се Енко, като изтриваше с ръка страните си.

— И да се учиш добре, проклетнико! — извика му Нона.

Галчев си взе сбогом с всички. Нона тръгна с него да го изпрати донякъде. Заобиколиха пред чифлика, минаха покрай овчите саи и покрай кладенците, оставиха зад себе си каменната ограда и чифлика и тръгнаха през поляната по един коларски път. Галчев беше изпратил войника с конете напред.

— Аз много се привързвам към някои неща — каза Нона — и мъчно ми е, кога се разделям с тях. Ето Енко. Как не ме ядосваше тоз проклетник, но сега, като си отива, мило ми е за него. — Тя се обърна назад: от сивата ограда на чифлика и от сапльците бяха пропълзели дълги черни сенки. — И с чифлика е същото — каза тя. — Както съм свикнала с него, струва ми се, че другаде не бих могла да живея. И да ви кажа ли, кога дода тук, в чифлика, аз ставам друга. Друга съм в Швейцария, друга съм и в града, вред другаде, а друга тук. Странни неща ми дохаждат на ума. Например, снощи, минавам покрай една сая, тъмно беше, кравите си на лягали, преживят. А една беше по-близо до мене, престана да дъвчи и ме погледна — големи, черни, светли очи...

умни. Гледа ме и, знайте ли, като че проговори „Здравей, Ноне, как си?“ — нещо подобно като че каза. Изпухтя и взе да си дъвчи. И тъй беше тихо и спокойно, стори ми се, че тъй е било и тъй ще бъде... без начало и без край... Не, не, аз не мога да го изкажа, не умея, няма да ме разберете... Но беше нещо особено...

Галчев я слушаше усмихнат.

— А друг път — продължи Нона, — додохме си от града, щом спря каруцата, и аз погледнах ей нататък е! — Тя посочи на изток. — И видях три-четири звезди, те все там си стоят. И ми стана леко, радостно. Ето, тез звезди са наши, помислих си — ний сме у дома си. Я да оставим тез работи! — засмя се тя. — Кой знай какво ще си помислите за мене. Помните ли, когато ми показахте как засяда слънцето? Аз помислих, че сте поет. Но и аз зная наизуст много стихотворения — бързо добави тя, като да се извини. — Колко съм ги декламирала! Зная „Муза“ от Некрасов. Много е дълго, но аз не сбъркам нийде. Искате ли да ви го издекламирам?

— Ако обичате — каза Галчев и се спря.

Нона започна да декламира. Отначало Галчев слушаше думите, но после следеше само Нона, гледаше как се мени лицето ѝ, как горят очите ѝ.

— Видяхте ли? — каза Нона, като свърши. — Не сбърках нийде. А трае деветнайсет минути.

— Не може да бъде! — учуди се Галчев и се засмя. Но той погледна към войника, който беше отишел доста надалеч и сега не стоеше прав, а беше седнал и държеше конете. Галчев погледна и към чифлика: сенките от сапльците бяха се проточили през поляната и стигаха почти до тях.

Нона тръгна напред, направи няколко крачки заднишком, като гледаше Галчева и се усмихваше, след туй се обърна пак и запя нещо.

— Както виждам, вие и пеете хубаво — каза Галчев.

— Моите песни са селски — каза Нона. — Аз от мама съм ги учила.

Тя ставаше все по-весела. И като питаше Галчева: „А таз знайте ли? А таз чували ли сте?“ — тя изпя много песни.

Няколко пъти те стигаха до войника и се връщаха назад, като все се изпращаха един друг. Галчев гледаше Нона, понякога не внимаваше какво говори, а си мислеше за друго. Той се чувствуваше щастлив и

доволен. Струваше му се, че също тъй са се разхождали и разговаряли с Нона и други път. Или се замечтаваше за миг и се виждаше във въображението си не като офицер, а като чифликчия, облечен в широки груби дрехи и с бяла жетварска шапка, като Тоша.

— Как ви е собственото име? — попита го Нона.

— Владимир.

— А съкратено име имате ли? Как ви казват у вас?

— Майка ми и сестра ми ми казват Мирю — каза Галчев.

— А, вие имате сестра? Сега свършва? И хубава ли е?

— Не знам. За мен и за майка ми е хубава.

— Та Мирю ви казват? Мирю! — повтори тя и взе да се смее. — Не е лошо. Слушайте, г-н Мирю! Днес какво имаме, понеделник ли? В сряда аз ще дода в Сеново за пощата. Вий ще додете ли?

— Да, ще дода непременно.

— Внимавайте добре да бъдете точен, защото ще има наказание. Какво се белее там? — каза тя, като се загледа към поляната. — Дали не е гъби? Чакайте, аз ще видя.

Тя се спусна тичешката — за нея не беше мъчно да бяга, когато поиска и колкото и бързо да е. Доста далеч, сред поляната наистина се белееха бели топки. Като стигна там, Нона се наведе и взе да ги бере, но веднага ги хвърляше на земята.

— Не било гъби, праханки! Праханки! — извика високо тя и хвърли една към Галчева, но той беше далеч и не го достигна.

Изведнъж Нона вдигна едната си ръка и я размаха.

— Довиждане! Аз си отивам!

И докато Галчев мислеше, че се шегува и ще се върне, тя бързаше, като си вървеше, леко, плавно, отдалечаваше се все повече и само сегиз-тогиз поглеждаше през рамото си назад и макар да беше далеч, личеше, че се смее.

„Ето каква е!“ — помисли си Галчев.

Той отиде при войника и се качи на коня си. Когато се обърна пак, бялата рокля на Нона се мярна за малко и се изгуби зад оградата на чифлика. Галчев пришпори коня. Той беше весел, усмихваше се. Нещо топло и сладко се надигаше в душата му. И като си спомни една гарнизонна песен, която млади офицери като него бяха съчинили за дъщерята на дружинния си командир, той си запя:

*Обикнах щерка майорска
аз, беден подпоручик!...*

Той се обърна още веднъж. Чифликът не се виждаше. Отвъд равния потъмнял гръб на баиря, сред светлото жълто небе се чернееше само върхът на бряста.

XVI

Закрепи се хубаво време и сеновчани плъзнаха по работа. В кръчмата на Филипа не се застояваше никой. Ако някой влезеше, купуваше си набързо нещо и бягаше пак на работата си. Само Гърдю беше се свил в един ъгъл и мълчеше. Филип прелистваше тефтеря си и от време на време запитваше момчето за нещо. В кръчмата беше поприметено и чисто. Шишетата на тезгяха лъщяха. Въглищата на огнището бяха се разгорели, наполовина червени и наполовина черни, и както беше тихо, чуваше се как водата завира и шушне изтънко и проточено, като че пее. Вън мегданът не можеше да се погледне — тъй ослепително светеше слънцето върху праха, бял като вар. Тая светлина, посмекчена от сянката, нахлуваше и в кръчмата през разтворената нашироко врата. Полъхваше топлина, като от пещ. Другата по-малка врата, откъм градината, също беше отворена. Виждаха се един-два салкъма, утихнали и припечени на слънце, с оредели и повехнали листа. Един жълт котарак беше седнал на прага и се лижеше с езика си.

През мегдана мина една сака, впрегната с магаре, а след нея — двама гранични войници, с бели ризи и с гъсти черни върви върху навоите си. След малко издрънча каруца и спря. Трима-четирма селяни имаше в нея, с прани ризи, с нови червени елеци, но всички небръснати — те отиваха в града и първата им работа, щом стигнат там, щеше да бъде да оставят брадите си в някоя бръснарница. Един от селяните слезе, купи си цигари и докато вадеше пари от кесията си, поглеждаше към Гърдя и се подсмиваше: види се, чудно му беше, че го вижда трезвен. Гърдю срещна погледа му, разбра какво мисли, в очите му светна нещо, но тозчас погледът му се отпусне пак, изпълнен с мъка и примирение.

През последните няколко дни той беше пил много. Тая сутрин, когато бързаше да се измъкне незабелязано от къщи, братовца му Евтимия, жената на Йовя, го настигна до вратника и, като завързваше ръченика на главата си и после отпусна и двете си ръце, каза му:

— Бати Гърдю, ще ти кажа нещо, само да не ми се сърдиш, аз за твое добро го казвам. Защо е туй стоене по кръчмите от тебе, защо си даваш парите да поиш хората? Не си бил господя с камъни — и за тебе ще се намери жена да те вземе. Я ме послушай! Вземи да се задомиш и ти като хората, че да се орахатиш.

Гърдю разбираше, че Евтимия е права. Лошото беше там, че той не можеше да се отърве от тая мъка, която го държеше и когато е пиян, и когато не е. Вечер ще се приберат всички ония, с които беше пил, а той ще тръгне да скита из селото, тук ще се скара с караула, там ще навлезе в чужди двор, ще разлае кучетата и ще разбуди стопанина. Или ще вземе очите си и посред ноц ще забие към Исъоренския чифлик. Манолаки беше се оплакал вече на кмета, че Гърдю, не с добра мисъл, се скита ноцно време около чифлика.

Една сутрин, след като беше ходил цяла ноц, срещна на разсъмване Тоша, излезе пред каруцата му и спря конете му, като разбойник. Тошо се уплаши, но той побърза да му каже, че нищо лошо няма да му направи.

— Бе, бай Тошо! — примоли му се той. — Сега било каквото било, защо не ме приберете в чифлика, ще ви работя за хляба само. Какво да правя? Туй съм научен, тук ме тегли, на друго място не ми се стои.

И от туй нищо не излезе. Тошо — Гърдю добре беше забелязал, че Тошо го правеше само от страх — му каза, че да остане на него, би го прибрал, но старият няма да се съгласи. Да се съгласи Манолаки да го прибере в чифлика — може ли някой да повярва такова нещо? Една ноц толкоз много му докривя, че реши да се махне, да забегне, както по-рано, премина границата, но след като беше вървял час и повече навътре в Румъния, раздума се и се върна. Тъмно беше, пък и той знаеше да се промъква като вълк, та никой не можа да го усети, нито румънските, нито българските войници.

В кръчмата влезе Алекси, спря се още на вратата, позагледа Гърдя и му каза:

— Бай Гърдъ, какво правиш? — Както беше се замислил, Гърдю се стресна, доде на себе си и се усмихна. — Какво си подранил? Какво мислиш?

Гърдю само кимна с глава, а Алекси отиде навътре в кръчмата, пришепна нещо на Филипа, после се върна и се спря пред календаря,

залепен на стената. Той постоя тъй, па току се обърна отведнъж към Гърдя:

— Слушай, бай Гърдьо, какво ще ти кажа. Не ти го казвам като кмет, а като приятел ти го казвам. Ти толкоз години не беше тука, сега доде си, видя се с приятели. Е, хора сме, човек ще се почерпи с тоз, с онзи, то още нищо не е. Ама стига, стига толкоз. Вземи сега, че се залови за някаква работа. Все тъй не може.

— Ща, ща, Алексе — кротко и някак срамежливо се обади Гърдю. — Ний с Динка се наговорихме да вадим камъни заедно. — Гърдю се усмихна и кимна към едното си рамо. — Нали виждаш, сила дал господ, за таз работа ме бива мене, само че...

— Какво?

— Алияти трябва, Алексе. Трябва лост, търнокоп, ками. И барут трябва. Чакам да иде Йови в града, ще се кача и аз в каруцата, та да си купя едно-друго. А то, че ще се работи, ще се работи.

— Хубаво, много хубаво — каза Алекси. — Купи си каквото ти трябва, па се залови на работа и си живеј като всички хора. Тъј трябва. И гледай по-скоро да го направиш, не го бави.

Гърдю пак се замисли и не забеляза кога Алекси излезе. Изведнъж навън, сред слънцето и дълбоката есенна тишина, се чу да свири флейта — флау, както му казваха селяните. Как свиреше дяволът! Не беше селска песен, гражданска беше, и весела, и тъжна. Млъкна за малко, после пак се изви и разля нашироко. Очите на Гърдя позаиграха и светнаха: той позна, че тоя, който свиреше с тая флейта, е Великин. Великин беше скитник и просяк, казваше, че бил инвалид от войната, носеше на гърдите си медал, но що за човек беше всъщност, никой не знаеше. Той обикаляше из околните села, губеше се с месеци и току-виж, че дошел пак, все същият, с флейтата и с медала си.

Флейтата навън беше замлъкнала и дълго време нищо не се чуваше. Но ето че затракаха патерици и на вратата се показа Великин. Той беше куц, единият му крак, сакат и сгънат в коляното, беше сложен върху тежка патерица, с още една, по-тънка патерица се подпираше и от другата си страна. А не беше човек, за когото може да се каже, че страда: лицето му беше червено, лъснато, брадата му, която захващаше рядка-рядка още от ушите му, долу на върха се изостряше като на козел.

— Добър ви ден, хора християни! — каза той и широкото му лице се усмихна. — Какво правите, какво струвате? Филипе, ти пак сметки ли правиш? Ще съсипеш хората с тез сметки ей, стига. Бай Гърдю, както те виждам, ти плачеш за другарче. Ей ме, ида.

Като тракаше с двете си патерици, той дойде и седна до Гърдя.

— Какво временце даде дядо господ! — все тъй бързо и весело заговори той. — Таман за работа. То влагата е май малко, и дъждец трябва, ама нищо. Може да се оре. Може и да се сее, ако искаш. Нека си падне семето в пръстта, то нито гние, нито се разваля, като навали дъжд, пак ще си поникне. Нека работят хората, нека. Да се роди хляб, че да има и за богати, и за сиромаси като нас.

Докато говореше, той беше извадил флейтата си и я настаняваше. Най-последно, като прекара пръсти върху дупките и като понаведе глава на една страна, той засвири. Разля се същата сладостно-тъжна мелодия, която беше свирил преди малко навън. Но той скоро спря, сложи флейтата на коляното си и каза:

— Е, ний тъй ли ще стоим? Мене ми пресъхна гърлото. Филипе, че дай ни да се почерпим нещо с бай Гърдя. Донес ни едно шишенце от скоросмъртната.

Филип погледна не Великина, а Гърдя.

— Дай ни, дай — каза Гърдю и едвам-едвам се поусмихна.

Като донесе момчето ракията, Великин пое чашата си и бързо, като скоропоговорка, занарежда:

— На здраве и на хаир, да се ражда на камък и на баир, каквото мислим, таквоз да стиснем, вино да те гони, болест да те не гони! Наздраве, дружина, с Никифорова катуна!

Гърдю го слушаше, усмихнат, дочака го, докато изпие чашата си, след туй изпи и своята. Сега Великин плю на пръстите си, позаглади флейтата си и засвири, както трябва. Докато беше трезвен, Гърдю беше кротък, само слушаше и мълчеше — най-много, ще се поусмихне, и то някак срамежливо и гузно. Но по-късно, когато чашките и шишенцата станаха повече, Гърдю се разпали, раздвижи се и бутна моканския си калпак назад към темето си. По едно време той хвана Великин за ръката.

— Не ща таз. Жална ми свири!

Великин започваше да свири „жална“, а Гърдю, облегнат на стената, отпуснат и замислен, гледаше пред себе си, а очите му

лъщяха. Напоследък едно нещо не излизаше от ума му: онова чернооко момиче с червения шал, което беше изскочило насреща му, когато беше замахнал да удари Манолакия. Гърдю знаеше, че това момиче беше дъщеря на Манолакия и, както бяха казали още там, на нивата, облякло се било в дрехите на Антица. Поискало да се облече като селянка — облякло се, в туй нищо чудно нямаше. Но Гърдю си мислеше тъй, само когато беше трезвен. Сега ракията вече замъгляваше ума му, и мъчно му беше и весело, свирнята на Великин го потапяше в някакво сладко блаженство. Той забравяше какво се беше случило на нивата, не държеше сметка за изминалите години, не търсеше кое е лъжа, кое истина: за него беше ясно като бял ден, че там, на нивата, пред него беше се явила сама Антица. И тя е с червен шал, тънка в кръста, широка в раменете и гърдите, с бяло лице и черни очи. Тя, Антица, го гледа, тя се усмихва. Кога е било? Вчера ли? Преди двадесет години ли? Гърдю не искаше да знае. И като че не беше в тая изгоряла нива, за която се караха, а в зелено широко поле, цвилят коне, дрънкат тежки железни хлопци...

Широките му гърди се подигат, както гледа занесен, той размахва юмрук, иска да удари масата, но не я удря, а само слага ръката си и изпъшква.

— Свири, свири, братче!... — говори той на Великина. — Тъй, тъй... ех! Хилюпе! — обръща се той към тезгяха с намръщено, свирепо лице: — Какво, ти моите пари не ги ли аресваш? Донес ни ракия! По-скоро, чуваш ли? — А с друг глас, кротък и развълнуван, той подканя Великина: — Свири ти, братче, свири...

След като беше излязъл от кръчмата, Алекси ходи в общината, върна се къщи, обядва, спа следобед. Към четири часа, когато намина пак към Филипа, той завари там Гърдю и Великина — пияни и двамата. Великин тъкмо благославяше.

— Боже, наспори, вси душмани разпори, сал един остави, него свинар направи, и той като дбрукни, да пукни!

Застанал на вратата, Алекси гледаше Гърдю.

— Какво приказвахме, какво излезе! — каза той.

Гърдю, както беше се опрял с лакътя си на масата, обърнат към Великина, погледна кмета, както би погледнал просяк, обърна очи пак към Великина и каза:

— Свири, куче, свири! Тя, твойта свирка, на дявола от задния крак е направена. Разплака ме ти хей, разплака ме мене. Карай!

— Е, пък ти не ми даваш да си поема дъх. Ами остави ме да си почина малко. Чакай да ВИДИМ какво прави кмета. Добър ден, г-н кмете!

— Как не ви е срам бе! — избухна Алекси. — Мале и голямо плъзнало по работа, а вий... Слушай, на тебе казвам, Гърдю: или ще влезеш в пътя, или аз ще те вкарам в него! Какво е туй? Да се скиташ нощно време, да влизаш в чуждите дворове и да плашиш децата на хората. Де се намираш ти? Да знаеш, че още веднъж ако те хвана, ще те арестувам и ще те пратя в града!

Гърдю, все тъй обърнат към Великина, помълча, после погледна кмета, усмихна се дори тъй, че зъбите му лъснаха като на вълк. И пак каза на Великина:

— Свири! Свири или ще счупя тоз кози крак!

— Какво ще свири, няма да свири! — разсърди се Алекси. — Да станете и да си вървите. Хайде вървете си!

Сега вече Гърдю обърна широките си гърди към кмета, опря се с две ръце на масата, веждите му паднаха връз очите.

— Кмете! Що ми се пречкаш, кмете! — започна той, но тозчас надигна гласа си и завика: — Ей! Аз турям тоз калпак на главата си, не ти! Какво се заядаш с мене? Воля ми е — пия, тебе ли ще питам? Остави ме, ти казвам, ще се опариш! — Той се обърна пак към Великина: — Свири ти, какво гледаш...

Великин се заприготвя да свири, но като видя, че кметът отива към вратата, спря се и почака.

— Добре, ще видим — каза Алекси и излезе.

Великин засвири пак.

XVII

В градината пред пощенската станция, на сянка под салкъмите, беше седнал Милчевски и четеше вестници. Като бършеше запотеното си охранено лице с голяма червена кърпа, Алекси отиде и седна при него.

— Какво има? Такова туй... на кого се караш! — каза Милчевски и хвърли вестника на масата. — Нищо няма във вестниците. Такова туй, все старото...

— Нищо ли няма? На барут отгоре живеем ний, на барут. Утре всичко може да стане ей тъй е. — Кметът беше още разсърден. Милчевски го гледаше, без да разбере за какво говори. — Ти знаеш ли какво е в село? Знаеш ли какво се готви? Ако знаеше, нямаше да казваш, че нищо нямало.

— Ами защо... Такова туй... доложи!

Кметът махна с ръка.

— Как си чел ти вестниците и как си ги разбрал? Няма нищо ли? — Колко работи има! И аз ги четох. Тя каквато ни е залюляла, не знам. Ще стане нещо, ама де да видим. В едно село отишли стражари да арестуват някого, осъден бил, присъда имал. Скача селото, кой с брадва, кой с дърво — не го дават. В друго село, край морето, пък открили склад с оръжие. На друго място пък...

Кметът замълча, защото Милчевски беше се загледал към кръчмата, усмихваше се и дори се надигаше да стане. Алекси погледна, накъдето гледаше Милчевски: по пруста на хотела към тях идеше Нона. Тя беше с къса синя дрешка, с бяла рокля, без шапка; тъмнокестенявата ѝ коса падаше на къдрици около мургавото ѝ лице, усмихваше се.

— Добър ден, добър ден! — поздрави тя още отдалеч, като снемаше едната си ръкавица. — Г-н Милчевски, искам писма! Добър ден, г-н кмете. Как, няма ли нещо за мене? Не може да бъде!

— Аз ви ги пратих, г-це, колкото имаше. Такова туй... други няма. Вий защо не додохте?

— Хубава работа, още пък ме питате защо не съм дохождала — каза Нона, като седна. — Не знаете ли какво стана към нас? Революция имаше, нека ви разкаже бае Алекси. Аз и днес нямаше да дода, тате не ме пуцаше. Не ходи, казва, онез може да ти направят нещо.

— Нищо няма — каза важно Алекси. — Положението е спокойно. То се свърши вече, всеки си гледа работата.

— А онзи, Гърдю?

— Остави го него. Пияница. Ей сега пак му се карах.

— Аз го видях — каза Нона. — Добре, че не ме забеляза. Да не ми вземе кабриолета — засмя се тя, — страх ме е. А вий какво правите? Де е Галчев?

Милчевски взе да се смее. Нона учудено го погледна.

— Галчев има гости. Такова туй... две дами.

— Дами? Какви дами?

— Две госпожици от града. Таз сутрин додоха, отидоха на поста. Е, какво ще му правиш, млад човек. Такова туй... има си приятелки.

— Какво има във вестниците? — каза Нона. — Я дайте да видя!

Тя взе един вестник, разгъна го и скри лицето си зад него. Никога Милчевски не ѝ е бил тъй противен, както сега. Тя не четеше, нито можеше да спре погледа си на някой ред. Сърцето ѝ силно биеше и тя не можеше да разбере защо толкоз се вълнува от такива дребни неща. Най-после Галчев е свободен — мислеше си тя — и може да се среща, с когото си иска. Тя се усмихна и любезно кимна с глава на кмета, който си отиваше. После погледна иззад вестника и се засмя.

— Е, хубави ли бяха тез дами, г-н Милчевски?

— Аз, такова туй... не можах да ги видя добре, докато отида до кръчмата, те заминаха, Филип ми каза, че питали за Галчева.

Милчевски взе да разказва още нещо, но колкото повече говореше, толкоз повече Нона доближаваше вестника до лицето си. Най-после Милчевски, макар че беше търпелив, каза:

— Оставете тоз вестник, г-це! Такова туй... вий по-рано не се интересувахте толкоз от политика. Такова туй, да изиграем по-хубаво една табла с вас.

Раздавачът го извика и той влезе в станцията. Нона захвърли вестника, стана и като премина не през пруста, а направо през градината, върна се при кабриолета си. Като минаваше покрай кръчмата, погледна предпазливо през прозореца: Гърдю беше сложил

глава на масата между ръцете си и като че спеше. Великин държеше флейтата си, но не свиреше. Нона се качи на кабриолета. Тя видя, че Милчевски беше турил шапката си и идеше към нея, разбра, че ще иска да се качи, и шибна коня.

— Довиждане, г-н Милчевски! — извика му тя.

Милчевски завика нещо след нея, но тя подкара коня още по-бързо и го поспря да върви по-полека само когато беше въвн от село. Преди да излезе от хотела, тя беше решила да отиде направо на поста, без да иска да знае какво ще мислят за нея и Галчев, и гостите му. Искаше да види кои са и какви са тия жени. Сега самата тая мисъл ѝ се стори обидна и тя се сърдеше на себе си, че още не можеше да се успокои напълно. Да се върне в чифлика беше рано, но не знаеше де другаде можеше да отиде. Тя остави коня да пристъпя бавно по пътя към Исьорен. На едно място, като подигна очи, тя видя колибата на Кутмака, видя и самия него, че се разхожда между метлите. Нона възви файтона и, все тъй бавно, тръгна нанататък.

— Ела, Ноне, ела да видим какво правиш — посрещна я Кутмака. Като други път, той не се усмихна, гледаше настрана. Нона спря кабриолета, но не слезе.

— Слезни де! — подкани я Кутмака.

— Защо да слеза. Мене не ми е добре, а както виждам, и тебе не те бива. Да не си болен?

Разсърден от по-рано, Кутмака размаха големите си ръце.

— Болен ли да съм? Аз какво е болест, не знам. Аз откакто съм се родил, глава не ме е заболявало. Не съм болен аз, ами хората ще ме изедат. Лоши хора има на тоз свят, Ноне, лоши...

— Защо, дядо Тодоре? Какво има?

— Ти си била в Сеново, виждам. Отзарана и аз рекох да отида там и щом влязох у Хилюпа, онзи, Гърдю, скочи отгоре ми като бесен. Стари сметки търси чияка. Хе! Дето е било изпреди двацет години, за него иска да се разправа. Слезни де, слезни да си починеш.

— Офицерина не е ли дохождал? — попита Нона, като гледаше към границата.

— Не е. Той да доде, аз ще се жалвам и на него. Отзарана дохожда войника му, Хубен. Дадох му дини, гости имали.

— Какви гости? — попита Нона и едвам обърна черните си очи, затъмнени от дългите клепачи.

— Не знам. Жената на ротния му била май. И друга една госпожа, тя пък хазайка ѝ била, в нейната къща живеял капитанина в града. Тъй ми каза момчето.

Нона скочи от кабриолета и когато Кутмака я погледна, видя, че се смееше.

— Хей, дядо Тодоре! Аз те мислех за юнак, а пък ти от какви дребни работи си се умислил. Какво ще ти прави Гърдю тебе, сто Гърдювци да са, ти ще ги удушиш като... като зайци!

Кутмака се засмя с тих хрипкав смях. Все пак неочакваната промяна у Нона, която доде тъй замислена, а сега се смееше, не избягна от вниманието му и хитрите му очи любопитно и изпитателно я гледаха.

— Холан, Ноне, каква си. Какво искаш? Ти ме развесели и аз искам да те нагостя, какво искаш? Пъпеш или диня?

— Нито пъпеш, нито диня. А пък ако речеш да идеш да ми вадиш бял мед, знам, че там ще си останеш. По-добре стой тука и ми разправи за какво се карахте с Гърдя. Тез дни все на кавги върви. Ами дай ми нещо да седна, права ли ще стоя?

— Ух, наистина. Улисах се. Ей сегичка...

Той влезе в колибата и донесе едно трикрако столче за Нона, а крината — за себе си.

— Разправяй сега — каза Нона, като седна.

— Нали ти казах: Гърдю ми гони ким за една работа отпреди двайсет години. Когато го съдеха, задето беше убил Якуба, и аз бях свидетел. Защо съм бил говорил против него в съда, та го били отсъдили — затуй ми дири сметка сега. Гледай му ти нему ума.

— Че то много стара работа.

— Стара, ами. Да зема да ти я разправям, тя край няма. И ако питаш, забравил съм я — не беше вчера, двайсет години има оттогаз. Какво ще ти я разправям... — Кутмака се обърна към колибата и се послуша: там някой се покашля. — Няма да ти разправям аз, ами друго чудо ще ти покажа, добре, че доде. Ей, гостенино! — извика той, като се обърна пак към колибата. — Я ела сам!

Изад колибата надникна, а след туй се показа цял някакъв чудноват човек: нисичък, с дребно лице, с гъсти червеникави вежди, които почти скриваха очите му. Той беше с бозяви панталони, но с цървули, а през кръста опасан с пояс. Малко калпаче като гаванка

покриваше само върха на главата му, тъй че по-голямата част от посивялата му коса беше отвън. Той завързваше една торбичка, пъхна я на тоягата си и доде по-близо.

— Ти май си поспа — каза Кутмака.

— Тъхъ, позаспал съм. Уморен бях и съм заспал, ама сянката се преместила, та ме припекло слънце. — Той не говореше, а викаше, като че беше глух или говореше на глухи.

— Ела, ела насам! — подкани го Кутмака.

Непознатият доде още по-близо, погледна Нона, но нито учудване, нито любопитство се яви на лицето му.

— Ей го момичето, дето ти казах — рече Кутмака, като също тъй говореше високо. — Таз е дъщерята на Антица.

Непознатият погледна Нона и лицето му просия. Преди да заговори, той като че се разтрепери от възмущение.

— Дъще! — извика той. — Дай да ти цалуна ръка! Дай, дай да ти цалуна ръка!

Изумена, слисана, Нона беше станала и криеше зад себе си ръката си.

— Как ще ми цалунеш ръка! Не бива да ми цалуваш ръка! Ти си стар човек.

Както беше се привел, непознатият тури ръка на сърцето си.

— Дъще! Голямо добро съм видял от майка ти. Дай да ти цалуна ръка. Като ти цалуна ръка, все едно че на майка ти ще цалуна ръка. — В гласа му прозвуча плач, той беше все тъй развълнуван. Нона отпусна ръката си и той я целуна. — Господ живот и здраве да ти дава! — каза той, дръпна се настрана и се загледа в Нона, като че ѝ се радваше.

— Е, кажи сега, за какво ходиш — каза Кутмака.

— Ще кажа, ще кажа.

— И седни, дядо, не стой прав — каза Нона.

— Нищо, нищо, аз мога да постоя прав, мене нищо ми не става...
Защо ходя ли? Чак долу от Тракията съм, от Главан, Велю ме казват, Велю Киров от Главан. Тя е дълга мойта, ама аз накъсо ще разправам. Едно време, като бях млад, идехме тук, в Добруджата, да дирим работа. И май все Исъоренския чифлик мерехме, вашия чифлик де. Едно лято, като косяхме, сборичкахме се с едного, той ме подгони и аз като рекъх да му отбягна, налетях на косата на един татарин. И ми пресече крака...

— Ах, боже! — извика Нона от болка.

— То мина, то се забрави. От туй съм хром сега. Преряза ми крака — ами сега? Взехме, превързахме го, занесоха ме в чифлика. Ден, два — лошо, боли. Доде майка ти, бог да я прости, Антица, чорбаджийката: що, кай, го държите тоз човек тука? Я впрегнете, кай, каруцата, че да го занесем в града. Нейсе, занесоха ме. Докато лежах, три пъти дохожда майка ти. Кога оздравях и вече да изляза, пак доде: ти, кай, на наша работа се всакати, на ти, кай, тез пари, та да си помогнеш. Десет алтъна ми даде. Десет алтъна, златни! — на онуй време много пари бяха. С тез пари — ей го, господ е отгоре ни, — с тях се замогнах. Истина е, пораснаха ми децата, додоха ми и те на помощ, ама всичко, що имаме, е от тез пари...

Той позамлъкна и се загледа настрана.

— Питаш ме сега защо ходя. Грях имах на душата си, тежеше ми. Колко пътя съм си думал: да отида да се отблагодаря на таз жена, да ѝ цалуна ръка. Аз затуй ти цалунах ръка на тебе — каза той и погледна Нона. Гласът му пак затрепери и той замълча. След малко продължи: — Не можах да се откъсам от работа. Чух, че се поминала Антица, давах на черква, струвах оброк — не ми олеква. Не, рекъх, ще ида там и барем една свещ ще запаля на гроба ѝ. И направих го. Сега ми е добре.

Нона мълчеше и едвам се удържаше да не се разплаче.

— Сега веки мога да си ида — каза дядо Велю. — Каквото трябваше да направя, направих го.

— Как тъй ще си ходиш! — каза Нона. — Но ти качи ли се на могилата, беше ли на гроба?

— Бях, бях, дъще. Нали туй ти казвам.

— А в чифлика ходи ли? Обади ли се на тати?

Дядо Велю махна с глава.

— Какво ще правя в чифлика? Нямам работа в чифлика. Аз съм един странен човек и никой не ме познава. Каквото трябваше да направя, направих го. Сега си отивам.

XVIII

След половин час дядо Велю, нарамил торбичката си, поемаше пътя към Сеново, а оттам — за града. Нона и Кутмака бяха станали да го изпратят.

— Мож ли оправи пътя? — извика му Кутмака.

— Как не ще го оправя! Както съм дошел, тъй ще си ида. Останете си вий със здраве. Сбогом, дъще, сбогом!

Дребничък, с надвиснали гъсти вежди, той се поогледа, понамести торбата на рамото си и като понакуцваше, забърза надолу из пътеката.

— Чуден човек! — каза Нона, като седна пак на столчето пред колибата.

— Какво чудно има тук? — каза Кутмака. — Видял чияка добро и не го забравил. И таквиз хора има. Всички не са като Гърдя, да се споменават с лошото само. Ама чакай — той погледна към границата. — Аз да видя поручика, ще му разправа. Той мина оттука, ама още не се е върнал.

— Кога мина? Накъде отиде?

— Нагоре отиде — каза Кутмака, като посочи с ръка. — Когато ти доде, той току-що беше минал.

Нона помисли, че ако Галчев е отишел по границата в тая посока, в която показваше Кутмака, твърде е възможно да се е отбил и в чифлика. Тя се зарадва и стана да си върви, но за да не се издаде пред Кутмака, побави се малко и след туй си тръгна.

Като излезе на пътя, Нона се обърна и погледна към Сеново: дядо Велю приближаваше селото, но от посоката, която държеше, се виждаше, че няма намерение да се отбие в Сеново, а иска да излезе на големия път за града. Нона още не можеше да забрави всичко туй, което тоя човек беше разказал. Тя се замисли за майка си. Антица като че я гледаше отнякъде и ѝ се усмихваше. Конят вървеше бавно. Когато Нона се изправи, очите ѝ бяха влажни. Чифликът се виждаше вече. Нона разгледа навсякъде, но нито пред портата, нито на друго място

мога да види войник да държи коне. Галчев не беше дошел у тях, или ако е дошел, конете са ги отвели другаде. Тя шибна коня и се понесе в най-силен тръс. Скоро тя стигна пред дама. Случи се там Николай и на него тя остави коня.

— Дръж коня, Николай, докато доде Мурад. Хайде слушай, че ще ти дам ботуши.

— Не ща ботуши аз — намръщи се Николай и плю настрана. — Тъй ли се кара кон? — мърмореше той. — Я го, само пяна... ша умори коня... Ботуши... не ща ботуши аз...

Няколко крачки по-нататък Нона срещна Мурада.

— Мурад, вземи разпрегни коня. Кой е у нас?

— Даскал от Сеново дошло. Йосиф тука.

— А друг?

— Друго няма. Йосиф тука.

И Мурад забеляза изпотения кон и също като Николай се начумери. Нона изгледа и двамата, усмихна се и се забърза към къщи. Още на пруста тя чу гласа на баща си и разбра, че Йосиф е при него. Тя влезе в другата стая и завари там Санка.

— А, Ноне! Що толкоз рано се върна? — каза Санка, позасмя се и две трапчинки се явиха на бузите й. — Йосиф е тука. — Тя доде поблизо и нисичко каза: — И офицера дохожда. Казах му да почака, не рачи. Аз ще дода друг път, каза.

Нона я гледаше със светнали очи, весела.

— Кога доде? Йосиф тук ли беше, като доде?

— Йосиф сетне доде. Трябва да го е видял, защото ми каза: „Санке, офицера търси Нона тука, а тя търси него в Сеново. Играят на криеница“. Тъй каза.

— Проклетник! Той все много знае.

Нона набързо взе да се преоблича, не искаше Йосиф да я види, че е в по-нови дрехи.

— Санке, да видиш какъв човек видях — каза тя. — Десет дена вървял пеш, само да доде дотука и да запали свещ на гроба на мама. Мама му била направила голямо добро. А, тя е дълга история, после ще ти я разправя. И знаеш ли, Санке, целуна ми ръка. А стар човек. Аз после ще ти разправя.

Тъкмо когато Нона беше вече готова и се оглеждаше за последен път, тя видя Йосифа в огледалото, че влиза.

— О, Йосифе! Как тъй? — обърна се Нона и се засмя. — Санке, намери един бял камък да забележим кога Йосиф е дохождал у нас.

— Аз рядко дохождам, Ноне, но ти често дохождаш към нас — каза Йосиф, като сядаше на миндеря до прозореца. — От някое време насам много ти се харесва наше село.

— Че кога Нона не е ходила в Сеново? — обади се Санка. — Тя всякога си е ходила, нали, Ноне?

— Я го остави ти него — каза Нона, — знам го аз какво иска да каже. Е, гълча ли те тати? — обърна се тя към Йосифа и се усмихна. — Той ти беше сърдит. Ти си накарал сеновчани да се дигнат против чифлика, знаем ний. Смееш се ти, ама само да знаеш какво беше.

— Нещо като революция е било. Чакайте, вий още нищо не сте видели.

— А, още и ни заплашваш! Аз да съм на мястото на тати, няма и да те погледна.

— Ба, ний с дяда Манола се разбираме.

— За какво приказвахте, за английската флота ли? Или за Франца? — засмя се Нона.

— За всичко. Ний с него добре се разбираме. А сеновчани аз не съм ги подклаждал. Макар да не ми е жал за нивите на баща ти и винаги да съм казвал, че земята на чокоите трябва да се отнеме и да се даде на селяните, но сега в тая работа не съм замесен.

Като говореше, Йосиф се усмихваше, но лицето му беше повехнало, в очите му имаше грижа и русите му мустаци небрежно се отпускаха над устните му. Той не снемаше очи от Нона, сякаш я разглеждаше и друго нещо си мислеше.

— В тая работа не съм замесен — повтори Йосиф.

— А! Оправдаваш се!

Йосиф погледна Нона и се усмихна.

— Ти, Ноне, си много непреклонна. Каква закоравяла консерваторка! Че и баща ти не мисли тъй. — Той помълча и прибави: — Не мислеше тъй и Антица. — Нона трепна и го погледна, като чу да нарича майка й по име, като да му беше връстница или близка. — Аз сам съм чувал Антица да казва: „Жал ми е за тез хора — за селяните, искаше да каже. — Да остане на мен, ще им раздам земята на чифлика“. Тъй казваше, не вярваш ли?

— О, като е за мама, вярвам! Да, вярвам — повтори Нона със светнали и зарадвани очи. Тя си спомни пак за стареца, който ѝ беше целунал ръка, но Йосиф като че забрави туй, което беше казал, изглеждаше разсеян и замислен.

— Ний с баща ти се разбираме — каза след късо мълчание Йосиф и лицето му се оживи. — Само с тебе, Ноне, не се разбираме. И със Санка също тъй се разбираме.

Санка се изчерви и сви рамене.

— Защо, Санке? Не помниш ли какво ми каза веднъж: „Огън да ги гори тез чифлици, подивяхме из тез кърища“. Тъй ми каза. И тя мисли като мене, Санка е от нашата партия.

— Кога съм ти казала? Не съм ти казала аз — смути се Санка и още повече се изчерви. — Ноне, не му вярвай.

— На нищо не му вярвам аз! — каза Нона.

Йосиф втори път беше писал на Нона, но и това му писмо има същата участ, както първото: Нона беше го накъсала и хвърлила. Така му каза Санка. За него беше ясно, че Нона всецяло е другаде и ако той ѝ заговори сериозно, към него тя ще бъде най-жестока, без сама да съзнава това. Все пак той искаше да ѝ каже нещо, помълчаваше, често пооглеждаше Санка, като че тя му пречеше. Санка разбра това и излезе.

— Ноне, не ме питаш защо съм дошел — каза Йосиф. — Додох само зарад тебе.

Нона остави на масата книгата, с която си играеше, и го погледна.

— Додох да те видя. Може тъй да се случи, че повече да не се видим.

— А! Ти вече ми каза туй — засмя се Нона.

— Моля ти се, бъди веднъж сериозна.

— Аз всякога съм сериозна.

— Има да стават важни работи, Ноне. Големи работи... — Той гледеше замислен надолу, после подигна очи към Нона: — Няма ли да ми кажеш нещо? Една твоя дума ще има голямо значение за мене, особено сега. Кажи, Ноне.

Гласът му, нещо необикновено за него, беше станал тих, почти нежен. Нона отпусна гъстите си ресници и се понамръщи.

— Ти пак започваш. Забравяш, че съм годеница.

— Туй нищо не значи.

— Как да не значи?

— А офицера?

Нона стана. Йосиф разбра, че направи грешка, която би трябвало да избегне.

— Ако ми кажеш още една дума, ще изляза! — разсърди се Нона.

— Какви са тия подмятания? И с какво право?

Влезе Санка. Тя разбра, че е станало нещо, и поиска да разсее теготата.

— Йосифе, какво прави дядо Давид? — каза тя. — Не дохожда, та да се посмеем. Той таквиз смехории разправя.

— Той вече не разправя смехории, а сам ги върши — каза Йосиф.

— Какво върши?

— Ами онзи ден се разфуча, развика се. Турил бил някъде пари, а ги нямало. Той тъй си крие парите, после забравя де ги е турил и вика, че го били обрала. Та и сега — де не ги търсиха, ходиха и на гледачка — няма. А онзи ден, като взели да тупат един тюфлек, че като се разхвърчали едни банкноти като пилци — не могат да ги съберат.

— А! Там ги бил скрил! — засмя се Санка.

Нона също се смееше, но тя забеляза как лицето на Йосифа се отпусна. Той мислеше вече за друго. За миг само на Нона й стана жал за него.

— Да, такъв е моя баща — каза Йосиф и стана. — Аз ще си ходя.

— Със стария няма ли да си вземеш сбогом? — каза Санка. — Той е още вътре.

— Не, няма нужда. С тебе ще си взема сбогом, Санке. Все пак ти си добра, славна българка си ти! Дай аз ще ти целуна ръка. — Той се наведе и й целуна ръка.

— Днес все ръце се целуват — каза Нона.

— Е, Йосифе! — поразсърди се Санка, издърпа ръката си и се наклони да каже нещо, но забеляза, че в очите на Йосифа светнаха сълзи, и замълча.

Нона излезе да изпрати Йосифа. Когато бяха във врата, Нона видя, че близо до кладенеца се изправи един селянин. Той гледаше някъде нагоре, като че не виждаш? Нона или не искаше да я види. По щръкналите руси мустаци Нона позна, че е същият тоя селянин, с когото Йосиф беше минал по-рано.

— Ти все с тоя селянин пътуваш — каза Нона.

— Да. Той е Георги Сиренарина. Аз с него си ходя.

И двамата замълчаха. Нона знаеше, че Йосиф иска да ѝ каже нещо, и чакаше. Но той мълчеше и когато вече приближаваха до кладенеца, той се спря.

— Е, Ноне, прощавай. Може да не се видим вече.

— Ти си чуден човек — каза Нона.

— Ако чуеш, че съм убит, ще ти стане ли мъчно за мене? — каза той, като все държеше ръката ѝ.

— Я мълчи, мълчи...

— Ще си спомняш ли за мене, Ноне? Все пак ний бяхме приятели. Сбогом, Ноне!

Той пусна ръката ѝ и тръгна към кладенеца. Нона забеляза, че очите му бяха влажни.

— Йосифе, защо ме плашиш тъй? — извика тя подире му. — Кажи, че няма нищо. Защо приказваш тъй? Кажи, че се шегуваш. Нали се шегуваш?

— Не се шегувам, Ноне, Спомняй си за мене. Сбогом!

Нона се обърна и тръгна назад. Искаше да покаже на Йосифа, че му се сърди, задето ѝ приказва тъй, не го дочака, докато се качи на каруцата, не погледна след него. Близо до портата тя срещна баба Лукана и се заприказва с нея. Каруцата задрънка надолу, отдалечаваше се. Нона беше забравила вече за Йосифа — приказваше с баба Лукана и се смееше.

XIX

Галчев беше полегнал на леглото си и четеше. По-право той се мъчеше да чете, защото много често затваряше книгата, поставяше пръста си в нея, за да не изгуби страницата, и се замисляше. По едно време във залаяха кучета — не Видра и Ханджар, те не лаяха, който и да додеше, — а другите, постовите кучета. Те лавнаха само няколко пъти, а след туй някак лениво заскимтяха, като че се прозяваха. Туй показваше, че са дошли познати, свои хора.

И наистина, като стана и погледна от прозореца, Галчев видя, че бяха дошли двама войници с две кучета. Той ги позна, те бяха от съседния пост и патрулираха по границата. И докато войниците се отбиха и влязоха в поета, кучетата им останаха малко назад и легнаха в тревата. Галчев навлизаше вече в особеностите на пограничния живот и обичаше да наблюдава тия умни животни. Двете кучета си приличаха едно на друго, и двете бяха сиви и големи като вълци. Те бяха сложили глава на предните си нозе, снишаваха се и се гушеха в тревата, като че искаха да станат невидими. Не че беше ги страх — ако трябваше да покажат силата си, можеха да се нахвърлят на постовите кучета и да ги сдавят. Видра и Ханджара те можеха да пропъдят само като заръмжат, като понагърчат горната си устна и потракат зъбите си и червения си език между тях. Ако искаха, те можеха да завържат и приятелство с тях, защото не дождаха за първи път и бяха познати. Вместо туй, те предпочитаха да си лежат мирно настрана. Те знаеха, че войниците, с които бяха дошли, ще излязат и пак заедно с тях ще се върнат обратно по границата. Туй им беше службата. Към всичко друго те оставаха равнодушни и не искаха да си отварят излишна работа.

Галчев чу, че долу някой попита: „Тук ли е подпоручика?“ — по стълбите се чува стъпки, след малко на вратата се почука и влезе един нисичък войник с мургаво запотено лице. Като взе „за почест“, както беше обичаят по границата, и отрапортува, че „по постове и заставите на Негово Величество всичко е в ред“, той сне пушката си, извади от чантата си един плик и го подаде на Галчева.

— Това писмо, господин подпоручик, го донесоха от поста „Караджата“. Казаха да ви го предадем.

Галчев прочете бележката: офицерът от съседната застава му съобщаваше, че гостите са били там, посрещнал ги ротният командир и си заминали за града. Галчев освободи войника и започна да се разхожда из стаята. Ако не бяха тия гости, той щеше да се види с Нона, както бяха си обещали. Наистина, той беше отскочил до чифлика веднага след заминаването им, но не намери Нона там. Следния ден, когато пак имаше поща, тя не доде. Милчевски беше му казал, че са се получили две телеграми една след друга за чифлика. Трябва да се е случило нещо, щом Нона от три-четири дни не беше дохождала. Той се надяваше да я види вдругиден, когато пак имаше поща, а дотогаз трябваше да чака и му се струваше, че времето тече много бавно.

Галчев доде пак до прозореца. Едно от кучетата, които още лежах в тревата, подигна глава и погледна към поста, навярно беше чуло познат глас, но като разбра, че войниците няма да излязат, сниши се пак в тревата. Галчев погледна сянката и разбра, че часът е четири. Откакто беше на границата, той можеше да познава кое време е и без часовник. Вечер стигаше да погледне вечерницата (тя сега изгрываше рано на запад), за да познае колко е часът, според туй, докъде е слязла над хоризонта. Към единадесет и половина часа през нощта петелът, който спеше на черницата пред поста, пропи ваше, гъските се разграчваха към два часа след полунощ. И още много и различни знаци имаше, които му помагаша да има едно непогрешимо чувство за времето.

Галчев се гордееше, че тук, сред природата, той можеше да научи много неща, които по-рано не знаеше. Ето например ония там овце. Защо са се пръснали в такава голяма дъга, наредени една до друга като зърната на броеница? Ако бяха го попитали за туй, преди да беше дошел на границата, той надали би могъл да отговори. А работата е много проста: щом жегата попремине и се разхлади, овците се дигат от пладнището си и повличат да пасат, но, както пасат, вървят винаги срещу вятъра и тъй като всяка овца иска да я лъха хладина (овците са най-чувствителни към жегата), тя излиза напред, до нея втора, трета и т.н., докато всички се наредят една до друга като войници във верига.

„Дребни неща, помисли си Галчев, но трябва да се забележат.“ И какви не мисли доваждат на човека, когато той живее в усамотение.

Когато вечер погледнеше към вечерницата, едрата звезда със спуснати лъчи като ресници му се струваше като око, а това око е окото на Нона. Може би в същия миг и тя гледаше към вечерницата и оттам нейният поглед стигаше до него. И чифликът, и постът бяха захвърлени в пустотията на тия полета, край границата, а хората, които живеят в такива глухи, отстранени места, винаги се чувствуват, мислеше си Галчев, по-близо един до друг, отколкото разстоянията между тях.

Галчев се облече, наложи фуражката си и слезе долу. Да отиде ли в село? От тая сутрин, колкото пъти беше помислил за Нона, струваше му се, че ако отиде в село, ще я види. Но той беше си помислял същото и вчера, и онзи ден, а тя все не дохождаше. Галчев тръгна към село. Слънцето, обърнато вече на запад, го удари право в лицето, насреща му полъхна горещина като от пещ. Не му се вървеше и наместо да продължи пътя си към селото, той се повърна и влезе в градината, която се зеленееше пред поста, като оазис. Някой от офицерите, които бяха стояли по-рано, беше насадил от семе акации и без да ги разсаждат вече, бяха пораснали високи и гъсти, като млада гора. Под тях имаше шубралак и висока зелена трева, тесни пътечки ги прорязваха ту в една, ту в друга посока. По-навътре, сред една доста големичка поляна, имаше беседка, направена от акациевии клони и покрита със сено. Сега полянката беше наполовин огряна от слънце, а самата беседка беше на сянка. Галчев седна там, прехвърли и двете си ръце върху облегалката и се загледа. Върховете на салкъмите, огрени от горещото слънце, дремеха, без да трепват ни най-малко. Навътре под тях се тъмнееше сянка. Някъде в шумака се боричкаха и дигаха врява врабци. Само там вейките се поклацаха, отроняше се някое листо и падаше на земята.

Откъм поста се чу да тупат копита на кон, леко и без шум се плъзнаха колелета, а след малко Хубен заговори с някого.

— Къде е? В градината ли е? — чу се бистър женски глас. Галчев позна Нона и веднага се спусна към поста. — А, ето го! — извика радостно Нона, като го видя. Наблизо беше спрян кабриолетът ѝ и черният кон лъщеше на слънцето като смола.

— Къде сте се скрили? — каза Нона, като се усмихваше и снемаше едната си ръкавица. — Искате ли гости? Тук може ли да се дохожда? Не е ли забранено?

— Моля, моля, г-це — покани я Галчев, като сочеше с две ръце към стълбата. — Заповядайте!

— Горел ли? Вий горе ли живеете? — Нона чевръсто се заизкачва по стълбите. Галчев вървеше след нея, но когато се изкачи горе, той се спря, обърна се и извика на войника:

— Хубене, гледай коня на госпожицата. Дръпни го под навеса и му дай сено.

Като влезе, Галчев завари Нона седнала вече близо до масата. Тя снемаше и другата си ръкавица и с весел поглед оглеждаше стаята. Кой знае как, през ума на Галчева мина мисълта, че тъй както я виждаше сега — свободно преметнала единия си крак върху другия, с изопнати тънки чорапи и с малки жълти пантофки, както беше усмихната, със светнали черни очи, — тоя неин образ, тук, в неговата войнишка стая с чисти бели стени, той ще трябва да го запечати в паметта си и да го запомни завинаги. Може би затуй той самият я гледаше и се усмихваше.

— Хубавичка ви е стаята — каза Нона. — Ами не е ли опасно тук? Мене ме е страх — засмя се тя, като все се оглеждаше наоколо.

— Страх ли ви е? От какво може да ви е страх?

— Ами че... не знам, граница е. Е, вий миналата сряда защо не додохте? Сърдя се, да знаете — смееше се тя, като го заплашваше с пръст. — Помните ли какво бяхте обещали? И гости сте имали, госпожици, тук на границата. Може ли таквоз нещо, да дохаждат тук госпожици?

— Щом и вий сте дошли, може — засмя се Галчев.

Те се погледнаха и пак се засмяха. Нона, без да бави каквото и да е усилие над себе си, държеше се свободно и непринудено, а, най-главното, зарадва се, като видя Галчева. Тя забеляза, че и Галчев също тъй е свободен с нея и се радва. Като че бяха се очаквали един друг и се срещаха като близки.

— Най-напред трябва да ви кажа, че гостите ми не бяха госпожици, а госпожи. Госпожата беше на ротния и хазайката й.

— Знам, знам, всичко знам. Има хора, които ми разправят — засмя се Нона. — Това донейде ви извинява. Но и мене ме нямаше тези дни, бях в града. Ходих в града, защото... защото имах работа — свърши тя изведнъж и взе да се смее, защото не искаше да крие, че не й се ще да каже защо беше ходила в града. Тя отвори чантата си,

погледна се в огледалото и пооправи шапката си. После тук-там, като ги притискаше с ръка, посъбра и позаглади косите си. Като свърши всичко туй, развеселена сякаш от свободата, с която беше го направила, тя сложи чантата на коленете си, погледна Галчева и се усмихна.

— Днес аз предчувствах, че ще додете — каза Галчев.

— Нима? Вярвате ли в предчувствия? Вий, пограничните офицери, сте малко особени. Аз познавах един много чуден.

— Кой е той? Как се казва?

— Той не стоеше тук, а в Енидже, от другата страна на чифлика. Веднъж му отидохме с бати Тошо НА гости. Знаете ли, видях един офицер, млад, а с брада и пуши с лула. И все философствува. Види някоя буболечка, ще каже една мъдрост, откъса някоя трева — друга мъдрост. Имаше една лисица, едно вълче и две-три яребици. Държеше ги в кафези. При вълчето беше турил едно малко прасенце — искал да ги побратимява.

— Трябва да е имал много свободно време — каза Галчев.

Нона помълча, после се засмя и каза:

— Той веднъж ми писа една картичка. И знайте ли какво ми беше писал? Аз го помня още, защото и досега не съм го разбрала. Пишеше тъй: „Тук при нас божурите — трябва да ви кажа, че около поста, край границата, има много божури, — тук при нас божурите вече цъфтят и всеки техен цвят прилича на рана. Когато хората мълчат, камъните говорят. Аз съм щастлив“. Ето какво ми беше писал. Как ви се струва? Разбирате ли нещо?

— Какви камъни говорят? — учуди се Галчев.

— Не знам. Близо до поста имаше развалини, от римско време. Той беше намерил там една статуя, една безобразна жена, с изчукано лице и без ръце, а смееше да ме уверява, че нощно време, на месечината, приличала на мене. Луд човек! Отначало ми беше забавен, но после взе да ми досажда. И замина, махна се.

— Все пак тук нещо се разбира — каза Галчев.

— Разбира ли се? Нищо не се разбира.

— Не, аз разбирам защо той е бил щастлив.

— Разбирате ли? И вий да не сте щастлив?

— Да, щастлив съм — каза Галчев и когато Нона го погледна, той издържа погледа й, все тъй усмихнат.

— Както се вижда, на вас, пограничните офицери, ви трябва малко, за да бъдете щастливи — каза Нона, като отгатна мисълта му и стана.

Тя отиде до прозореца, после се върна към масата и поразрови книгите. Галчев я следеше. Пак му мина през ума мисълта, че трябва да я запомни, както я вижда сега. Тя беше с лека бяла блуза и синя пола. В съседство с блясъка на коприната, заоблените ѝ рамена още повече изпъкваха със загорялата си кафява кожа. По-загоряло изглеждаше и лицето ѝ. Очите ѝ бяха черни и светли.

— Пишат ли ви вашите? — попита Нона. — Вий казвахте, че сестра ви свършва таз година, какво ще прави после? Аз, когато свърших гимназията, исках да стана кинозвезда, да ми вземат учител по танц или да ми купят велосипед. И за трите тез неща плаках.

— Е, купиха ли ви велосипед? — смееше се Галчев.

— Не, дадоха ми кабриолет. Тоя кабриолет тогаз ни го дадоха. И пак ме излъгаха, защото е стар. Но коня е хубав, нали? Ах, Осман е великолепен кон!

Тя погледна фотографията, която беше прикрепена стената над масата, и каза:

— Това майка ви ли е? Ой, изглежда да е много строга!

— Напротив, много е добра.

— Всички майки са добри — въздъхна Нона и пак отиде до прозореца. — Че вий сте имали и градина? — каза тя. — Защо стоим тука, да отидем там, може ли?

— Може, разбира се. Да идем, там е хубаво.

Галчев дори се зарадва, защото сам беше забравил, че може да идат и в градината. Като слязоха долу, Видра взе да се умилква около Нона, въртеше опашка и я гледаше с кротките си кафяви очи. Ханджар незабелязано се приближи и лизна Нона по ръката. Нона се поизплаши и извика, но веднага разбра какъв добряк стои пред нея и без да се бои, потупа Ханджара по мечешкия гръб. Нона поиска да им даде хляб и Хубен ѝ изнесе няколко кори. И докато тя подхвърляше по хапка ту на Видра, ту на Ханджара, отзад изджафка куче и заръмжа. Нона се обърна: към нея с пламнали очи гледаха постовите кучета и се теглеха на веригите си.

— А! Тез са лоши — каза Нона. — От тях ме е страх.

Те влязоха в градината. Сега цялата поляна беше в сянка и само върховете на акациите бяха залени с жълта светлина. Галчев предложи да седнат на беседката, но Нона поиска да разгледа цялата градина. Тръгнаха из една тясна пътечка, като отстраняваха с ръка надвисналите вейки, за да могат да минат. Тихо беше, както бива тихо през есен. Сенките не бяха тъмни и черни, каквито са през лятото, а оредели, бледи, изпъстрени с широки ивици от слънчева светлина. Под краката им често пропукваше суха съчка или изхрущяваха опадали листа. Сред тая малка горичка, утихнала и задрямала под топлото слънце, Нона се оживи. Гласът ѝ, чист и мелодичен, ясно се отекваше в спокойния въздух. Отстрани на пътечката, по която вървяха, често прошумоляваше нещо в тревата и Нона се стресваше, като мислеше, че е змия. Но скоро изпръхтяваше кихавица и между изсъхналите бурени се виждаше да играе насам-нататък, като откъсната опашка на гущер, опашката на Видра. Сама тя не се виждаше, скрита в буренака, но се чуваше как души. Близко до нея пристигаше, закъснял както винаги, Ханджар и се спираше, без да разбере какво има, като дишаше бързо-бързо с изплезен език.

XX

Горичката не беше много голяма и те скоро излязоха на края. Съвсем наблизно, на стотина-двеста крачки, се виждаха някакви изкопи и струпаната там отдавна пръст беше обраснала е трева.

— Какво е това? — попита Нона.

— Там са щели да правят кладенец за псета — каза Галчев. — Стигнали до сто метра дълбочина, а вода все нямало. Работниците взели да се задушват и една нощ, без да чакат да им се плати, избягали.

— А сега какво има? Какви са тез дъски?

— Запушен е кладенеца, да не падне някой.

Нона се позамисли, усмихна се и каза:

— Не искам да ходите там. Може да паднете. — Тя бързо се обърна и погледна на друга страна. — А това е границата, нали? Да река да избягам, ще ме пуснете ли? Не? Защото нямам паспорт ли?

— Не. Защото искам да останете тука.

Нона обърна към него черните си усмихнати очи и го погледна, без да каже нещо. Тя тръгна да се връща назад, като вървеше сама и често изпод око поглеждаше към Галчева. Тя беше забелязала, че той се вълнува, отговаря й накъсо, като че чака удобен момент да заговори за нещо по-важно, не за тези незначителни неща, за които говореха. Това дразнеше любопитството и, но в същото време тя се безпокоеше и за да му попречи, бързаше напред и непрекъснато го запитваше за туй, за онуй. Галчев ставаше все по-мълчалив.

Като се върнаха пак на поляната, слънцето беше вече залязло. Над потъмнелите върхове на акациите небето се червенееше. Отведнъж, както става по тия моста, жегата не се чувствуваше вече, поразхлади, а въздухът се напои с дъх на билки.

— Елате да поседнем — каза Галчев, като показваше беседката.

— Не, аз закъснях. Трябва да си ходя.

— Има време още, г-це. Аз ще ви придружа. Елате да починем малко. — И тъй като Нона все стоеше настрана, той прибави: — Елате, ще ви кажа нещо.

— А, тъй ли? — засмя се Нона. — Че какво привихте досега? Защо не ми го казахте?

Тя стоеше сред поляната и си играеше, като разгазваше с крак тревата, превиваше я към земята и стъпваше отгоре ѝ. После се спря, подигна очи, погледна Галчева и се усмихна. Наоколо се събираше здрач светлината идеше откъм върховете на акациите, от червеното светнало небе. Розови отражения гreeха по лицето на Нона, по обгорелите ѝ стройни ръце, черните ѝ очи лъщяха. Тя все си играеше с тревата и при неочакваните движения, които правеше, снагата ѝ трептеше и се огъваше, стройна и силна.

— Моля ви, г-це, една минута само — настоя Галчев. — Няма защо да бързате, аз ще ви придружа. Една минута само, елате!

В гласа на Галчева имаше не само настойчива молба, а и едва сдържано вълнение. Нона се поколеба за миг, но доде и седна на пейката. Тя се загледа пред себе си и се усмихна. Не каза нищо, чакаше да заговори Галчев.

— Много добре направихте, че додохте днес — започна Галчев. — Аз много се радвам... аз ви чаках, исках да ви видя. Аз също като оня наш колега, офицера от Енидже, мога да кажа, че съм щастлив. — Гласът на Галчева потрепери. Нона дори чу как поема дъха си. Тя погледна към червеното небе, което все по угасваше.

— Аз трябва да си ходя — тихо каза тя.

— Г-це Нона, моля ви почакайте. Има време. — Галчев позамълча и се премести по-близо до нея. — Г-це Нона, искам да ви кажа нещо, моля ви да не се сърдите. Аз знам, че вие не сте свободна, разбирам, и туй, което ще ви кажа, не ви задължава с нищо. Но аз искам да ви го кажа. Аз се борих със себе си, но не успях, то стана против волята ми, против усилията ми.

— Г-це Нона, все пак аз съм щастлив, че ви срещнах, че ви видях. Г-це Нона... — той взе ръката ѝ. Нона не се възпротиви, но продължаваше да гледа пред себе си. — Аз не мога да се надявам, зная, но аз ви обичам, още от първата минута, обичам ви...

Той подигна ръката ѝ и я допря до устните си. Нона стана и не изтегли ръката си, която Галчев все целуваше. Като гледаше настрана, тя тихо и уплашено прошепна:

— Аз трябва да си ходя.

Неочаквано тя се обърна към Галчева, развълнувана, с полуотпуснати клепачи, прегърна го с две ръце и взе бързо и страстно да го целува, докато я целуваше и той. След туй тя се изтръгна от прегръдките му, избяга на десетина крачки от беседката и му извика:

— Да не смейте да дохождате при мене! Стойте си на мястото!

Галчев се спря. Изведнъж някъде наблизо се чува гърмежи от пушка. В поста войниците се разгълчаха, залаяха кучета, Хубен викаше: „Г-н подпоручик! Г-н подпоручик!“. Галчев стана и мислеше вече да отиде към поста, когато се показа подофицерът Левашки.

— Г-н подпоручик! — извика той и се спря на другия край на поляната. По самото му лице се познаваше, че се е случило нещо особено. Още един гърмеж проеча все тъй наблизо и екът премина като вихрушка над върховете на салкъмите.

— Боже мой, какво става? — прошепна Нона. — Що ми трябваше да дохождам!

Галчев отиде при Левашки. Ниско, все със същото обтегнато лице, той му доложи нещо. Галчев се върна при Нона.

— Не бойте се, нищо няма — каза той, като се усмихваше, за да се покаже спокоен. — Дребна работа ще е. Навярно войниците са стреляли на някой заяк. Елате да отидем горе. Ще ме почакате една минута, аз ще се върна веднага.

От стълбите Нона видя, че няколко войници тичаха надолу по границата, други излизаха с пушки от поста, като набързо се настаняваха. Един войник отвързваше кучетата, които подскачаха и лаяха.

— Не бойте се, г-це, нищо няма — успокояваше Галчев Нона, като я въведе в стаята си. — Вие тука сте в пълна безопасност. Аз ей сега ще дода.

Галчев излезе. На първо време Нона се успокои, тя повярва на Галчева, че наистина може нищо да няма. От друга страна, нея още я занимаваше онуй, което беше се случило преди малко. Тя го предвиждаше, тя го чакаше, като на шега и с весела безгрижност, както винаги, но сега, след като беше станало вече, тя се изненада и сепна. Дълбоко в себе си тя чувствуваше тръпки на остра болка, надигаше се един глас на неодобрение, на укор, но всичко туй се замъгляваше в радостното вълнение, което я държеше. Сега тя вече не мислеше за себе си, а се боеше да не се случи нещо на Галчева, стана и отиде на

прозореца. Вън беше притъмняло и не се виждаше нищо. Около поста беше утихнало.

Изведнъж се зачуха гласове, приближиха се и долу влязоха наведнъж много хора. „Полека! Полека го сложете!“ — чу тя гласа на Галчева. Някой тежко изохка. Нона се послуша и потръпна от страх. Тя разбра, че се е случило нещо лошо, напрягаше слуха си да чуе какво се говори, но след гласа на Галчева всичко замлъкна. Чуваха се само бързи стъпки, влизаха от една стая в друга, нещо вършеха.

Нона искрено се разкая, задето беше дошла тука. Тя погледна към прозореца — беше тъмно, Галчев не дохождаше. Нона ту седнаше, ту ставаше, ту отиваше до вратата и се заслушваше. Долу ставаше нещо, но какво, не можеше да се разбере. Най-после Нона реши да не чака вече, да излезе, да намери кабриолета си и да си замине. Тя беше отворила вече вратата, но чу, че иде някой, и се дръпна навътре. Влезе Галчев.

— Къде? Канехте се да бягате ли?

— Но какво има? — каза Нона.

— Дребна работа. И все пак всичко се свърши благополучно. — Галчев се обърна — откъм стълбите блесна светлина, сенките се завъртяха и на вратата, с лампа в ръка, се показа Хубен. — Дай лампата тука, Хубене! — каза Галчев. — Остави я на масата. Дребна работа — продължи той, след като излезе войникът. — Знайте ли кой докара цялата тая тревога? Пак онзи, вашия приятел, Гърдю.

— Какво е направил? — попита уплашено Нона.

— Не се безпокойте, нищо няма. Преди малко бяха дошли двама наши войници от съседния пост. Като се връщали, тук наблизо, те забелязват, че някакъв човек бяга от селото и отива право към границата. Викат му „стой!“ веднъж, два, триж — той не спира, все бяга, минава вече границата. И какво да правят войниците, стрелят.

— Ах, боже! — извика Нона. — Убит ли е?

— Не, ранен е само, много леко е ранен. Ей сега го превърза фелдшера. Раната му не е опасна и скоро ще оздравее. Но той е много възбуден, много неспокоен. Нали ви казах, трябва да е направил нещо, затуй е бягал. Изглежда, че е и пиан.

— Аз много закъснях — каза Нона. — Трябва да си ходя.

— Да, аз ще ви придружа.

Когато слязоха долу, минаха покрай една полуотворена врата. Един войник внасяше едно одеяло, отвътре се чу някакъв несвързан говор, като че някой бълнуваше.

— Тук е — прошепна Галчев.

Нона се послуша, след туй каза:

— Искам да го видя.

— Но защо, г-це? Какво ще го гледате? Оставете.

— Не, искам. Моля ви се!

— Добре — съгласи се Галчев и влезе пръв, а след него Нона.

Върху едно войнишко легло, на което имаше само гол сламеник, лежеше Гърдю. Една лампа с опушено стъкло беше сложена на прозореца и слабо осветяваше стаята. Гърдю, изтегнат на цял ръст, лежеше възник, очите му бяха затворени. На Нона той се показва голям и страшен. Единият му ръкав беше съблечен и около разголеното му рамо имаше превръзка. Той не погледна и не чу, че някой влезе, само помръдна устните си и преглътна. Един миг лицето му остана неподвижно като на мъртвец, след туй гърдите му се надигнаха и се чу въздишка.

— Е, какво, какво сега — заговори той, без да отваря очите си, като преглътна слюнката си. — Хубаво ме наредихте вий мене... Нищо де, нищо... кой ще плаче за мене... никой не ще плаче за мене. — Той пак въздъхна и съвсем тихо продума: — Да се прибера и аз найсетне... да ида при Антица...

Нона трепна и учудените ѝ широко разкрити очи срещнаха очите на Галчева. В същия миг и Гърдю подигна клепачите си и, като да беше съвсем здрав, спря учуден и любопитен поглед на Нона. Нона се обърна и излезе. След нея излезе и Галчев и затвори вратата.

Нона бързаше, като дори и не поглеждаше назад, за да види иде ли Галчев след нея. Тя забеляза кабриолета си в тъмнината, Хубен стоеше пред него. Нона се качи.

— Ще дода донякъде да ви придружа — каза Галчев.

— Не, не трябва. Аз сама ще си ида.

— Не, г-це, късно е. Не може.

В държането на Галчева имаше някаква промяна: говореше по-свободно, по-отпуснато, като към близък човек. Нона забеляза това и когато той пак настоя да я придружи и поиска да се качи, тя не можа да се сдържи.

— Оставете! Не искам да дохождате. Ще ви се разсърдя, не ща...
— И да смекчи тая своя грубост, когато вече тръгваше, тя се усмихна и каза: — Ний пак ще се видим. Довиждане!

Тя подкара бързо и отначало не съобрази ще мине ли през село или не. Отведнъж се зачерняха дървета, чу се да свири флейта (свиреше Великин). Тая весела и игрива мелодия проряза слуха на Нона като с нож. Тя шибна коня, заобиколи селото и когато беше вече въвн на пътя, поспря коня да върви по-бавно. „Какво беше всичко туй?“ — помисли тя, като все още не можеше да събере мислите си. Тя като че виждаше още преbledнялото лице на Гърдя, той може би умираше и шепнеше името на майка й. А малко преди това тя и Галчев бяха се целували и той казваше, че я обича, нея — годеницата на друг, когото тя очакваше всеки ден. Нона хвана с ръка челото си и отпусна глава. „Жан, защо не доде? Защо ме остави, Жан?“ — прошепна тя, отчаяна и просълзена.

Тя се стресна и погледна наоколо: навсякъде полето беше тъмно, черно. Ниско над хоризонта, сред по-светло и зеленикаво небе, светеше слабо новият месец, обърнат надолу и тънък като сребро. Нона се уплаши, че е късно, че е сама, накани се да шибне коня, но на няколко крачки настрана се мярна човек, като че израсна из земята.

— Хей, кой си? — прогърмя силен глас. Нона позна Кутмака.

— Аз съм, дядо Тодоре.

— Къде си ходила, Ноне? Що си закъсняла толкоз? Бива ли тъй да закъсняваш. — Кутмака доде наблизко и Нона видя лицето и очите му. — Не те ли е страх бе, къзъм, я каква е тъмница!

— Мене не ме е страх, дядо Тодоре.

— Не те е страх, не те било страх. И мене ме е страх. Нощно време е, всякакви хора скитат. — Той се качи на кабриолета, като остана прав, стъпил с единия си крак на стъпалото. — Карай сега! Ще дода донейде с тебе. Тъй не бива то...

Дали беше случайно, или какъвто си беше хитрец, беше поусетил нещо, Нона не знаеше, но в гласа на Кутмака имаше нещо тъй сърдечно, тъй благо, че Нона се трогна и усети да я задавя плач.

— Ти, Ноне, мене слушай, пази се — говореше той. — Пази се най-много от хората. Не те било страх, как да не те е страх, нощя е. И знаеш ли какво стана? Сега бях в Сеново. Гърдю да земе да се напий, че да земе да се скара с кмета. Гръмнал отгоре му. Не го ударил, ама

гръмнал, па ударил да бяга през границата. Май че го хванали, тъй казаха.

— Хванаха го, дядо Тодоре — каза Нона. — Аз бях там.

Кутмака зацъка с език.

— Май с човек! Тъй ще свърши, като куче. Ти знаеш ли, Ноне — заговори високо Кутмака, — дето ти бях казвал, че той ми се сърди, то не е само зарад Якуба, и друго има. Когато го пуснаха от тюрмата, майка ти беше жива още, чакаме го ний да си доде в село, а него го няма. Еднъжка, по харман, Тошо, батю ти, ми каза: намерихме си, кай, дядо Тодоре, един барабанджия за вършачката, здраве му кажи, премята, кай, снопите като нищо. Чакай, рекъх, да видя и аз тоз юнак. Гледам го, гледам — Гърдю. Турил си чер ни очила — нали всички барабанджии си турят очила да не ги удря зърното в очите, — турил си очила, пуснал брада, ама познах го — Гърдю бе, Гърдю, ти ли си? Не съм, кай, Гърдю аз, мене ме викат Димо.

Нона се пообърна и се вслуша по-внимателно.

— Бе, Тошо, казвам, Гърдю е. Не е, кай, Гърдю той. Че като му смъкнах очилата — Гърдю. Изпъди го баща ти на часа. Един чияк кога се предреша, кога си преправя името, той добро не мисли.

Нона не понасяше мъката, която я душеше. Добре, че както вървеше кабриолетът, Кутмака скочи и изведнъж остана назад в тъмнината.

— Хайде сега, Ноне, оттук натъй може да си идеш самичка. Много здраве на татка ти. Аз утре ще дода къде вас.

Близо до кладенеца Нона срещна Малина и Мурада; и двамата бяха излезли, изпратени от Манолакя да я посрещнат. Нона остави кабриолета на тях, а сама тръгна към къщи.

XXI

Манолаки още седеше на чардака. Нона мина покрай него, той не й каза нищо. Колкото и да биваше ядосан за нещо, свършеше ли се добре, той вече не споменаваше за него. Нона влезе в стаята си и без да пали лампата, хвърли се на леглото. Една мисъл беше завладяла всецяло ума ѝ: да бяга, да замине оттук, да не стои нито ден повече в чифлика да телеграфира на Жан, наместо да идва тук, да си стои там, а тя да замине при него. Да измисли някаква причина — баща ѝ нямаше да се възпротиви към нея, както беше към майка ѝ, той е мек и отстъпчив. Тая мисъл я успокои. Тя стана, запали лампата, погледна се в огледалото, пооправи косите си и се усмихна. Безгрижието лесно я завладяваше, тя усети да я понася лудешки порив на веселост, запя и мина в другата стая.

— Ноне, де беше? — попита я загрижено Санка. — Защо закъснях?

— Закъснях, защото... Ах, Санке, да знаеш какво стана в Сеново, на границата.

Все тъй загрижено Санка я погледна и почака.

— Гърдю, Санке, нали го знаеш, се напил — той все пиян ходи, стрелял върху кмета, после хукнал да бяга през границата. Войниците му викат „стой!“ — той бяга, викат му „стой!“ — пак бяга. И стрелят. Не е убит, ранен е. И аз го видях, Санке — продължи след малко Нона, като се усмихна дяволито. — Не беше още изтрезнял, бълнуваше ли, не знам, лежеше със затворени очи и си приказваше самичък. И знаеш ли какво каза?

Нона се поогледа, като че се боеше да не я чуе някой, доде близо до Санка и ѝ пришепна нещо на ухото Санка остана като гръмната.

— Ноне, какво приказваш!

— Туй се казва любов, Санке! — заговори шепнешката Нона. — Да остарееш, да лежиш в затвора, да те гонят, да те стрелят и пак: Антица и Антица.

— Ноне, мълчи, Ноне — замоли ѝ се Санка. — Не бива да приказваш тъй, не е хубаво да приказваш тъй.

Но Санка не се безпокоеше толкоз от туй, което говореше Нона, колкото от това трескаво възбуждане и неестествена веселост, в която Нона се намираше. Говореше и се смееше, а очите ѝ, черни и дълбоки, си оставаха все същите, те не се смееха. Санка разбираше, че се е случило и нещо друго, което Нона не искаше да каже. Когато седнаха да вечерят — Тошо беше в града — Нона все тъй много говореше и се смееше. И докато се смееше — ще замълчи и ще се замисли. Тя все позагатваше за туй, което беше станало в Сеново, и, колкото Санка и да я възпираше с очи, тя не се удържа и каза:

— Тате, знаеш ли какво станало в Сеново? Гърдю и кмета се скарали и се сбили.

Тя разказа случката тъй, както беше я разказала и на Санка. Манолаки я слушаше и продължаваше да си яде спокойно. Когато Нона свърши, той нея попита за нищо и все тъй си мълчеше. Към края на вечерята само, като туряше цигара на дебелото си кехлибарено цигаре, той каза:

— Е, умрял ли е онзи хайдутин?

— Не, тате, нищо не му е. Казват, че ще оздравя.

Манолаки излезе на чардака. Вечерта беше топла. Нона слезе на двора и взе да се разхожда в тъмнината под бряста, след туй излезе и се спря отвън пред портата. Щом остана сама, болката ѝ отново се събуди, по-остра, по-страшна. Месецът беше слязъл съвсем ниско и току под него се тъмнееше облят силует на могилата, и на върха ѝ, като черна игла, стърчеше паметникът. Да беше рано, Нона би отишла на могилата. Колкото пъти беше ходила досега, откакто беше се върнала, на гроба на майка си, ни веднъж не беше плакала. А сега искаше да иде там, да падне на земята, да прегърне студения камък и да плаче.

Отдолу, откъм кладенеца, с пушка, праметната през рамо, се зададе нощният пазач на чифлика, Глуханека.

— Какво правиш, Ноне — каза той и лулата му светна, — звездите ли гледаш? Колко съм се мъчил и аз да ги преброя, ама не мога, много са.

— Портата ли ще затваряш, дядо Паскале?

— Че мисля да я затворя. Който е добър чияк, влязъл е вече, който е лош, нека си седи вън. Аз тъй знам.

Глуханека обичаше да бърби, а на Нона не ѝ се приказваше сега. Тя влезе пак в двора. Висок и тъмен се изправяше брястът. Под надвисналите му клони светеха два прозореца — Санка и Манолаки бяха се прибрали. Някакво птиче извъртя в тъмния шумак на дървото, изпърпораха криле, след туй всичко пак се умири. Към дама изцвили кон, чу се гласът на Мурада. Зад Нона издрънка нещо желязно и падна на земята — Глуханека пусна кучетата. Те заиграха около Нона, след туй се изгубиха из двора.

Нона се прибра в стаята си, не запали лампата и седна на леглото. Досега повече от любопитство, без да се вглъбява и да търси кое е добро и кое зло, тя слушаше всичко, което ѝ разказваха за майка ѝ. Тя подпитваше и можа да научи и туй, което отначало не искаха да ѝ кажат. Сега всичко туй ѝ се видя в друга светлина. Гърдю не току-тъй беше убил Якуба, той не обир е искал да прави, когато са го хванали със стълбата под прозореца на майка ѝ. Току-що излязъл от затвора, както преди малко беше ѝ разказал Кутмака, той пак се озовава, предрешен и с очила, в чифлика. „С Антица те бяха си дали дума“ — казваше Кутмака. Отхвърлила ли беше Антица тия кратковременни връзки, или и отпосле му е давала някакви надежди? И той не е би днешният Гърдю, а силен, млад и хубав мъж. А дядо Христо? Случайно ли е туй, дето той от двадесет години е напуснал жена, деца и не се е връщал при тях? Защо е тая скръб в очите му и защо тъй често приказва все за нея, за Антица? А Кутмака? И той през целия си живот се е въртял около чифлика като вързан. Нона като че виждаше майка си. Каква сила е тласкала тая жена ту към един, ту към други мъж? — помисли си Нона и изтръпна.

В съдбата на майка си тя виждаше своята собствена съдба. До вчера тя имаше връзки с Йосифа, днес с Галчева. А пък е годеница и мислеше, че не лъже, когато казваше, че обича годеника си. Нейното лекомислие не е ли лекомислието на Антица?

Но тя си спомни за дяда Веля, който от десет деня път беше дошел да запали свещ на гроба на Антица. Спомни си безброй селяни и селянки, които бяха видели добро от Антица и още я благославяха. Кой носеше тия китки от чемшир на гроба на Антица, кой палеше свещи там, без никой да го види? „Който додеше в чифлика за нещо,

Антица не го връщаше празен“ — тъй казваха. Антица ще пригледа болни, ще зарадва сираци, ще даде хляб на гладни. За всекиго Антица имаше добра и сладка дума — тя, чернооката, хубавицата, усмихнатата Антица, дъщерята на дядо Кралю воденичаря, господарката на Исьоренския чифлик. „О, майко, не си грешница ти, светица си!“ — пришепна Нона, хвърли се върху възглавницата и заплака.

След малко тя стана и запали лампата. По-спокойна беше, но мисълта, че ще трябва да замине, не я оставяше. Тя отиде до вратата и се ослуша: вкъщи беше тихо. Тя заключи предпазливо вратата, измъкна един-два куфара и се залови да нарежда вещите си за път.

Стана късно, целият чифлик утихна, само тя стоеше още и караше Глуханека да се чуди защо нейният прозорец свети. Най-после тя се умори и си легна. Не можа да заспи скоро, заспиваше и се събуждаше често, като не знаеше будна ли е била, или е спала. Най-после, на разсъмване, заспа дълбоко.

Когато се събуди, беше вече към обед. Санка почука на вратата. Нона стана и ѝ отвори.

— Какви са тез куфари? Какво си правила? — учуди се Санка.

Нона също погледна куфарите и разбра, че няма да замине.

— Знаеш ли, Санке? — засмя се Нона. — Едни бежови чорапи имах, потрепах се да ги търся, не можах да ги намеря.

— Ти си луда? Че нали ми ги даде и аз ги турих в прането.

— Ох, наистина... каква съм забравена — каза Нона, като ходеше боса из стаята. Под тънката риза се очертаваше гъвкавото ѝ младо тяло. Тя доде до прозореца, зарадва се, че грее слънце, и се усмихна. Всичко, което беше премислила тази нощ, ѝ се стори като сън, като лъжа. Истина беше туй, което виждаха очите ѝ — слънцето, небето, което се синееше, зелените клони на бряста, гълъбите, които гукаха под стряхата. „Всичко друго е лъжа, лъжа“ — повтаряше Нона в ума си и се усмихваше.

Тя се облече и излезе. С леки и чевръсти стъпки, както си вървеше винаги, тя се упъти направо към могилата, изкачи се на върха и застана пред гроба на Антица. Не ѝ додоха сълзи на очите, не намери за какво да се разкае. От овалния порцеланов портрет ѝ се усмихваше Антица, гледаше я с дълбоките си черни очи и като че ѝ казваше: „Здравей, Ноне!“.

Нона слезе от могилата и дълго време ходи из полето. На едно място, по склона на един баир, тя нагази в гъста, суха трева. Мястото ѝ се хареса, земята беше натоплена от слънцето и, както правеше, когато бе малка, Нона легна в тревата, подложи ръцете си под главата си и се загледа. Тънки облачета бяха се раздиплили високо в синевата. Нона не мислеше нищо, радваше се, че гледа, че диша, че вижда тоя хубав свят. Изведнъж до самото ѝ ухо се чу някакъв тих странен звук, нещо като че запя и заплака, неизразимо нежно и задушечно, заглъхна и замина. Тя стана и се огледа: какво беше туй, защо толкоз се развълнува? Погледът ѝ падна върху една висока избеляла трева, с превити върхове, която вятърът леко разклащаше. Ето отде идеха тия странни звукове, които беше чула — шумеше тревата. Но тя можеше да се чуе само отблизо, когато е до самото ухо. И за да изпита още веднъж това особено вълнение, Нона пак легна в тревата: тихо, като че доде отдалеч и надалеч замина, тя чу същата песен, същата въздишка. Нона се изправи развълнувана, зарадвана, без да знае от що, погледна полето наоколо, чифлика, високия бряст. Стори ѝ се, че е едно с целия този свят, че в жилите ѝ бликат също такива могъщи и неудържими сили, каквито бликат в земята, върху която преди малко беше лежала. Тя спря погледа си нататък, гдето беше Сеново и постът на границата. Там беше Галчев. И като че искаше да го запази за себе си, като че го бранеше от някои, които искаха да ѝ го отнемат, тя прошепна: „Обичам го! Обичам го!“.

XXII

Минаха се десетина дни и повече. Седнал близо до прозореца, с подгънати под себе си нозе, Манолаки гледаше пак сметките си една сутрин и тъй беше се улисал, че когато при него влезе Давид Кьосето, той не подигна очи от тефтерите и от книгата си и не го погледна. Давид каза „добро утро“ и седна на миндеря. По обичая си, той си беше приготвил една весела история, с която мислеше да почне разговора, подсмиваше се и бързаше да я разкаже.

— Търкулила се тенджерата, че си намерила похлупака. Знаеш ли какво стана у наше село, дядо Маноле?

Без да го погледне, като мърдаше устните и смяташе нещо на ума си, Манолаки само простря дланта си срещу него да мълчи. Давид си остана все тъй усмихнат. Най-после Манолаки сне очилата си, обърна се към Давида и каза:

— Трябваш ми за една работа, затуй те повиках. Смятам да продам от овцете. — Усмивката изчезна от лицето на Давида, той загледа учудено. — Ще продам стотина-двеста добитъка — продължи Манолаки. — Искам да ми намериш някой човек, който да ги купи. Сигурен човек да е, да не го гоня за парите. Какво ще кажеш?

— Че как тъй, дядо Маноле, защо ще продаваш?

— То моя работа сега, ти за туй не ме питай. Можеш ли намери ти такъв човек, какъвто ти казах? Туй ми кажи.

— Бе то, щом е дошло до продаване... такъв човек, кайш. Няма какво да го търсим, човека е готов.

— Кой е той? — учуди се Манолаки, като не се надяваше, че Давид толкова скоро ще свърши работа.

— Само че, то... лесно се продава, а мъчно се купува.

— Много дрънкаш — разсърди се Манолаки, — то е моя работа, ти казах. Кой е тоз човек?

— Илия, дядо Маноле, наш Илия от Сеново. През денеси го чух да продума: ако намеря, кай, добри овце, ще купя. Пък и по кувелия

човек от него няма. Ще ти наброи парите до сантим. Всичко ще ти плати.

— Добре — каза Манолаки. — Виж, поприказвай с него и ако ще ги купи, доведи ми го. Само ти много-много да не разправяш, не искам да ме знаят хората, гледай работата да се свърши, а то приказките...

Давид не отговори. Той си мислеше, че ако Манолаки е решил да продаде половината от овцете си, сметките му не ще са твърде добре.

— Имал съм всякакъв имот — започна след малко Манолаки, — и коне съм въдил, и говеда, ама най-добра стока за мене са били овцете. Аз съм бил, ако питаш, всякога овчар. И бащите ни, и дедите ни са били овчари. Котленци едно време са ходили към Карнобашкото поле, сетне са дошли тука. Баща ми, преди да купи чифлика, държеше къшла в Тузлата, при Кюстенджа. Та, знам какво нещо са овцете, няма що да ми казваш.

— Абе овцата... овцата е благословено нещо. Да имаш овце, се едно да имаш пари в банката и да им теглиш фаиза. Агнета ще продадеш, от максул ще вземеш...

Манолаки сякаш не чу Давида и се позамисли.

— Откато мерата на чифлика стана малко, продавал съм на два-три пъти — каза той. — И като съм продавал, каквото съм оставял за себе си, избирал съм го. Тез овце, дето ги имам сега, са избрани овце, по мляко, по вълна. Всички са от джинс, ти тъй да кажеш на Илия. Таквиз овце той нийде не може намери.

Те поприказваха още, след туй Давид стана да си ходи.

— Ти сега таз работа я остави на мене, аз ще я свърша — говореше той. — А знаеш ли, дядо Маноле, какво стана в наше село? — Давид се повърна една-две крачки назад, очите му весело светнаха. — Наш Нейчо, вдовеца Нейчо де, се ожени за една вдовица от Сърнено. Той има четири деца и тя му доведе четири, осем стават. — Тая беше новината, която Давид имаше на ум още когато доде. — Сега на Нейча му думат Ротата — смееше се Давид. — Осем деца — цяла рота са. Ама тъй е то — на сиромаша господ деца му дава.

Когато Давид излизаше, на вратата се показа Тошо, след него надникна и Санка. Тошо искаше да се върне, но Манолаки го повика.

— Ела, Тошо, че ми трябваш — каза той. — А ти, Давиде, направи както ти казах.

— Знам, знам. Разбрах. — Давид срещна Санка и я повика със себе си. — Ела, булка, ела да ти разпразя една новина. Сега веке ще бием власите, войска има, в наше село цяла рота има. Ела, ела да ти разпразя.

Като остана само с Тоша, Манолаки пак се залови да прехвърля и преглежда книжата, които бяха пред него. Тошо седеше на миндеря и чакаше. Той знаеше защо беше го повикал баща му. От някое време насам тия разпразии помежду им около сметките ставаха всеки ден. Раздразнен и измъчен от непрестанните натяквания и укори, Тошо вече губеше самообладание, ставаше дързък и се защищаваше, както вече можеше. Със сухо, изпито лице и гузен поглед, той гледаше Манолакия и чакаше да види какво ще каже.

— Я виж туй, прочети го — каза Манолаки, като подаде на Тоша някакво писмо. — Манаси Ичеренски търси от нас четирнайсет хиляди и осемстотин лева. Ти си ги бил взел. Какво си направил тез пари?

Наглед Манолаки говореше най-спокойно, като че ставаше дума за някоя дреболия. Но Тошо знаеше какво се крие под това спокойствие. Той попрегледа писмото, превъртя го между пръстите си и каза:

— Тез пари ги дадох на Калча за трактора.

— Какво? За трактора аз сам ти дадох парите. Да не мислиш, че кукувица ми е изпила ума, аз знам какво правя. Казвай какво си направил тез пари, де ги дяна. Или ги изпи и тях? Или и тях ги изеде? Манолаки беше станал и бавно, като тътрузеше краката си, отиде до долапа и извади оттам други някакви книжа.

— Най-сетне, какво пък... и аз имам къща, и аз имам деца — каза Тошо. Той имаше вид на човек, когото са оскърбили без причина, и не гледаше Манолакия, а някъде настрана. — Все аз крив, все на мене се търси сметка. Ако е за търсене, и аз мога да търся. Де е зестрата на жена ми, де ѝ са алтъните?

Както носеше книжата, Манолаки се спря сред стаята и погледна Тоша. Миг-два той го гледа, без да продума, долната му челюст, побеляла като от скреж от ниско поникнала брада, се отпусна и затрепери. Тошо помисли, че той ей сега ще избухне, но Манолаки нищо не каза, отиде на мястото си и седна.

— Таз зестра и тез алтъни току ги навираш в очите ми — каза той, като правеше големи усилия да се сдържи. — Аз съм ти казвал за

тях толкоз пъти, като не разбираш, ще ти кажа пак. — Той запрелистя един тефтер, спря на една страница, сложи там късия си подпухнал пръст и каза: — Ела виж тука, ела чети. Седемдесет и две хиляди лева — той погледна към Тоша над очилата и прибави: — И не са от сегашните пари, а отпреди войната, златни пари. Седемдесет и две хиляди лева съм ти броил, аконто, през тез три години, докато беше отделен от мене. С какво живя тогаз в града? Работа тогаз нямаше, ти никогаж не си бил кадърен за работа. Тез пари харчеше тогаз. Ей де е зестрата на жена ти, де са алтъните й.

Тук беше най-заплетеното място в сметките между Тошо и Манолаки. Зестрата, която беше му донесла Санка, както и „алтъните“ й — нанизите от турски махмудии и рубета — Тошо чистосърдечно и с голяма щедрост, на каквато той наистина беше способен, беше ги дал сам на Манолакия, когато той, както често се случваше, беше изпаднал в голяма нужда за пари. Като беше го издържал през времето, когато го изпъди зарад Антица, Манолаки мислеше, че се е изплатил. Сам Тошо смяташе сметката за открита и тъй като тия пари беше ги дал на баща си малко преди да се ожени за Антица, той смяташе, че тази голяма сума за онова време, както и златото от нанизите, е минало в ръцете на Антица. И тъкмо това беше оставило най-голямото огорчение у него.

— Ако си ми давал пари, докато живях в града, то е друго. Аз съм ти работил и за тия пари съм се изплатил. И ти сам каза, че няма да ги търсиш.

— Лъжеш, циганино! — избухна Манолаки и цял се разтрепери. — Не знаеш какво дрънкаш. Дал бил парите за трактора... Изял си ги и си ги изпил. И само тях ли? От кого не си взел, де не си направил борч? Само когото не си видял, него не си завлякъл, мюхлюзино!

Манолаки заприбира книжата с разтреперани ръце.

— Аз ще плащам тез борчове, не ти. На, продавам от овцете, та да плащам. Аз не мога, аз имам срам от хората. Ще късам и ще давам. — Той взе тефтерите и тръгна към долапа. — Такъв имот! Опропасти го, изяде го!

— Нищо не съм изял аз — троснато каза Тошо.

— Не си ли? Не си ли? Да мълчиш! Още утре ще те изпъдя. Ще дам обявление във вестниците, че дигам доверието си от тебе. Нека го знаят всички. И да се махаш, не искам да се мяркаш пред очите ми. Ти не си човек, тебе за нищо не те бива. Мюхлюзин! Мюхлюзин!

От всички оскърбления, с които го обсипваше баща му, на Тошо най му дотежаваше от тая дума. Когато биваше спокоен, Манолаки често обясняваше какво значи мюхлюзин: едно време на ония, които от мързел или пиянство задлъжнявали и не си изплащали дълговете, удряли им на челото печат с нагорещено желязо и ги пуцали, та всеки да ги познава. Тошо си беше виновен, но не искаше повече да търпи. Той си спомни какви луди пари беше похарчил сам Манолаки, особено когато се ожени за Антица.

— Аз си искам парите! — извика Тошо. — Зестрата и алтъните на жена си искам. Дай ми ги, че тогаз ме пъди. Мюхлюзин съм бил. Не съм се женил като тебе втори път, та да харча за таз жена чужди пари. И да ѝ давам чужди алтъни...

Манолаки току-що беше сложил книгата и тефтерите в долапа. Той трепна, като че някой го удари в лицето. Миг-два, той гледаше Тоша тъпо, с помътени влажни очи, отвори уста да каже нещо, но не можа, лицето му стана бяло като стената, главата му се затресе. Той се огледа, грабна една желязна пръчка, малко изкривена, която беше подпряна до долапа, замахна с нея и като залиташе от собствената си тежина, като че щеше да падне, спусна се да удари Тошо. Тошо скочи и хвана с две ръце пръчката. Те се заборичкаха, като всеки дърпаше пръчката, събориха един стол, блъснаха се в долапа и вратичката се затвори с трясък. Под краката чергата им се събра накуп. Сред тоя шум влезе Санка. Изплашена и поразена от срамната сцена, която виждаше пред очите си, тя се разплака, поиска да избяга и да повика някого, после сама, с една храброст, която не очакваше от себе си, тя се спусна между бащата и сина, които все теглеха желязната пръчка и се боричкаха.

— Тошо, какво правиш? Тате, моля ти се! — викаше Санка. Тя издърпа желязната пръчка и затласка Тоша към вратата. — Излез, Тошо! Излез оттук, върви си! Ах, боже, боже...

Изморен, Манолаки седна на миндеря и запъшка.

— Мюхлюзин! Мюхлюзин! — викаше той, като се задъхваше. — Бре, бре, бре! Ще ме изеде тоз човек... Ще ме умори...

Санка можа да вразуми Тоша и да го накара да се махне някъде из чифлика. Тя се върна в стаята и погледна през прозореца: Тошо, загледан в земята и замислен, отиваше към дама. Манолаки още викаше. Санка се послуша, мина ѝ още веднъж през ума какво беше

се случило и като че сега се уплаши, сега изпита всичкия срам и горчивина, седна на одъра и заплака.

Влезе Нона. Санка си остана все тъй, загледана към прозореца, лицето ѝ беше мокро от сълзи. Нона се спря и учудено я загледа.

— Санке! Какво има, Санке?

Санка се обърна към нея, погледна я, след туй закри лицето си с ръка и заплака още по-силно. Рамената ѝ потрепваха, като крилата на птичка.

— Санке, Санке! Какво има, Санке? — питаше я Нона. — Не плачи де, Санке. Какво правиш ти, Санке... Какво стана, кажи ми...

Санка се поизправи и въздъхна.

— Ах, Ноне... какво направиха тате и Тошо... Сбиха се, Ноне, заварих ги, че се бият. Ах, боже, боже! — извика тя, все тъй потресена и изплашена. — Не стига, дете се караха всеки ден, ами се сбиха. Кажи, Ноне, кога е ставало туй нещо у нас?... Прилича ли на нашата къща, Ноне... Да бях умряла, та да не бях го видяла с очите си — каза Санка и пак заплака.

Като се поуспокои, тя разказа на Нона какво беше се случило, как беше сварила Манолакя и Тоша да се боричкат и да дърпат железната пръчка.

— Голяма работа! — каза Нона и се засмя. — Нямало е да стане нищо, не бой се. Ти по-добре да не беше влизала.

— Как, Ноне, да ги оставя да се избият ли?

— Ами, ще се избият! Бате Тошо и той не си мълчи. Къде е той, къде отиде?

— Надолу отиде, към дама.

— Аз ще отида да го намеря. Аз знам какво ще му кажа. Хайде, стига. Поизмий се и си гледай работата. Санке, Санке, милинка Санке... — Тя взе с две ръце зачервеното и измокрено от сълзи лице на Санка и я целуна по двете бузи. След туй избяга към вратата. Аз ей сега ще дода, Санке, ей сега!

Нона мина през двора, надникна и в градината. Погледът ѝ се спря върху каменната ограда, която на едно място беше се срутила и камъните бяха разпилени по земята, обраснали наоколо с трева. И на други места, де повече, де по-малко, оградата също тъй беше развалена. Никой не мислеше да прави каквито и да било поправки. От градината Нона премина надолу из чифлика. Имаше сгради, които

отдавна вече не служеха за нищо и се събаряха. Покривите им с изпочупени и разместели керемиди бяха хлътнали, от стрехите им висяха отпрани дъски. Малките татарски къщички, които едно време служеха за жилища на семейните работници, бяха съборени до основи, като от землетресение. Нямаше нужда да се вниква по-дълбоко как отиват работите на Манолакя. Чифликът си беше все същият, защото Нона беше свикнала с него, но явно беше, че всичко се разваляше, рушеше се и запустяваше.

XXIII

Нона видя, че Тошо се разхожда покрай оградата на чифлика, към говеждите саи. Той беше гологлав и приличаше на човек, който е бил на топло и е излязъл да се поразхлади. Нона разбра, че е по-добре да го остави да си се разхожда тъй, отколкото да му говори. Пък и тя не мислеше вече за чифлика, а за нещо друго.

Напоследък срещите ѝ с Галчева зачестиха много. Тя сега отиваше в Сеново не само когато имаше поща, а всеки ден. Ако не намереше Галчева в село, отиваше направо на поста. На връщане Галчев се качваше на кабриолета и я изпращаше доста надалеч. От колибата си или като се криеше зад метлите и кукурузите, Кутмака ги гледаше как се държат за ръце и все не могат да се разделят. Ако най-после Нона се качеше на кабриолета и тръгваше, Галчев оставаше още на мястото си и ѝ махаше с ръка, докато се закриеше.

Нона често се питаше как можа една нейна шега, една лекомислена нейна прищявка, да се презърне в такова силно увлечение. Тя обичаше Галчева и чувствуваше, че го обича тъй, както никого по-рано не е обичала. Тя вече не се укоряваше в непостоянство, както правеше по-рано. Преди всичко, отношенията ѝ с Йосифа не бяха още уяснени и ако имаше увлечение и от нейна страна, то беше слабо и още в началото си. Колкото се отнася до Жан, тя не отричаше, че го е обичала искрено. Но като мислеше често за майка си, Нона намираще обяснение и за собствените си постъпки. Тя сама казваше, че когато се върне в чифлика, става друга. И наистина, у нея се събуждаха нови жизнени сили, по-буйни, по-примитивни, и сред здравата и весела жизнерадост, която я обземаше сред природата, тя слушаше повече желанията на сърцето си и на тях се подчиняваше. И намираще туй напълно естествено и искрено. Сега тя много добре разбираше неясния характер на майка си и когато си мислеше за нея и я сравняваше със себе си, това по-скоро я успокояваше и примиряваше, отколкото да възбуди гризене на съвестта ѝ. Държането и постъпките

на Гърдя я водеха към някаква тайна, но тя се отказа вече да се задълбочава в нея и да я разкрива.

От един-два деня Нона не отиваше в Сеново. Не отиваше не защото не искаше, а защото знаеше, че при Галчева е дошла майка му. Последния път, когато беше с него, той беше ѝ казал, че отива на другия ден в града, за да я вземе. През тия два-три деня, откакто не беше ходила в Сеново. Нона се измени тъй много, че учудваше Санка. Спеше до късно, не излизаше да се разхожда, лежеше, вземаше някоя книга да чете, но скоро я захвърляше. Санка ще влезе при нея, тя нито ще я погледне. А друг път ще скочи, ще я хване през кръста и ще я завърти из стаята. И все се смее и очите ѝ блещят. Санка разбираше, че има нещо, но тя беше склонна да вижда по-скоро доброто, отколкото лошото. Пък и сама беше заливана, охкаше, че работите на чифлика отиват зле и между мъжете няма мир.

Като се върна вкъщи, Нона се спря на чардака и се послуша: откъм полето, гдето на пожълтелите поляни грееше меко есенно слънце и беше тихо, се зачуха далечни плахи звънчета — ще подрънкат, ще се умълчат, после пак ситно-ситно ще се заобаждат като щурци. Отначало Нона не знаеше какво е, но после разбра и една тънка весела усмивка се яви на устните ѝ: към чифлика се приближаваше каруца със звънци и Нона знаеше коя е таз каруца.

— Какво гледаш, Ноне? — попита Санка, като доде при нея. Но в същия тоя миг каруцата излезе до кладенеца и звънците ясно и високо задрънкаха.

— Каква е таз каруца? — учуди се Санка.

Отпред стоеше войник и караше конете, отзад се виждаше една жена в черни дрехи и до нея един офицер. Санка позна, че е Галчев.

— У нас идат! — извика уплашено тя. — Ами сега? Само гости ни липсваха.

Тя се спусна да прибира вкъщи, а Нона, все тъй усмихната, наместо да си влезе и тя, спусна се по стълбите, прекоси набързо през двора и мина в градината. Тя чу, че каруцата спря пред портата и звънците силно издрънкаха, като че се изсипа нещо.

Като походи из градината, Нона слезе към дама, поприказва с Галунка, поигра с децата ѝ, докато ги разплака, след туй видя, че дядо Христо работи нещо пред мандрата, и отиде при него.

— Какъв си, дядо Христо! — каза тя, като се правеше на сърдита. — Аз отдалеч още ти казвам добър ден, а ти не ме и поглеждаш.

Дядо Христо обърна към нея овлажнелите си очи.

— Лошо, Ноне. Лошо отиват работите.

— Лошо ли? Моите работи вървят много добре — засмя се Нона.

— Не видя ли Давида таз сутрин? — каза дядо Христо. После поклати глава и прибави: — Баща ти ще продава от овцете. Кога влиза добитък в двора на човека, весело е, но кога излиза — като че изнасят мъртвец.

— Дядо Христо, не искам да приказваш тъй! — скара му се Нона. — Само сега ли ще продава баща ми добитък? Ами че той през целия си живот е купувал и продавал. И колко ще продава от овцете? — Половината. Половината остават и за година, за две, ще станат пак толкоз, колкото са били. За туй ли ще мислим сега?

Дядо Христо седна на прага. Срещу него, като беше сключила ръце през колената си, беше седнала Нона.

— Ти мислиш, че на баща ти не му е мъчно? През години си той пак беше продал овце и като влязох при него, заварих го, че плаче. Че как мислиш? Жива стока е туй, не е камъни. — Дядо Христо помълча и се замисли. — Пък да ти кажа ли? Аз още пролетес познах, че ще имаме загуба.

— Позна ли? — засмя се Нона. — Я да ми погледаш на ръката и да ми кажеш кога ще се оженя.

— Ще ти кажа отде познах. По агнило беше, овцете пасяха ей там на поляната. Ний стояхме с баща ти на чардака. По едно време, като се разбягаха овцете, урнаха се насам, урнаха се нататък. Да е вълк, не е — кучетата ги гонеха, кучетата ги давеха.

— Че как ще ги давят кучетата? — учуди се Нона. — Нали те ги пазят?

— Че хъ-де. Защо направиха тъй, и досега не мога да разбера. Баща ти каза да докарат овцете и едно войниче — то се случи тука, от границата беше слязло, то уби и двете кучета. Чорбаджията каза да ги убие и то ги уби. С пушката си ги уби. Не бяха бесни. И добри кучета бяха. Като се оягне овца и остане назад да ближе агнето си, те ще легнат до нея и ще я пазят. Таквиз умни кучета бяха. А на, като че полудяха и взеха да давят овцете. Казват, че кога едни кучета са много

зли, рано-късно се увълчвали. Та туй ти казвам, оттам разбрах, че ще има загуба.

— Дядо Христо, знаеш ли, че имаме гости? — каза Нона. — Офицерица е у нас, с майка си.

— Чух звънците. По какво ходят?

— Трябва да му търсят булка.

Дядо Христо погледна Нона и нито се досещаше какво искаше да каже.

— Каква булка? — каза той. — Тук ли ще му търсят булка?

— Че ти как мислиш, в таз къща мома няма ли? — засмя се Нона и скочи. Тя остави дядо Христа да се чуди, засмя се високо и забърза към къщи. — Да ида да видя какво правят гостите — каза тя.

На чардака, отвън до вратата, тя се спря и се послуша: вътре ту заприказваха наведнъж, ту замълчаваха и в настаналата тишина се чуваше да потраква някоя лъжичка или чиния — тъй е, когато гостите не са твърде близки хора. Нона влезе вътре, спря се до вратата и като изгледа всички, усмихна се. Докато доде до къщи, тя беше тичала, лицето ѝ беше пламнало и черните ѝ очи блещяха. Тя погледна най-напред облечената в черно жена, която седеше до Галчева: мъничка, слабичка женица, с бръчка около устните, с плахи, скръбни очи. Тя беше майката на Галчева. Нона се ръкува с нея, ръкува се и с Галчева.

— Тичах и се уморих — каза тя и се дръпна навътре, но не седна. За миг тя срещна погледа на Галчева. „Довел си майка си да ме сгледва — помисли си тя. — Ще видим.“

Още като влезе Нона, старата Галчева не спусна очи от нея, слушаше какво говори Манолаки, но все гледаше Нона.

— Личи си, че госпожицата живее на село — каза тя, като се поусмихна. — Изпекло я слънцето, почерняла.

— Цял ден правя слънчеви бани — засмя се Нона. — С бански костюм ходя из градината, из двора. Разбира се, че ще почернея. Сега черният цвят е модерен.

Санка я погледна учудена: Нона никога не беше ходила по бански костюм из градината, защо говореше тъй?

Манолаки беше позамълчал, колкото да даде време на жените да разменят по някоя дума. Но той не даваше ухо какво говорят, а си мислеше нещо друго.

— Човешките работи са като колело — започна той. — Аз през живота си колко пъти съм губил и колко пъти съм печелил наново. Една година се случи лоша зима, проточи се — няма край. Сено, слама — всичко се привърши, взехме да вадим плявата изпод керемидите и да храним с нея овцете. И пак не помогна. Като се запролети, каквито бяха слаби, хвана ги мараз и измряха до една. — Манолаки подигна дебелото си кехлибарено цигаре към устните си и пусна голямо кълбо дим. — Доде е жив човек, всичко ще прекара, и доброто, и лошото.

— Тъй е, тъй — съгласяваше се майката на Галчева и все поглеждаше Нона.

Нона стоеше права. Тя беше издигнала почернелите си заоблени лакти и поправяше косата си. После, без да се стеснява ни най-малко, тя се понапудри набързо, като все се оглеждаше и понаквасваше с език зачервените си като кръв устни.

— Като чух звънците, помислих, че е годеника ми — каза тя, като се изгледа продължително в огледалото, а след туй се обърна и се засмя. — Помислих, че е годеника ми, и избягах да не ме види, исках после да му се покажа. А то... тате, знаеш ли какво ми доде на ума днес? Като заправим сватбата, ще вземем музика от града. Да загърми оная банда, та полето да се цепи. Нали, тате?

— Надявате ли се за годеника? — попита г-жа Галчева.

— Все го чакаме — обади се Санка и погледна Нона.

— А не дохажда — каза Нона. — Ако не доде той пък, аз ще ида при него. Не си изпускам момчето!

Нона всякога беше се държала свободно, но сега беше ѝ хрумнало да прекалява, да се покаже дори не такава, каквата си е. Тя беше разбрала, че Галчев е довел майка си, за да види нея, Нона, че той не е скрил отношенията си с нея и сега ще чака да чуе мнението ѝ. Всичко туй беше много естествено, но Нона се дразнеше, нервничеше, искаше ѝ се да бъде груба, да предизвиква. Като подемаше нишката на по-раншния разговор, Манолаки каза:

— Имот, стока се купува, здравето не може да се купи. И да си знай човек ума, да се труди, да работи.

— И аз тъй казвам — съгласи се г-жа Галчева. — То и от бога има, ама което човек сам си направи, никой не може да му го стори. — Тя погледна малко по-продължително Нона, погледна Галчева и

прибави: — Аз защо казвам на Владимира: на тебе, синко, нищо друго не ти трябва, службата си гледай, пази се...

— Добре, но той не се пази! — засмя се Нона и посочи към Галчева.

Старата жена най-напред се изненада и учудено изгледа Нона, после се усмихна, както се усмихват на лудориите на децата, и каза:

— Пази се той, аз знам, че се пази.

— О, госпожо! — засмя се Нона. — Да знаете само какво прави той, какъв е той! Преструванко!

Галчев, който от дохождането си досега почти не беше се обадил, взе да се смее. Г-жа Галчева пак се усмихна, направи след туй сериозно лице и се обърна към Манолакия, който ѝ говореше нещо. Нона се позавъртя, погледна Тоша и тръгна към него. Ако Манолаки изглеждаше спокоен и както винаги си беше приказлив, Тошо беше умислен и скорошната разправия с баща му още го гнетеше. Нона седна до него и ниско му заговори нещо.

По едно време гостите станаха. Санка, а още повече Нона, се опитаха да ги задържат, поканиха ги да останат за обед, но те отказаха и си заминаха.

Като че нищо да не беше се случило, Манолаки си влезе пак в стаята и повика Тоша при себе си. И след малко пак се чу, че се карат. Наплашена от по-рано, Санка тръпнеше и се заслушваше.

— Чуй ги, Ноне, чуй ги — шепнеше тя.

— Нищо няма, Санке. Остави ги.

— Иде ми да си взема очите, да вървя, да вървя и да не се върна вече. Не мога да ги слушам да се карат тъй...

Нона се прибра в стаята си. След малко при нея влезе Тошо. Той беше пребледнял и измъчен.

— Ноне, искам да приказвам сериозно с тебе за една работа — каза той, като седнаше.

— За кое, бате Тошо? За фабриката ли?

— Остави шегата, Ноне. Не е до смях сега. Слушай, Ноне, не ни бива таз година, храните бяха слаби, цена няма. Не можем да отворим очите си от борчове. Тати ще продава от овците — и туй няма да помогне. Пари трябва, много пари. Слушай, Ноне, само един човек може да ни спаси.

— Кой, бате Тошо?

— Годеника ти може да ни спаси. Още сега да вземеш да му пишеш.

— Но той скоро ще доде.

— Нищо, ти пак му пиши. Нека види там, нека да подготви работата. Слушай, Ноне, пиши му тъй: ще припишем чифлика на негово име — ей тъй, за форма само, а той ще направи ипотека. Там, в Швейцария, дават пари с малка лихва. Като сключим този заем, ще се разплатим и ще ни останат пари да си поуредим работите и да се замогнем. Само туй ще ни спаси, нищо друго. Вземи, Ноне, и му пиши.

— Тати съгласен ли е?

— Той ли? Той... — Тошо се замисли, но тозчас, ободрен от някаква мисъл, дигна глава. — Той, като стане работата, като се уреди ипотека, ще се съгласи, аз знам, че ще се съгласи. Пиши ти на годеника си, още сега му пиши.

— Добре, бате Тошо, ще му пиша.

Нона не вярваше, че баща ѝ е съгласен с тоя план. Не беше уверена също тъй, че може да помогне и Жан. Но тя не искаше да откаже на Тошо и още на часа седна на масата и взе да пише на годеника си. Усмивната, без да се замисля, тя пишеше бързо, като повтаряше почти същите думи, които ѝ казваше Тошо.

XXIV

Един празничен ден Тошо и Нона бяха отишли на сбор в Енидже. Надвечер, когато вече щяха да се връщат, те се намериха с Алекси и Милчевски и докато се питаха кой как ще си ходи, зададе се каруца със звънци и в нея видяха Галчева. Той се връщаше от града и не очакваше да ги намери тука. На всички се искаше да останат наедно и тъй като вече се мръкваше и повече не можеха да се бавят, решиха да се прехвърлят всички в каруцата на Галчева. Нона остави кабриолета си на Мурада, качи се и седна до Галчева. Пред тях седнаха Милчевски и кметът. Тошо беше се забавил в кръчмата и като намери всички места заети, качи се отпред до войника.

— Туй място е добро за мене — утеши се той. — Ще караме с момчето конете.

Замръкнаха още докато бяха в село. Не се бояха, че ще закъснеят, защото Сеново не беше далеч, пък и месецът, още розов и не огрял, както трябва, се показва вече по средата на небето. Вън в полето взеха да ги настигат каруци, претоварени с моми и ергени, които си отиваха. Ту от едната, ту от другата страна префучаваше някоя каруца, конете бясно се мятаха, ергените се провикваха, а момичетата, червендалести, със златни пендари на гърдите, пееха, раздрусани наляво-надясно. Едвам преминеха едни каруци, други се задаваха отзад и също тъй с трясък, с викове и с песни отминаваха. Гъст прах се вдигна и се застоя над пътя.

— Че толкова, туй... ний ще се задушим тука! — извика Милчевски. — Защо да гълтаме тоя прах, друг път няма ли?

— Има един път, на тая страна, но той е далеч — обади се Тошо. — А нататък е границата, ей я е де е, вижда се.

Галчев погледна нататък, накъдето показваше Тошо.

— Ако искате, можем да минем по границата — каза той. — Там е чисто и пътят е по-хубав.

— Наистина! — зарадва се Нона. — Ура! Оттам ще минем! По границата ще минем!

Милчевски и Тошо също се съгласиха. Само Алекси някак недоверчиво каза:

— Бе то... да сме по-далече от границата, по-добре ще е.

— Не, не! Оттук ще минем! — настояваше Нона. — Бай Алексе, ти какво... По границата! По границата!

— Хубене, карай към границата! — заповяда Галчев на войника.

Обърнаха каруцата право към север и месецът, който от розов беше станал жълт, остана сега зад тях. Тръгнаха из един дол, тъй плитък и с такива равни брегове, че не приличаше да е дол, а като че на това място полето малко беше се вгънало. Пътят слабо се белееше отпред в тъмнината. Милчевски и Тошо още обвиняваха Алекся, че се боял да мине по границата.

— Защо ходихте в града? — попита Нона Галчева.

— Изпратих майка си.

— А! Тя отиде ли си? — учуди се Нона. И като се понаведе поблизо към Галчева, добави: — Какво каза? Не дава и дума да се каже, нали?

Галчев махна с ръка.

— Стари хора, какво да ги правиш. Каквото решим ние, то ще бъде. А когато всичко се свърши, и тя ще се съгласи.

— Нали? И аз тъй мисля — зарадва се Нона.

Колкото повече навлизаха в дола, толкоз той ставаше по-дълбок и по-тъмен, бреговете му се изправяха високи, стръмни, белееха се скали. Един завой преграждаше дола като със стена и там, на самия връх, се виждаше малко бяло здание. То беше български пост, а насреща през дола беше румънският. Не бяха по-далече от двестатриста крачки от постовете. Каруцата спря: Галчев слезе и тръгна пеш нагоре из баиря, за да предупреди войниците. За пръв път пътниците усетиха мразовития лъх, който идеше от границата, притаиха се и се умълчаха.

Галчев се виждаше донякъде нагоре из баиря, след туй се изгуби в тъмнината. Мина се доста време. Изведнъж един силен, грозен глас, едно страшно заплашително „стой!“ екна отгоре откъм поста. Тозчас, глухо и по-надалече се чу гласът на Галчева, който викаше: „Ганьо Иванов, аз съм! Ганьо, аз съм. Аз съм, Ганьо! Подпоручика! Подпоручика!“. Часовият, както се виждаше, не беше познал Галчева, но никой не се съмняваше, че те скоро ще се разберат. Но ето че второ,

също тъй грубо и страшно „стой!“ се раздаде. Обади се и часовоят от румънския пост. Неговото „стой!“ не беше отсечено и късо като на българския, а тънко, повлечено, издигаше се нависоко в нощта. Галчев все се чуваше да вика, тревожно, настойчиво. Положението ставаше лошо. Ако часовите извикнеха още веднъж, за трети път, „стой“, след туй вече щяха да стрелят. Милчевски стоеше като втрещен, с изпъкнали очи. Нона беше се хванала с две ръце за каруцата и загледана нагоре към поста, готова беше сякаш да скочи. Алекси слезе, отиде малко настрана и приседна на земята.

Времето, което се измина тъй, не беше повече от няколко секунди. Гърмежи не се чува. Напротив, чу се гласът на Галчева, поравен, по-спокоен. След малко отгоре, откъм поста, някой извика: „Карайте насам!“ Каруцата тръгна полека нагоре.

— Ето какво е границата! — каза Алекси, като се качваше. — Аз защо ви казах да сме по-далеч.

— Че може ли тъй! Да не познаят офицера си — каза Нона. Милчевски, пребледнял, мълчеше, мълчеше и Тошо. Само Хубен се усмихваше.

Като се качиха горе на поста, намериха Галчева да се разправя още с войниците, после доде при тях. Излезе, че часовоят, същият тоя Ганю Иванов, името на когото всички бяха научили, недочувал и затуй не познал отведнъж Галчева.

— Нищо, нищо. Добре, че се свърши благополучно — говореше Алекси.

— Такова, туй... — проговори и Милчевски. — Ако беше казал още веднъж „стой“? А, Галчев? Ако беше казал още веднъж стой, какво щеше да стане?

— Щяха да ни направят на решето, туй щеше да стане — каза Тошо.

— Аз не разбирам! Как може тъй? — сърдеше се Нона. — Да не познаят своя офицер. Може ли?

Галчев каза още нещо на войниците, качи се и тръгнаха. Минаха покрай румънския пост, пред който стоеше часовоят, след туй каруцата задрънка надолу по границата. Като се отдалечиха и се намериха сред полето, всички се поотпуснаха и се разгълчаха.

— Бай Алекси, ти защо слезе? — смееше се Милчевски. — Аз, кай, ще слеза малко. Защо слезе, а?

— Слязах, защото бяха ме заболяли краката да седя на едно място — каза Алекси.

— Не, такава, туй... разбра, че ще стрелят, та да бъдеш на ниско, да те не ударят. Знам те аз тебе!

— Не е вярно, какво приказваш ти! Таквоз нещо не съм помислял!

Месецът стоеше на същото си място сред небето, но беше побелял, чист, светъл и лееше тиха бяла светлина. Донякъде ясно се виждаше наоколо — тук жълти стърнища или гъста суха трева, там някоя уединена нива с кукуруз. По-нататък всичко се сливаше в една бяла млечна мъгла и ако от полето много малко се виждаше, небето беше просторно и светло. Никакъв звук не се чуваше, никаква жива душа не трепваше. Дълбока, безмълвна тишина пареше навред, като в някаква пустиня. Само лъчите на месеца искряха и се чупеха като сребърни жици. Беше станало доста късно и от време на време полъхваше хладен мощен ветрец.

— Малко остана, щях да скоча да видя какво става — говореше Нона. — Какви са тези работи! Но ти не трябваше да слизаш. Друг път няма да слизаш не искам. Ще си стоиш при нас.

— Добре, добре — усмихваше се Галчев. — Не ти ли е студено? — Той разгъна шинела си и го хвърли върху нейните и своите колена, после погледна към месеца, като че искаше да познае кое време е, и каза: — Майка ми трябва вече да е стигнала и да си е вкъщи.

— Е, майка ти не ме харесва, нали? — пошепна Нона. И тъй като Милчевски, Алекси и Тошо се разговаряха високо помежду си, Нона се понаведе към Галчева и му каза: — А у дома чакат годеника ми. Има писмо, че скоро щял да доде. Много късно. Аз ще избягам същия ден при тебе, да знаеш.

— Добре, добре — продължаваше да се усмихва Галчев. Той поиска да завие по-добре Нона и ръката му срещна под шинела нейната. Нона хвана ръката му и я задържа в своята.

— Ах, каква нощ, каква месечина! — заговори възторжено тя. — Може ли да се пее тук? Ще запея. Не, по-добре да си мълча — каза тя, облегна се на рамото на Галчева, погледна към месеца и се усмихна. Милчевски, Тошо и Алекси все тъй високо се разговаряха. Мина се около четвърт час. По едно време Галчев извика ма войника:

— Спри, Хубене, спри, спри!

Едвам позатихна шумът от колелетата и някъде отпред, пак тъй тънко, проточено и високо се чу: „стъ-ъ-ъ-ъ-й!“ и, както по-рано, леден ужас полъхна от тоя глас. Намираха се пред румънски пост. Галчев стана прав в каруцата и високо извика на румънски:

— Мъй баете! Аичи е локутинентул булгар! (Момче, тук е български поручик!)

Галчев повтори това два-три пъти, след туй седна в каруцата. От срещната страна не се чуваше вече нищо — значи, войникът трябва да ги е чул и е разбрал кои са. Но едвам каруцата се подвижи няколко крачки, пак същото „стъй!“ процепи нощта. Галчев стана прав и извика:

— Мъй баете! Аичи е локутинентул булгар!

Откъм поста, както по-рано, никой не отговаряше.

— Хай да се не видеше макар! — ядосваше се Алекси. — Тоз човек не разбира ли?

— Втори път извика „стой“ — пришепна Милчевски.

Но Галчев, който стоеше прав и навярно виждаше по-добре, беше спокоен. Той седна на мястото си и каза:

— Карай сега, Хубене, полека.

Никой не се обади вече, никой не ги спря, но нищо и не виждаха. Изведнъж като из земята израснаха белите стени на един пост, огрян от месечината, току пред тях светна нож и едно усмихнато лице с черна рогата шапка се показа — румънският часовой, който беше викал преди малко и който сега съвсем не изглеждаше страшен. Галчев го попита за техния офицер, после запали цигара и запуши. Някакво недоверие, което идеше от преживения страх, караше Алекси и Милчевски да бъдат прекалено любезни с войника. Колкото можеше да говори румънски, Алекси обясни, че са били на сбор, че са закъснели, че времето е хубаво, но е все суша.

— Аз съм кмета на Сеново — каза той.

— Аз пък — обади се Милчевски и показа с ръка към гърдите си, — аз съм шеф де поща в Сеново, ши фачем инспекцията ла граница.

— Бине! Бине! — усмихваше се войникът.

Тръгнаха пак напред и, когато се отдалечиха, пръхнаха да се смеят всички.

— Фачем инспекция ла граница! — смееше се Алекси на Милчевски. — Като не знаеш, защо барем се обаждаш?

— Защо? Такова, туй... не е ли тъй?

— Ти ли правиш инспекция? Инспекцията я прави Галчев, а ний сме дошли само да берем страх — каза раздражено Алекси, като си спомни колко прежеждия бяха прекарали.

Нона беше се облегнала на рамото на Галчева и се усмихваше. Месецът огряваше кръглото ѝ лице и го правеше бледно и бяло, очите ѝ, заобиколени от гъсти мигли, се тъмнееха. Тя имаше много за казване, а мълчеше и само се усмихваше. Никога тя не се е чувствувала тъй щастлива. Тая бяла тиха нощ, тия непознати и пусти места, огрени от месечината, белият път, който лъщеше и лъкатушеше пред тях — всичко туй ѝ се струваше като някой чуден фантастичен свят, създаден само за да бъдат заедно с Галчева, да пътуват тъй наедно с него. Тя стисна ръката му и прошепна:

— Нали ме обичаш? Кажи, че ме обичаш. О, колко много те обичам аз...

Тя отпусна глава на рамото му и затвори очи. Сърцето ѝ преливаше от радост и щастие. И тъкмо защото се чувствуваше тъй щастлива, тя усети страх от бъдещето и се замисли, спомни си за майка си, после за Гърдя.

— Знаеш ли, че Гърдю ще оздравее? — пришепна ѝ Галчев и Нона потръпна от някакъв суеверен страх, като разбра, че докато бяха мълчали, и той, и тя бяха мислили за Гърдя. — Един доктор от болницата ми каза, че бил добре и скоро щели да го изпишат.

Нона не каза нищо. Каруцата възлизаше по една малка стръмнина и тишината, която настъпи, накара Алекся, Милчевски и Тоша да прекъснат изведнъж разговора си.

— Галчев — обади се плахо Милчевски. — Такова, туй... какъв пост има сега, румънски ли, български ли?

— Сега пък на какво ли ще налетим! — каза също тъй тихо Алекси.

— Наближаваме наш пост — каза Галчев. Той се поогледа наоколо и прибави изненадан: — Че ний сме дошли до него, поста е ей тука!

И наистина каруцата излезе наравно и веднага пред тях се показа под китка черни дървета малката къщичка на поста. Никой не се обади оттам, никой не им извика да спрат. Помислиха, че войниците са заспали или че всички са се прибрали вътре и затуй не ги виждат.

Додоха до самия пост. Изведнъж пред него се мярна войник с пушка. Хубен спря каруцата.

— Кой е там часовой? — попита Галчев.

— Аз, г-н подпоручик. Димов Пеню Ангелов.

— А, Пеню, ти ли си? Защо не се обаждаш?

— Познах ви, г-н подпоручик — отговори весело войникът, като се усмихваше. — Аз още отдалече по звънците ви познах, и по каруцата.

Излезе и старшият на поста. Галчев заговори с него.

— И в секрет ли имате? — учуди се той по едно време. — На коя страна?

— Към дола, г-н подпоручик.

— Виж, това не е добро — каза Галчев, като се обърна към пътниците. — Може войниците да не ни познаят и да ни направят нещо.

Секретните постове, от двама или трима войника, се поставят на някое затулено и скрито място, войниците се пазят да не ги забележи някой и отиват на поста вечер по тъмно. Тук, на тая граница, тия постове ги поставяха по ония места, гдето най-често минаваха контрабандисти и бегачи.

Излезе, че старшият на поста знаеше где е секретният пост. Галчев веднага го изпрати напред да намери войниците и да ги предупреди. Когато старшият вече не се виждаше, Галчев каза на Хубена:

— Хубене, карай сега полека, и да внимаваш.

Това предупреждение и тая предпазливост сковаха изведнъж сърцата на пътниците. Ами ако старшият не намери войниците? И ако те ги вземат за контрабандисти, за каквито бяха излезли да вардят, и се нахвърлят отгоре им? Всички мълчаха и се оглеждаха наоколо. От време на време измежду подрънкването на звънците се разливаше лекият и също тъй звънлив смях на Нона. На нея й беше и страшно, и весело. Мъжете мълчаха и се оглеждаха наоколо. Огряно от месечината, потънало в тишина, полето приемаше тайнствен вид, като че навред се спотайваха опасности. Някъде високи бурени се клатеха и тъмнееха и на пътниците се струваше, че са хора; някъде се чуваше сух провлечен шум, а след малко се виждаше нива с изсъхнал кукуруз, сред който някой лист прошумяваше. Изведнъж се показва някакво бяло

петно. То се движи, иде насам, пораства и отведнъж се разбра, че е старшият на поста.

— Е, какво, намери ли ги? — попита Галчев.

— Намерих ги, г-н подпоручик.

— Каза ли им, че сме с каруца?

— И със звънци! — засмя се Нона.

— Казах им, г-н подпоручик.

Галчев освободи старшия на поста да си върви. Каруцата бавно и предпазливо се движеше напред, поиздрънкваше някое звънче. Нона, облегната върху рамото на Галчева, щом видеше проточеното от страх лице на Милчевски, захващаше да се смее. Гледаха на всички страни, но где бяха войниците от секретния пост, не можеха да разберат. А пък, легнали някъде в тревата, войниците навярно ги следяха и наблюдаваха, докато минават.

Най-после, за голямо облекчение на всички, каруцата остави границата, отби се и тръгна навътре по един път, който щеше да ги заведе направо към Исъоренския чифлик. Но макар че оставиха границата, трябваше да се мине доста време, да се отдалечат достатъчно и чак тогава да се отпуснат и разприказват. След малко се показа на месечината като дълъг бял пояс каменната ограда на чифлика. Брястът се тъмнееше неподвижно, като че беше задрямал, а под него се белееше къщата. Чифликът не беше по-далеч от двеста-триста крачки. Каруцата спря и всички зарадвани слязоха на земята. Мъжете запушиха и загълчаха.

— Слава богу! Отървахме се — каза Алекси.

— Такова, туй... още веднъж не ми трябва да ходя по границата — призна си чистосърдечно Милчевски.

— Фачем инспекция, а? — дразнеше го Алекси и се смееше.

Нона стоеше настрана и гледаше небето. Месецът оставаше зад нея, тя гледаше звездите над баиря на изток и, както винаги, едно чувство на успокоение, една сигурност, че е у дома си, я завладяваше. И все ѝ се струваше, че тия познати звезди, от същите тези места, на които тя беше навикнала да ги вижда, ѝ кимат весело и ѝ казват: „Здравей, Ноне!“.

— Я чакайте! — извика Алекси. — Слушайте! Вълк вие.

— Не може да бъде — каза Тошо. — Вълк по това време.

— Не, вълк беше, чух го много хубаво. Ей го пак, слушайте!

Откъм север, някъде отвъд границата, където небето беше тъмно и нямаше звезди, се чу издебело и проточено вълчи вой, издигна се, разля се страховито и отведнъж секна. Стана толкоз тихо, че се чу как пошумяха наблизно изсъхналите тръни. Польхна остър хлад.

— Да те вземе мътната, да те вземе! — каза Алекси, като махна ядосано с ръка нататък, отгдето се чу вълкът. — Чунким малко страх брахме таз нощ, че сега и от тебе...

Всички се засмяха. Почакаха, послушаха се още, но вълкът вече не се обади. Кучетата от чифлика лаяха.

Тошо и Нона си взеха сбогом от всички.

— Прекарахме много добре. Аз съм много доволна — говореше Нона и за да я чуе само Галчев, добави: — Аз съм много щастлива!

Тя и Тошо си тръгнаха към чифлика.

XXV

Като се върна на поста, Галчев не си легна веднага, макар че вече се съзоряваше. На другата вечер той също тъй стоя до късно, беше някак особено възбуден и весел. А като прекара през ума си всичко, което беше му се случило през деня, той не намери нищо необикновено: както винаги, беше слизал в Сеново, срещал се беше с кмета, с Милчевски — приказваха, играха на табла. Но Галчев си спомни, че през всичкото време той беше си мислил за Нона, и разбра, че отгук именно идеше тая веселост, това чувство на безпричинно на пръв поглед щастие, което непрекъснато го държеше.

Той и сега си мислеше за Нона — откъслечни мисли, бързи, променливи. Често ставаше и захващаше да се разхожда из стаята, гологлав, с разкопчана куртка, спираше се срещу отворения прозорец и се усмихваше, сънливо и тихо пееха щурци, някъде по-далеч се чуваше да лае куче или прогърмяваше каруца. Понякога пък се чуваше глас, който не се знаеше от що и отгде иде — сякаш самата тишина проговорваше. Галчев дохожда до самия прозорец. Тъмнината, която е затворена в рамката на прозореца, отначало е еднаква, но после се разделя надве: горе е по-светло и тук-там греят звезди, долу е тъмно и черно — това е полето, което се простира чак до хоризонта.

Галчев започва пак да се разхожда и след малко, като държи ръцете си в джобовете и се усмихва, спира поглед върху книгите на масата си. Отначало като че нищо не вижда, после една дебела тетрадка, неподвързана, зле съшита, се отделя от другите книги, той посяга, издърпва я и едновременно с това сяда. Тая тетрадка е дневникът му, който той редовно води от някое време насам. Както е добре разположени не му се спи, най-добре ще бъде да запише нещо в дневника си. Все тъй усмихнат, той взема перото и се приготвя да пише, но за да види на коя дата се е спрял последния път, обръща на отвъдната страница. Неволно той се зачита там, обръща още три-четири страници назад и пак се зачита. Той оставя перото и решава,

преди да напише нещо ново, да прочете онова, което беше писал през последните дни. И ето какво прочете там:

Събота, 24 август. — Присъствувах днес на аутопсията, която лекарят направи на убития при Х. контрабандист. Аз познавам няколко души от Сеново, които се занимават с контрабанда (показа ми ги моят предшественик). Те не изглеждат на лоши хора. Едни от тях се занимават с контрабанда от бедност, други — те са самотници, без деца, без близки — от любов към приключенията. Убитият на наша територия, от наши войници, контрабандист е татарин. Аз не се вгледах добре в него, но ми се стори да е беден човек — лактите на антерията му бяха закърпени. И каква контрабанда е носел? — Една рола гьон около 20-25 кг, едно чувалче сапун и една кутия цигарени книжки. Всичко туй беше разпиляно около него. Войниците бяха покрили трупа с трева. Когато докторът щеше да започне аутопсията, каза да махнат тревата и да открият трупа. Обърнаха го по гръб и когато разкопчаха антерията му, падна нещо от пазвата му, завито в хартия. Докторът го разгъна: показаха се две червени дървени свирчици, каквито се продават по панаирите. Докторът ги загърна пак в хартията и ги тури настрана. Аз започнах да пиша съдебномедицинския акт, както ми диктуваше докторът: „Труп на 45-50-годишен мъж, добре развито и добре охранено тяло, под лявата гръд рана от огнестрелно оръжие...“. Малко по-късно докторът се поумори и като повика един войник да тури в устата му една цигара и да я запали — той сам не искаше да пипа нищо с изцапаните си каучукови ръкавици, — потърси с очи пакета, позамисли се и каза: „Видя ли свирчиците? Той трябва да е имал деца и на тях ги е носел. Ех, таквоз нещо е живота!“...

Сряда, 28 август. — Нещо особено забелязвам в тукашните места: след като заседне слънце и се мръкне добре, в продължение на един час става много тъмно, а след туй тъмнината постепенно се разсейва и става толкоз светло, че не само може да се вижда добре, но могат да се различават и отделните цветове. Като че грее месечина или като че са бели ноци. (Да се назначават патрули тъкмо в тия часове: това затъмняване ще е известно на бегачите и те навярно гледат да се възползват от него.)

Четвъртък, 29 август. — Селата отвъд границата са все български. Сега цял ден полето е пълно с хора. Забелязал съм, че

когато минавам по границата, ония, които се отсам, у нас, нито ме и поглеждат. Напротив, българите, които са оттатък, били те мъже или жени, каквото и да работят, ще спрат и ще ме гледат, докато замина. След туй пак ще продължат работата си. Приказвах с едного, който товареше снопи до самата граница. Имотен човек изглежда да е, добре облечен. „Преди, казва, когато бяхме свободни, като додеше някой стражар, не му давахме хляб, не му давахме ечемик за коня. От партизанство го правехме, от лошотия. Сега да доде наш стражар, всичко ще му дадем. Аз самичък ще взема да разведа коня му. Не коня му — ботуша си да събуе, и него ще развеждам като кон.“

Събота, 31 август. — Тая сутрин, на разсъмване, хванахме един контрабандист пред самия пост. Когато го хванали войниците, той взел да се бие по главата с юмруци: „От двайсет години, рекъл, минавам таз граница, зная пътя, зная местата. Как ми се обърка ума таз сутрин! Като излязох на тоя път, мислех, че съм излязъл на пътя за Сеново. А пък то — вървах, вървах и право на поста!“

Вторник, 3 септемврий. — Много жени, инак хубави, отблизо губят: открива се някой недостатък, макар малък, макар грижливо прикриван. И разочарованието иде много бързо. С Нона не е тъй. Колкото я гледам, по-хубава, по-жива, по-очарователна изглежда. Как се менят очите ѝ, какъв блясък грее в тях и колко е изразителен погледът ѝ — в очите ѝ се чете вече туй, което мисли, което не одобрява или което ѝ е приятно, което се кани да каже или което ще премълчи. Когато е пред мене, струва ми се, че я виждам за първи път, когато си отиде, образът ѝ, все тъй жив и ясен, още стои пред мене.

Петък, 6 септемврий. — Като наблюдавам селяните от Сеново, виждам, че всички могат да се разделят на три категории: богати, от средна ръка и бедни. Богатите нямат нужда от държавна помощ, средните също могат да се оставят сами на себе си, те как-как ще си помогнат. Всяка държавна помощ, напротив, трябва да се отправя и да достига само до бедните. И колко може да се направи! Аз, например, бих постъпил тъй: училищните, черковните и държавните земи, колкото ги има, бих ги събрал наедно. Ще се получи земя, колкото на едно голямо стопанство. Всички бедни селяни, каквито са всички крайненци — Велко, Дядо Пеювите синове, Нейчо, Йови, Динката и др., ще бъдат зачислени в това стопанство, в тая селска задруга, тъй да я наречем. Всеки ще влезе с парчето земя, което има, с добитъка си, с

колата си или само с работните си ръце, на себе си и на семейството си. Ще работят като в някой чифлик, но чифликът ще бъде техен. Ще бъдат като братя, за всички ще има работа, всички ще се ползват еднакво от плодовете на труда си. Още отсега може да се предвиди, че ще има повече хора, отколкото са нужни за обработването на земята. Затуй ще се уреди и птицевъдство, овощарство, пчели. Чудеса могат да се направят. Това е една идея, един голям план, който аз подробно ще трябва да проуча и разработя.

Понеделник, 9 септември. — На пост №8 „Караджата“ има едно куче, което войниците наричат „Паша“. То е голямо, черно, очите му гневно гледат и горят като въглени. Напоследък то е станало толкоз зло, че войниците не смеят вече да го водят със себе си, тъй като то се хвърля върху всеки човек и може да разкъса някого. Държат го не вързано, а в клетка, гдето то все ръмжи и лае. Ще трябва ли да го застреляме, или да го изпратим на постове край морето, гдето по няма хора.

Вторник, 10 септември. — Пак ни се случи да заловим един интересен бегач. Той беше един българин откъм Бабадашките села, стар човек, беден — дрехите му бяха кръпка до кръпка. Изглеждаше да е глух или се преструваше на глух. Повтаряше все едно и също: „Дъщеря имам женена в Беш-тепе, унуки имам, тях отивам да видя“. Ще каже една дума, а половин час ще мисли. Преди да го обискираме, казах му каквото има да го даде сам, ето кмета е тук (Алекси беше при мене), всичко ще се опише и негово ще си бъде. Той мисли, въздиша, пъшка. После взе да бърка ту тук, ту там из дрехите си, като изваждаше по един, по два или по три златни наполеона, или лири. На масата се събра цяла купчина злато — 35 жълтици. Войниците се спогледаха смаяни. Алекси също изгуби дума и ума.

Четвъртък, 12 септември. — Доде ми на ум една потребност от уредбата на селската задруга: воденето на сметките трябва да става по възможност най-просто, за да не отнема много хора и да не избие в бюрократизъм. Управлението трябва да е основано върху познати обичаи и правила в подобни случаи, да напомня управлението на частните чифлици, на овчарските къшли, на зеленчуковите градини на габровците. Друга подробност: когато материалното положение на някой член на задругата се измени, напр. получи зестра или наследство и поради туй придобива възможност да работи самостоятелно, той

напуска задругата. Обратно: когато някой селянин (богат или от средна ръка) по една или друга причина обеднее, той ще потърси спасение в задругата. Но за всичко туй аз ще трябва да помисля, да проуча някои работи и след туй подробно да разработя плана и уредбата на задругата.

Събота, 14 септемврий. — Получих от ротния командир едно писмо, което аз очаквах: в щаба на ротата са получили сведения, че при мене, на поста, били идвали жени. Искат ми се обяснения — кои са тия жени и защо дохождат на границата.

Събота, 14 септемврий. — Откато мама е при мене, можах да забележа колко много се е изменила: по-рано бедността, лишенията и страданията я каляваха, даваха ѝ сили и една особена коравина на духа. Сега тя като че се бои да не изгуби едно щастие, за което дълги години е мечтала. Миналата вечер закъснях и се върнах на разсъмване. Цяла нощ тя стояла и ме чакала, без да мигне. От страх, от безпокойство и от умора тя беше тъй изтощена, че приличаше на побъркана, на изумена. „Страх ме беше да не ти се случи нещо, като гледах какво е тъмно, страх ме беше да не паднеш в някой трапя“ — това повтаряше. На другия ден, като се поободри и доде на себе си, аз пак я попитах какво ще каже за Нона. Тя въздъхна и каза: „Мене да питаш, синко, не ми се ще, пък ти каквото кажеш“.

Четвъртък, 19 септемврий. — Получих ново писмо от ротния командир. Искат ми се по-подробни обяснения. Ясно е, че се прави от някого интрига. Говорих с Нона — и тя е съгласна да открия всичко. Нас нищо не може да ни раздели. Пред бога Нона е моя жена (тя сама каза това). Мисля, че най-добрият отговор от моя страна ще бъде да дам рапорт, с който да поискам да ми се разреши да встъпя в брак. Така ще направя.

Събота, 21 септемврий. — Започнах тоя дневник, за да записвам преживяванията си и тъй като това го правя преди всичко за себе си — да бъда напълно искрен. Аз обичам Нона. Обичам — каква слаба дума! Някога аз мислех, че ако поискам (зарад майка си и зарад сестра си), мога да отмина Нона, да не я обикна или, ако я обикна, да се оттегля настрана, когато поискам. Какво заблуждение! Сега виждам, че Нона е всичко за мене — живот, смисъл на съществуването ми. Когато се радвам, когато чувствавам, че живея, когато светът открива пред мене нещо от своя смисъл — аз мисля само за нея, за Нона. Колко пусти и

безрадостни ми се сториха тия полета, когато додох тук! Като че бях попаднал в някаква пустиня. Сега е друго, сега връз всичко Нона е сложила някакъв отпечатък от себе си; когато вървя из някой път (пътищата из тия широки равнини приличат на същества, които живеят свой живот), аз чувствавам живите следи, които Нона е оставила след себе си — нещо от блясъка на очите ѝ, от усмивката и гласа ѝ, от тропота на коня ѝ!... Тия полета като че са създадени за Нона и Нона за тях. В мене е още живо първото впечатление, първата среща с нея: двама с Милчевски я видяхме да иде с кабриолета си измежду нивите (наближаваше жетва тогава), от двете ѝ страни се люлееха класове, а тя, изгоряла от слънцето, усмихната и хубава, викаше нещо на Милчевски и махаше с ръка. Не зная защо още тогава си помислих: „Каква е, като самодива!“ И тъй като тук няма нито гори, нито реки, аз веднага трябваше да прибавя в ума си: „самодива на житата“...

Като прочете последния ред и погледът му се премести върху бялата и чиста страница, Галчев взе перото, натопи го в мастилницата и развълнуван, усмихнат приготви се да пише. В същия миг долу телефонът зазвъни и Хубен още от стълбите извика:

— Г-н подпоручик! Ротния командир ви вика!

Галчев слезе долу и дълго време стоя на телефона. Сам той не приказваше, слушаше само и от време на време проговорваше: „Разбирам, г-н капитан! Слушам, г-н капитан!“ Когато остави слушалката, лицето му беше се изменило, беше станало бледно и замислено. Въпреки туй, той почувствува, че го обзема това нервно възбуждане, което го обземаше пред всяка важна работа. Той заповяда да впрегнат веднага каруцата и четирима войници, които щяха да додат с него, да се стегнат „в пълна бойна амуниция“. Сам той се затича нагоре по стълбите, за да се приготви.

За дневника си той беше забравил и чудно му се видя, когато го намери разтворен на масата. За миг той помисли да го остави тъй, както си е, и да продължи да пише, когато се върне, но след туй го прибра в чекмеджето, заключи го и взе ключа със себе си. Веселото му настроение изведнъж го остави. Нямаше никакво съмнение, че размириците по селата са започнали. Той се облече набързо и слезе долу. Каруцата беше готова, войниците, с пушки в ръце, бяха се качили. Галчев хвърли цигарата и се качи отпред при Хубена. Каруцата влезе в пътя и задрънка в тъмнината надолу по границата.

XXVI

Давид Кьосето отиваше към крайната махала. Той беше много загрижен и ако срещнеше някого, нито се спираше да приказва, нито мислеше да се шегува, както му беше обичай. От няколко деня син му Йосиф го нямаше вкъщи, заминал беше някъде, но где, Давид не знаеше. От друга страна пък, той много добре знаеше какво се шушука и готви от някое време насам. От село бяха липсали, както казваха, още пет-шест момчета, най-буйните глави, най-разпалените, ония, които все с Йосифа лягаха и ставаха. Ако тия момчета ги няма, те са там, гдето е и Йосиф. Всички те бяха от крайната махала и Давид затуй отиваше там: ще се срещне с някого от бащите им и, направо или със заобикалки, ще гледа да научи нещо. Той бързаше и все тъй гледаше надалеч пред себе си.

Като стигна в крайната махала, Давид позабави стъпките си и взе да се оглежда насам-нататък. Минаваше покрай къщата на Йови, брата на Гърдя, и видя навътре в двора жена му. Давид се спря.

— Евтимийо! — извика той. — Де е стопанина ти, де е Йови?

Йовевица се обърна и доде по-наблизо. Също като мъжа си, и тя беше висока и стройна жена.

— За кого питаш?

— За Йови, за кого. Де е той?

— Че знам ли го де е Йови? Йови, откакто се е съмнало, не се е прибрал вкъщи и туй ми било мъже! — завика сърдито тя, като клатеше глава. — Като не са били кадърни да гледат къща, да не са се женили. Все по тез партии тичат, кучета да късат и партиите, и главата им!

— Какво ма, какво си кипнала?

— Кипнала съм, че ей дотук ми е дошло. — Тя тури нещо в престилката си, изправи се и тръгна към къщи. Когато вече щеше да си влиза, обърна се и викна:

— Ако Йови ти трябва, ей там е хе! Към дядови Пеюви. Там са всички. Дошел е някой там, лъже ги, а те го зяпнали в устата и го

слушат. Свойта работа не уредили, хорската ще уреждат!

Все тъй сърдита, тя си влезе къщи. „Серт жена!“ — помисли си Давид, но веднага му мина през ума: „Евтимия има право, ако не са жените, нас и кучетата няма да ни ядат. На нас ни дай да седим в кръчмата и да бистрим политиката“.

Давид погледна към най-крайните къщи, гдето живееше дядо Пею, спомни си думите на Евтимия и тозчас разбра каква е работата. Той беше чувал, че наоколо по селата обикалял Братоя Карталев, един прочут агитатор. Той не беше учен, селянин беше, но говореше хубаво, пък и отракан човек беше. Давид знаеше, че Карталев е бил през денеси в Енидже и оттам е дошел тука. „Той е дошел и него са отишли да слушат“ — каза си Давид и тръгна нататък.

Не му се отиваше твърде към дядови Пеюви — кучета бяха синовете му, все ще се заядат с човека, но Давид беше любопитен и не можеше да се удържи и да не разбере какво става. Той знаеше, че крайненци нямат твърде доверие в него, защото го смятаха за приятел на кмета, на Илия и на другите чорбаджии. А и чорбаджиите много не го обичаха, защото син му Йосиф най-много против тях работеше. Така Давид оставаше по средата и не можеше да угоди нито на едните, нито на другите. Тайно в себе си той се гордееше с Йосифа и затуй клонеше на тая страна, накъдето беше и той.

Дядо Пеювата къща беше малка, там много хора не можеха да се съберат. Давид я отмина и надникна към градината и към харманлъка. Там, под един навес, той зърна гърбовете на много хора. Ето где беше събранието. Давид се повърна, заобиколи и тъй се вмъкна под навеса, че почти никой не го забеляза. Пък и такова време беше дошло, че крайненци малко искаха да знаят ще ги чуе ли Давид или не.

Под навеса имаше два-сет-трийсет души крайненци. Всички бяха прави и слушаха. Давид се поприлепи към гърбовете на селяните, които бяха най-назад, и като погледна над рамената им, видя, че наистина им говореше Карталев. Той тъкмо си почиваше и с една голяма червена кърпа бършеше челото си. Имаше сухо обтегнато лице, с тънки руси мустаци и със сини очи. Облечен беше нито по селски, нито по градски: с панталони, но с абичка и с червен пояс. На главата си носеше сив извехтял каскет.

— Братя! — продължи той с остър прегракнал глас, като туряше червената кърпа в пояса си. — Дошел е съдбоносния час, най-важния,

най-решителния час. Две сили, два врага ще се ударят — народа и неговите тирани! Народа ще раздруса юнашката си снага и ще смъкне изедниците от плещите си. Не сте ли виждали как бика, като се отърси, щото пръст и сламки има на гърба му — падат. Братя! Вий не трябва да седелите от другите, и вий трябва да се наредите там, дето са всички. Един голям камък сам човек не може го подигна, но като се съберат много, ще го подигнат не, ами ще го занесат, дето поискат. Сговорна дружина планина пробива.

Той спря и помълча. Както изглеждаше, беше много уморен.

— Братя! — продължи той. — Аз ви казах каквото имах да ви кажа. Помислете и решете. Но вий не може да решите друго, освен да се наредите и вий под знамето на народа. Бог е с нас и ще ни помогне!

Той каза още няколко думи, които Давид не чу, и свърши. Нямаше нито ръкопляскания, нито се чуха одобрителни думи. От умора и напрежение Карталев беше пребледнял като смъртник. Той пак забърса лицето си с червената кърпа, някой му говореше, той го гледаше и го слушаше, но явно беше, че не разбира нищо. Все тъй записан и разсеян, той тръгна да излезе. Двама от дядо Пеювите синове бяха с него. Карталев беше се поотдалечил доста, когато се досети, че трябва да си вземе сбогом, обърна се и каза:

— Сбогом ви на всички!

— Сбогом! Сбогом!

Някои, които бяха по-отзад, извикаха:

— Здраво дръжте и ний сме с вас!

— И ний идем, и ний идем!

— Не се делим от народа!

Щом останаха сами, крайненци се поотпуснаха и тъй като от седене прави бяха се уморили, едни насядаха по стоварените в навеса мертеци, други налякаха покрай стените и запушиха.

— Е, сега какво ще правим? — каза Йови, който, както всякога, стоеше начело. — Кажете да видим.

— Какво ще правим... То се видя вече какво ще правим — каза Велко и позасука дебелиите си мустаци.

— Работи му ченето на тоз главанец ей! — каза някой. — Говори, май с чияк, като разпран.

— Говори... Остави му говоренето — махна с ръка дядо Пею. — Кажи ми ти мене таквоз, кажи ми, дето го казва, влиза ли в работа, туй

ми кажи. Бе, Йове! Аз май не му разбрах, май купешки са приказките му. Какво каза, а, Йове, какво каза?

— Ехе! — извика Нейчо. — Чияка приказва два сахатя, а той не разбрал!

Дядо Пею се обърна цял към Нейча, кипна, брадата му затрепери, но се въздържа и не каза нищо.

— Какво каза ли? — усмихна се Йови и се залови да обяснява на дядо Пея. — Каза да сме отидели таз нощ в Сърнено. Там щели да додат и от други села. Като се съберем много, щяло да се намери кой да ни поведе и да ни каже какво да правим...

— Нищо не разбирам! — каза дядо Пею и замига изпод гъстите си, спуснати надолу вежди. — Нищо не разбирам! — повтори той. — Кой ще ни води... защо ще ни води...

— Ех, дядо Пейо! — извика някой. — Много назад си останал ти!

— Я го остави! Тоз чияк като че от небето е паднал — разсърди се Велко.

— Слушай, дядо Пейо — започна кротко Йови, като се усмихваше. — Народа не иска вече да търпи. Сега за пръв път ли ще го казваме, не го ли знаем. Та... като се съберем в Сърнено, ще ни дадат пушки и командири. След туй ще ударим на града и ще вземем властта. Ей какво каза Карталев.

— А, тъй ли? — остана като втрещен дядо Пею. — Тъй била, а?

— Тъй я! — сопна се Велко. — Йове, какво се разправяш. Ще вървим, дето са всички, и толкоз!

— Таз работа трябва да се обмисли добре — каза Йови.

Динката, с бледо навъсено лице и с увиснали черни татарски мустаци, както беше седнал върху дървата, скочи и замаха с ръка:

— Какво ще мислим бе? Какво ще мислим? Малко ли сме мислили досега. Още ли ще търпим? Сеги му е дошло времето, сеги ще се разправим. Народа ще решава сега. Хайде! Грабвайте брадвите и да вървим!

— И аз тъй ще кажа — обади се Нейчо. — Все ний ли ще теглим? Да вървим и туйто!

Някои по-млади крайненци извикаха:

— Ний сме го решили, ний отиваме.

— Ще си видим сметките с кожодерите!

— Да видим сега кой ще ни стои насреща!

Йови почака, докато позамлъкнат, и се обърна към Велка:

— Велко, ти какво ще кажеш?

Велко прекара длан по мустаците си, пламна, рече да каже нещо, но се сепна: за първи път той видя Давида.

— Ти какво търсиш тука? — сопна му се той.

— Какво ще търся. Ей тъй доход — каза Давид. — Какво, и аз чилияк не съм ли?

— Не си чилияк ти! Чорбаджийско ухо си. Да си вървиш оттука!

— Я ме остави, Велко — каза Давид, като отначало се усмихваше, но после се разсърди. — Остави ме, че не знаеш какво ми е пламнала главата. Син ми Йосиф от три вечери го няма, де е отишъл, не зная, ама виждам, че и той е тръгнал по тез работи, дето ги разправяте тука. Момчето ми го няма — завика някак отчаяно Давид, като гледаше Велка. — Дошел съм да науча нещо за него.

— Знам аз за какво си дошел. Дошел си да чуеш какво приказваме, та да го обадиш на чорбаджиите.

— За Йосиф съм дошел! Йосиф е барем с вас.

— Велко остави човека намеси се Йови. — Право казва бай Давид, че Йосиф е с нас. И той хубаво ни казваше, ама няма кой да го слуша. Остави ти бай Давида сега, кажи какво щеше да кажеш.

Велко се поизпъчи, дигна единия си пръст и каза:

— Да вървим! Туй знам аз. Както рече сватанака Динко: грабвайте брадвите и да вървим.

Дядо Пею мина напред.

— Къде бе, къде ще вървите? — бързо заговори той. — Де? Де? Кажи де? Ако е за сербезлик, аз съм по-сербез от тебе, чуваш ли? И я ги виж синовете ми, шест души са, като вълци, само да им река: дръжте! Къде ще вървиш? Какво ще правиш там? То е се едно да оставиш питомното, че да гониш дивото. Ний таквоз... нас си да гледаме, чуваш ли?... Нас си да гледаме. Сега му е времето да изорем Манолакювата нива. — Глъчката наоколо поутихна и крайненци дадоха ухо.

— А поручика? — попита някой.

— Поручика... Какво ще ни прави поручика?

— Поручика го няма — каза Йови. — Таз сутрин ми каза един войник, че го нямало. Заминал надолу по границата.

— Видя ли? Видя ли? — бързо заговори дядо Пею. — Ще впрегнем плуговете и ще изорем нивата. Ако, таквоз... ако не си помогнеш сам, кой ще ти помогне? Тя онази работа, в касабата, ти я остави нея, тя голяма работа, тя не е за нас. Засей, таквоз... засей ти нещо, ако можеш, та да не ти стоят децата гладни. Туй знам аз, другото е вятър.

— Добре де — съгласи се Йови. — То е най-лесното, него можем да го направим, когато поискаме. А за другото? За него какво ще решим? Ако излезем да орем нивата, не е ли хубаво да идат някои от нас и към града? Ще свършат хората работата сами, сетне ще ни е мъчно. Бай Динко, Нейчо, не искате ли да идете вий? И там да има наши хора. Хайде! Вземете десетина души и вървете в Сърнено.

Динката и Нейчо, недоволни, че не ги послушаха още в началото, мълчаха. На Давид Къосето му мина нещо през ума и се поусмихна.

— Какво се смееш? — клъвна го Велко.

— Смея се, защото правим що правим, все в чифлика си удряме главите. Там ни е спасението.

— Какво, ти за Манолакя ли си се замислил?

— Не мисля за Манолакя аз. Мисля какво щеше да бъде, ако Манолаки беше умрял, а Антица беше жива.

— Ха! — хлъцна от учудване дядо Пею. — Какво щеше да бъде, ако беше жива Антица? А, какво щеше да бъде?

— Щеше да ви даде нивата, туй щеше да бъде — каза Давид. — И щеше да я даде без вик, без олелия. — Давид се позасмя, поклати глава и добави: — Бе тя и целия чифлик щеше да ви даде! Какво? Че тя го е казала, аз от устата й съм го чувал. „Нямаме нужда ний от толкоз много земя — думаше. — И сиромасите имат деца, и те трябва да живеят.“ Тъй казваше.

Миг-два никой не продума. Всеки мълчеше и гледаше пред себе си, като че си припомняше нещо. Дядо Пею каза:

— Бе Антица... Антица беше друго, Антица беше като майка за сиромасите. А сега, таквоз... нямаш Антица насреща си, а онзи багабонтин Манолаки. С него трябва да се разправяме.

— И ще се разправим! — извика някой.

— Той пак завел дело. Щял да ни съди, задето бяхме излезли да орем нивата. Искали сме били да го убиваме.

— Лъже като циганин тоз дъртак.

— Тошо ги прави тез работи! С началника наедно ги прави.

— Свърши се! Няма началник сега!

Омразата към Манолакя като че примири и събра пак наедно всички крайненци. И ония, които бяха около Динката, и те се наежиха срещу Манолакя. Дигна се страшна глъчка, от всички страни ругаеха Манолакя и му се заканваха. Щяха да отидат да изорат нивата, за това вече не ставаше дума — някои сега предлагаха пък да отидат в чифлика и да накарат Манолакя „да подпише“, че се отказва от нивата завинаги в полза на крайненци.

Все пак Давид Кьосето минаваше за свой човек на Манолакя и като видя каква буря се дигна против него, стесняваше се да стои повече между крайненци и незабелязано се измъкна от навеса. Като излезе на улицата, неговата собствена грижа пак го намери и го притисна. За Йосифа той нищо не беше научил, макар че за туй беше дошел. След малко той видя Костадин ловеца във двора в къщата му и забърза към него. Едно от момчетата, които бяха липсали с Йосифа, беше Костадиновият син Янко.

Най-напред Давид разправи на Костадина какво го носи тъдява. Костадин дялаше нещо, гледаше си работата и не можеше да се разбере слуша ли Давида или не. Отведнъж той захвърли теслата, забърка в пояса си за цигари и каза:

— Аз тоя нехранимайко, моя син, да бях го усетил, щях да му дам нему едно ходене, ама не го усетих.

Той запали цигарата си, дръпна от нея и продължи:

— Казал на майка си — ама тя сега ми обажда мале, рекъл, дай да ти целуна ръка, че я се видим вече, я не. А на унуката ми, на Дениното момче, на Павля подарил му хармониката си — той беше си купил една хармоника оназ година от панаиря, — подарил му я и рекъл: мене може да ме убият, рекъл, вземи хармониката, Павле, и кога свириш с нея, да си спомняш за вуйча си.

Гласът на Костадина малко потрепна, той закашля от тютюна, па отведнъж се скара на Давида:

— Какво ходиш сега, какво се вайкаш? Твоя син е крив, той ги поведе подир себе си, той ги надъха. Ти, като баща, да беше го спрял, да беше го вразумил. Или си дошъл сега шега да си биеш с мене?

Давид загледа учудено Костадина.

— Гледай го какъв е — каза той. — Аз се чудя какво да правя, а той — шега. — Той се поразсърди и се обърна гърбом към Костадина. — Да съм го вразумял. Какво ще го вразумявам, малък ли е, глупав ли е? От мене повече знае, учен е, какво ще му казвам? Пък и дали иска да ме знай за баща? Човекът върши какво си ще, как ще стоиш насреща му?

Разсърден, Давид си тръгна нагоре, като все си говореше сам със себе си. Като се поотдалечи, той се обърна: Костадин дялаше пак при вратника. Но не него гледаше Давид: отвъд неговата къща около навеса на дяда Пея, бяха наизлезли крайненци. И още не бързаха да си ходят, трупаха се на купища и като говореха, чуваше се чак дотука. Давид продължи пътя си. „Какво мислят да правят тез хора? — помисли си той и след малко сам си отговори: — Не знам какво мислят да правят, ама лоши работи има да стават от утре.“

XXVII

Нона отиваше към Сеново, караше бързо. Конят беше се запотил, наоколо му се носеше рояк мухи. Макар да помахваше често с камшика, Нона не гледаше коня, а над главата му беше спряла очи на поста. Тя искаше час по-скоро да види Галчева. От годеника ѝ се получи телеграма, че е тръгнал и след три-четири деня щеше да бъде тук. С Галчева тя трябваше сериозно да поговори за това. „А какво ще направи той, ако му кажа, че оставам при него ѝ не искам вече да се връщам в чифлика? — помисли си тя. — А кабриолета? Кой ще върне кабриолета в чифлика?“ — запита се тя и веднага се разсмя, като разбра, че за такава дреболия не струва да се мисли.

Днешният ден изглеждаше, че ще бъде още по-горещ — тая сутрин роса нямаше, а слънцето, щом се понадигна малко нависоко, и припече. Отникъде не полъхваше ветрец, въздухът пареше. Старшият подофицер Левашки час по час снемаше фуражката си и бършеше зачервеното си лице. Но той страдаше не само от горещината: беше опасан с паласки отпред, с чанта през рамо. А друг път, той ще се покаже най-много от прозореца, и то с разкопчана куртка, гологлав и с перо зад ухото. Сега той не мислеше да се пази от слънцето, разхождаше се пред поста и твърде внимателно се вглеждаше ту към селото, ту към едната или другата страна на границата.

По едно време той се спря: на запад, по пътя, който идеше откъм Исьоренския чифлик, се показа каруца — една черна точица сред жълтеникавия облак от прах, който беше се дигнал около нея. Тая черна точка се приближава, расте и Левашки разбра, че не е каруца, а кабриолет и че тоя кабриолет е на Нона. Той почака да види само дали кабриолетът ще отиде към селото или, както правеше най-често, ще свърне направо към поста. Високият черен кон препускаше по самия гребен на баиря, насочваше се към село, но отведнъж се обърна и тръгна право насам. Левашки сви вежди, тръгна към поста и извика:

— Хубене!

На вратата се показа Хубен.

— Аз, г-н старши! — извика той и се спря. И той също тъй беше стегнат, с паласки, с презраменна чанта.

— Слушай, Хубене, оная пак иде. Ти нищо няма да й казваш.

— Коя, г-н старши?

— Госпожицата. Ако те пита за подпоручика, ще кажеш: отиде по границата. Де е отишел, защо е отишел — за туй нито дума. Разбираш ли? Да си ням като риба. Да си държиш устата и да се научиш да пазиш тайна. Разбра ли?

— Тъй вярно, разбрах, господин старши.

Левашки походи още около поста и когато вече затупаха наблизко копитата на коня и се чу как задавено се плъзгат колелетата из праха, той зави набързо и отиде към навеса, за да бъде по-настрана. В същия миг кабриолетът на Нона спря пред поста. Високият черен кон беше лъснат от пот. Нона скочи от капрата — тя беше с къса синя дрешка и бяла рокля. Тя остави кабриолета на слънце — конят беше научен да стои, дето го оставят, — а сама, усмихната, със светнали очи, забърза със ситни бързи крачки към поста. Видра я посрещна и се заумилква около нея. Ханджар също подигна очи, изскимтя от радост, но го домързя да стане и остана на сянка. Нона погледна Хубена и се усмихна.

— Как си, Хубене? — каза тя и не се спря, а забърза към стълбите.

— Госпожице! — затича се след нея Хубен. — Подпоручика го няма.

Нона се спря.

— Няма ли го? Къде е?

— Не знам. Няма го. Не зная къде е.

— Как тъй не знаеш? Не каза ли де отиде? Откога го няма?

— Тая нощ замина. По границата замина. А де е заминал, не знам, не ми каза. Не знам, не мога да ви кажа де е отишел.

Хубен гледаше към земята, смущаваше се и се объркваше. Нона забеляза, че откъм навеса се показва Левашки, полуобърнат към нея, но не я гледаше, а като че повече слушаше какво говори Хубен. Нона разбра, че на Хубена е поръчано да говори тъй.

— Е, добре де — каза Нона. — Аз няма да питам де е подпоручика. Кажи ми само той ли ти заръча да не ми казваш де е.

— Не, г-це, той нищо не ми е заръчвал. Само че аз не зная де е отишел. Сега защо да ви лъжа, не зная де е заминал.

— Добре, добре, аз ще си ида — каза Нона. — Бре, Хубене, откога си станал такъв дявол! — засмя се тя и тръгна към кабриолета. — Ако си доде подпоручика, ще му кажеш, че съм дохождала — каза тя, като се качи и взе юздите. — Кажи му, че съм в село и ще го чакам там.

Тя се усмихна пак на Хубена, кимна с глава и шибна коня. След няколко минути тя беше пред кръчмата, изви, за да спре кабриолета на същото това място, гдето обикновено го оставяше, и с учудване забеляза, че кръчмата е затворена. „Какъв празник ще е днес?“ — помисли си тя. Като завърза юздите, тя слезе, понастани коня и погледна пак към кръчмата: един селянин — тя не беше забелязала отгде беше дошел — беше прилепил лицето си до прозореца на кръчмата и гледаше вътре. След малко той се обърна и Нона изтръпна: беше Гърдю. Лицето му беше поизбеляло, избистрено и слабо. Той погледна Нона учудено и весело.

Без да погледне повече към него, Нона тръгна към станцията. Пред вратата я посрещна Милчевски.

— Какво търсите тука? Как доходте? — плахо и шепнешката продума той. — Не ви ли срещна някой?

— Кой да ме срещне, Гърдю ли? Ей сега го видях.

— Не Гърдю, не. Други селяни, много селяни не ви ли срещнаха?

— Боже мой, че какво има най-последно? — учуди се Нона.

— Елате, елате, ще ви кажа. — Милчевски въведе Нона в станцията и когато тя седна на един стол, той й каза: — Лоши новини. Навсякъде има бъркотии, размирици. В селата има бунт. Говорих тази сутрин по аппарата, а сега не ми отговарят, може жицата да е прекъсната. Лошо, не знам... такова, туй, какво ще правим.

— Но тук няма нищо — каза Нона.

— Как да няма? Не виждате ли — кръчмата затворена, кмета го няма, стражарите ги няма — казват, избягали в града. Селяните се събират долу в крайната махала и такова, туй... аз седя тук и какво ще стане с мене, не знам. Но вий недейте се бави, идете си веднага.

Нона стана и тръгна да излезе, но се спря.

— Галчев го няма — каза тя. — Бях на поста, няма го. Войника ми каза, че заминал по границата.

— Заминал ли? — учуди се Милчевски. — Такова, туй... туй не ми се харесва, щом е заминал...

— Защо, какво има? — каза Нона и изведнъж, като че отмаля и седна на стола. — Вий трябва да знаете нещо, защо криете?

Милчевски обърна към нея бледното си изпито лице.

— Нищо не крия, г-це, какво ще крия. Аз такова, туй... казвам само, че положението не е розово. Какво ще крия.

— Аз няма да си отида — каза Нона. — Тук ще стоя, какво ще ми направят. Йосиф не е ли тук? Йосиф ми е близък, Йосиф няма да позволи да ми направят нещо. Какво? — попита тя, като видя, че Милчевски клати глава. — Не вярвате ли, че Йосиф ще се застъпи за мене?

— Йосиф не е тука. Такова, туй... туй, дето става днес, таквиз като Йосифа го правят. От три-четири дни Йосиф изчезна оттук. И казват, че заминал с чета.

— С чета? Каква чета?

Милчевски подигна рамене и нищо не каза. Нона потопи очи в земята, позамисли се и скочи. Тя се упъти към кабриолета си. Милчевски вървеше след нея.

— Вий си идете. Такова, туй... то няма нищо, но си идете. Най-хубаво е да си идете. И не се бойте, нищо няма. Аз такова, туй... бих дошел да ви изпратя, но, знайте, станцията, няма кого да оставя.

Нона не го слушаше, качи се на кабриолета и преди да тръгне, доде й на ум за Гърдя и се огледа наоколо. Най-напред тя не го видя — наоколо жив човек не се виждаше, — но като се вгледа по-добре, видя, че наблизко пред хотела, под сянката на един салкъм, стоеше Гърдю и гледаше към нея. Нона удари коня и без да гледа на голямата жега, още от самото място потегли в най-силен тръс. Сега едвам й стана ясно защо беше я лъгал войникът и я обзе тревога. Не се безпокоеше за себе си, а мислеше за Галчева. Искаше да се върне на границата, но знаеше, че пак нищо няма да й кажат. Не й оставаше друго, освен да се върне по-скоро в чифлика. Тя пак шибна коня. От време на време се обръщаше и поглеждаше назад, но нито от едната страна на поста, нито от другата се виждаше нещо по границата. Безлюдно и пусто беше навред.

Като стигна в чифлика, Нона разбра, че там вече знаеха какво е станало. Манолаки беше, както винаги, на чардака и пред него стояха прави всички слуги от чифлика: Малин, Мурад, Глуханека, дядо Христо. Манолаки току-що беше дал нарежданията и те, по-замислени, но и зарадвани — хората винаги се радват, когато иде нещо ново, — слизаха надолу по стълбите. На чардака при Манолакия остана само дядо Христо.

— Е, Ноне, ти беше в Сеново — каза ѝ той. — Какво има там?

Нона разказа какво беше видяла и чула.

— Нека правят щото щат — каза Манолаки. — Ний да гледаме нази си. — И тъй като някои от слугите бяха се спрели под стълбите, като искаха да чуят още нещо, той се понаведе и им викна: — Хайде, вървете си гледайте работата! Правете каквото ви казах. Хайде!

Санка посрещна Нона на вратата.

— Ах, Ноне, добре че си доде; знаеш ли колко съм мислила за тебе. Имаш ли писмо от годеника си?

— Нали имах телеграма онзи ден, сега нямам. Пък и не ми е до годеника, за него не мисля сега. Мисля за онез, дето са тука, дето се бият едни с други, дето гинат. За тях ми е жал...

Санка я гледаше с широко разкрити очи. Тя не разбираше добре какво искаше да каже Нона, но си спомни за Тоша, който беше се случил в града, и още по-голяма уплаха се яви на хубавичкото ѝ лице.

— Ноне, какво ще правим сега? И Тошо не си доде. Малин каза, че видял каруци подир каруци, пълни със селяни, отивали към града. Малин се върна от воденица, той казва. Ами ако додат тука, Ноне?

— Какво ще правят тук? Какво сме им направили, какво имаме? Каква си плашлива и ти — каза Нона и прегърна Санка. — Не се бой, Санке, нищо няма. Ами че ако стане нещо, ей я де е границата, ще избягаме при войниците.

Санка въздъхна и се поослуша: отвън на чардака се чува стъпки — Манолаки беше станал и като се покашлюваше, бавно и тихо влезе в отвъдната стая. Изскърца вратичката на долапа и Нона разбра, че макар да беше още много рано, Манолаки е влязъл да си налее ракия. Туй показваше, че той е разтревожен много.

След малко животът в чифлика си тръгна, както обикновено. Обядваха, Нона се прибра в стаята си, Манолаки, както винаги, си полегна да поспи. По пътищата не се забелязваха хора, никаква

опасност не изглеждаше да се приближава. Но Нона не беше спокойна. От туй, което знаеше вече, от туй, което беше подочувала в разни времена, че се готви, тя разбираше, че станалото е нещо голямо и страшно. Мина ѝ през ума, че трябва да запомни тая дата. Както често ѝ се случваше, тя не знаеше кое число беше днес. Тихо, на пръсти, тя мина в стаята на Манолакия. Легнал възник, завит с палтото си, той хъркаше. Нона се приближи до календаря, закован на стената, и намери кой ден беше днес. И за да запомни по-добре тая дата, тя пошепна: „22 септември 1923 година“.

Нона се върна в стаята си. По едно време от прозореца тя забеляза, че тичешката идеше насам Галунка, а след нея, като пребраждаше ръченика си, по бели ръкави и боса, идеше и баба Лукана. За да не събудят Манолакия, Нона ги посрещна на чардака и отдалеч им направи знак да пазят тишина. Санка също беше излязла.

— Ноне, како Санке — зашепна запъхтяна Галунка, — сеновчани пак додоха на нивата. У! Колко са много, само да ги видите! Спряха се на нивата. Да кажем на дяда Манола.

— Тати спи — каза Нона.

— Насам ли идат? — плахо запита Санка. — Да събудим тати. Боже, ами сега!...

— И ти, Санке, каква си! — скара ѝ се Нона. — Те насам не идат, нали, Галунке? Те на нивата се спрели.

— Ами ако додат насам? Да събудим тати.

— Събудете го, събудете го — настояваше и баба Лукана. — Трябва да му се каже. И Малин тъй рече: кажете, кай, на чорбаджията.

Не стана нужда да събудят Манолаки: кашлицата му се зачу отвътре и той излезе.

— Какво има? — попита той, като изгледа всички с мътни сънливи очи. — Какво сте се насъбрали?

— Онез, сеновчаните, пак пощуряха обади се баба Лукана. — Додоха пак на нивата.

— Де е Малин? Я нека доде при мене. — Манолаки тръгна към чардака, за да си седне на мястото. — Повикайте Малина да доде при мене.

След малко се зададе Малин — усмихнат беше, не бързаше, виждаше се, че нищо опасно няма.

— Е, какво правят! — попита Манолаки. — Де са?

— На нивата са. Орат. Осем плуга пуснаха, броих ги, един по един. Осем плуга, все с по четири коня. Какво да правим, да отидем и ний?

— Ти луд ли си? — каза Манолаки. — Тук ще си седите вий. Като са гладни толкоз за земя, нека орат. Сетне ще видим. Вий тук ще си стоите. Хайде, гледайте си работата! Поглеждайте какво правят онез и ако има нещо, елате ми обадете. Хайде, хайде, вървете си!

Надвечер тъмни облаци се появиха откъм запад и все повече се надигаха. Излезе вятър, дигна се прах. Старият бряст заогъва клоните си и зашумя. Чу се гръм. Други, по-ниски облаци, пепеляви и кълбести, се появиха, заизвираха и се завъртяха като дим от пожар, изпревариха другите облаци и отведнъж обложиха цялото небе. Притъмня, вятърът се усили, все по-често се святкаше и гърмеше. Доде Малин и каза, че сеновчани са си отишли.

Като куршуми заудряха тук-таме по земята зърна град и след туй рукна дъжд като из ведро. Трептяха червени светкавици и наблизко някъде изтрещяваше страшен гръм. Ту тих, ту развяван от вятъра като виялица, дъждът трая близо цял час. Облаците се извиха на другата страна на небето, там сега беше дъждът и бурята. Около чифлика замучаха крави, зареваха телета — добитъкът се прибираше. Конете, мокри и лъснати от дъжда, изглеждаха изтънели и мършави, с тънки крака. Вече се мръкваше. Натезжал от дъжда, големият бряст потъмняваше, попоклащаше клонете си и ръсеше гъсти капки, като че изново заваляваше дъжд.

Силен бодър глас се зачу и откъм дама се показа Кутмака, с ямурлук, със запретнати крачоли, бос. Щом го чуха, Нона и Санка притичаха на прозореца.

— Какво правите, живи ли сте? — извика им той. — Ей ме че додох и аз. Де е баща ви, тука ли е?

Той се качи на чардака. Насреща му излязоха Нона и Санка, засмени и зарадвани. Дохождането на Кутмака, колко да е, ги ободри и насърчи.

— Поокъпа ме дъжда, ама нищо. То е на добро, то е на берекет — говореше Кутмака, като тропаше с босите си крака, а след туй отърси и шапката си. — Малко ме валя мене, аз бях тука, стоях в дама. Като видях онез черкези, сеновчани, рекъх: защо стоя тука? Защо не

ида в чифлика? Все ще имате сега нужда, рекъх си, от един чияк като мене.

— Какво има, дядо Тодоре? — попита Нона. — Какво става?

— Какво ще става? Луди хора. Пък и вий ум нямате, ако ви е страх. Какво, най-сетне, не са ни турци, ни черкези, българи са. А аз рекъх — чакай да ида.

— Ела, ела тука! — чу се гласът на Манолакия.

Кутмака се пообърна, влезе вкъщи и затвори вратата след себе си. Но гласът му все гърмеше и се чуваше из цялата къща. Нона и Санка се прибраха. Като доде Кутмака и като чуваха гласа му тъй близо, струваше им се, че нищо опасно вече не можеше да се случи.

Но когато се стъмни добре, нова тревога раздвижи чифлика. Глуханека, който тая вечер отрано беше започнал нощната си обиколка и отрано беше пуснал всички кучета, доде при Манолакия и му съобщи, че сеновчани пак са дошли.

— Не може да бъде! — каза Кутмака, като се хвана за брадата. — Какво ще правят нощя тука? Ти, Паскале, май не си видял добре.

— Че не съм сляп, с очите си ги видях. Десет каруци са и във всяка каруца има по четири-пет души.

— Бе пътници трябва да са! Отиват си хората по работата, я на воденицата отиват я!

— Каква воденица, какви пътници — не отстъпваше Глуханека. — Ако са добри хора, що щат на поляната срещу чифлика? Отбиха се от пътя и там стоят сега.

Кутмака скочи, засумтя сърдито и отиде да види сам. Той имаше такъв вид, като че трябваше само да погледне и да доде след туй да каже, че Глуханека не е видял и не е разбрал добре какво има. Но не се мина много и Кутмака се върна, мъдър и позасрамен: каквото беше казал Глуханека, вярно беше, и Кутмака го беше видял с очите си. Манолаки вече даваше разпорежданията си: от трите страни на чифлика (оставяха само страната откъм границата) трябваше да застанат по двама, по трима с пушки и да пазят. Малин, Мурад, дядо Христо, Кутмака — всички трябваше да бъдат там. Никой не биваше да мисли за сън.

За да успокои жените, най-вече Санка, която все плачеше, Манолаки заповяда да изкарат една каруца, готова да потегли всеки миг: конете да бъдат с хамутите си, на каруцата да е натурено едно-

друго за път. Станеше ли нужда, явеше ли се опасност, конете на часа се впрягаха, Санка, Нона, Манолаки (за себе си Манолаки не беше решил) щяха да се качат на каруцата и тъй като северната страна оставаше свободна, щяха да заминат или към града или към поста на границата. Това щяха да решат, когато тръгнат.

Нощта беше тъмна, небето облачно. Кучетата лаеха непрекъснато. По едно време каруците на сеновчани се раздрънкаха, раздвижиха се, потеглиха нанякъде. След малко настъпи тишина, но тъй като кучетата все лаеха като чужди хора, пазачите на чифлика не можеха да разберат дали сеновчани бяха си отишли, или с някой план бяха завили само на друга страна и са се притаили там.

Манолаки не спеше, а само беше подпрял глава на ръката си и дремеше. При него често дохождаше или Малин, или Глуханека и нещо му обаждаха. Нона и Санка бяха се прибрали в една стая. Нона не можеше да затвори очи, защото Санка още не се успокояваше, ставаше час по час, отиваше до прозореца и оттам гледаше и се слушваше. Веднъж, щом се доближи до прозореца, тя каза:

— Какво е туй, дете свети? Дали не гори нещо?

В тъмнината към сапльците трептеше не особено силна светлина, като че идеше от фенер или от огнище. Изведнъж тая светлина се засили, разрасна се, бухнаха пламъци и се понесоха искри. Нататък загълчаха хора.

— Пожар! Гори нещо! Пожар! — завика Санка.

Тя се спусна към стаята, гдето беше Манолаки, и обезумяла от страх, викаше:

— Тате! Тате! Пожар!

Разтреперан, уплашен, Манолаки излезе на чардака. Сиянието беше вече широко. Понякога то намаляваше, понякога отведнъж избухваше. В двора се чу гръмливият глас на Кутмака:

— Не бойте се, нищо няма? Една купчина плява гори. Далеч е, от сапльците е далеч.

— Как? Не горят ли сапльците, дядо Тодоре? — извика Нона.

— Бе какви сапльци! Една купчина плява гори. Нищо няма, ви казвам.

Манолаки не можа да издържи това бързо, неочаквано преминаване от уплаха към радост, краката му се подкосиха и той приседна на чардака. Кутмака се изкачи на чардака и пак повтори:

— Една купчина плява гори. Нали има един стар, хе, много отколешен саплък, ей там е сред поляната. Той гори. Колко е плявица то, ама на. Запалил го е някой чапкънин.

Влязоха вътре и Кутмака още по-подробно обясни всичко: опасност нямаше, всички можеха да бъдат спокойни. Саплъкът, който беше запален (отпосле се разбра, че Георги Сиренарина беше се примъкнал и беше го запалил), беше далеч от чифлика, далеч и от другите саплъци. Пожарът не можеше да се пренесе върху другите саплъци и върху сградите, защото вятърът идеше отгоре, откъм чифлика, и отвяваше искрите надолу към противната страна.

Докато Кутмака разказваше, Манолаки го слушаше, без да каже нещо. Изглеждаше спокоен, само очите му бяха се налели и изглеждаха мътни, но очите му са си били такива винаги. Изведнъж, както си седеше, той изпусна цигарата си, пребледня, загледа уплашено, поиска да каже нещо, но само хлъцна и взе да се задушава. След туй се отпусна настрана и падна.

— Вода! Дайте малко вода! — завика Кутмака.

Като не знаеше какво да прави, Кутмака взе да търка Манолакия по жилите на ръцете му, около китката. Манолаки беше затворил очи, като мъртвец. Санка плачеше. Дотърча и Нона, боса, уплашена. Манолаки се посъвзе и отвори очи. Занесоха го на леглото му, съблякоха го и го туриха да си легне.

През нощта по-нататък нищо не се случи. От време на време само саплъкът, който гореше, пламваше по-силно и широко кървавочервено сияние страховито затрептяваше в тъмнината. В чифлика всички изтръпваха и тичаха към прозорците да гледат. Но не само че нямаше опасност да се разрасне пожарът, защото вятърът все тъй си духаше отгоре, откъм чифлика, но по едно време заваля дъжд и огънят взе да загасва. Като се разсъмна и се развидели, колкото и да се визираха наоколо, нищо не можаха да видят около чифлика. Не се виждаше ни каруца, ни пеш човек. Сеновчани бяха си отишли.

Но късно следобед те пак се появиха и тоя път като че бяха още повече. Не можеше вече да се разбере какво мислеха да правят, защо дохождат и защо си отиват. Тоя път те се събраха накуп на едно място, побавиха се, като да се съветваха и обмисляха нещо, след туй не отидоха на нивата, гдето бяха орали вчера, а се насочиха направо към чифлика. Вървяха все по брега на дола, затуй изглеждаше наистина, че

идат към чифлика, но също тъй можеше да се помисли, че искат да минат и границата.

Изведнъж иззад чифлика, откъм границата, пропукаха пушки. На два-три пъти гръмнаха по няколко пъти. От страна на сеновчани също тъй отговориха — чуха се и оттам няколко пушки. След туй, както вървяха по брега, сеновчани се свлякоха набързо като стадо в дола и се изгубиха. Откъм границата гърмежите зачестиха, в дола също тъй запукаха чести гърмежи — отговаряха сеновчани. Започна се същинско сражение. Сега в чифлика настъпи най-голямата уплаха. Мурад впрегна конете и докара каруцата пред къщи. Санка, разплакана, затегли Нона да бягат. Но веднага те разбраха, че не можеха да оставят Манолакя самичък и болен. Особено Нона не искаше да чуе за това. Докато се чудеха какво да правят и се гледаха смаяни един други, гърмежите отведнъж спряха. Един или два гърмежа се чуха още и след туй всичко замлъкна. След малко от градината, гдето бяха пазили, дойдоха Кутмака и Малин. Те разказаха, че ония, които стреляли откъм границата били войници. Сеновчани вече не се виждали — из дола, като се криели из генгеря, те се оттеглили към селото си.

XXVIII

Нищо не се виждаше наоколо чифлика на другия ден, но и никой не смееше да излезе навън и да отиде някъде. Към обед, като да беше в най-спокойно време, към чифлика се приближи един градинар, който беше ходил надолу по селата и с празна кола се връщаше в градината в Енидже. От него научиха, че в Сеново е тихо и хората си гледат работата. Манолаки още лежеше, но беше по-добре. Той повика веднага Малина и Мурада и им поръча да приготвят плуговете. Кутмака нямаше какво да прави повече в чифлика и си отиде. Всички се заловиха за работа, както винаги. Само Санка още се безпокоеше за Тоша. Когато Нона, след като беше приказвала с градинарина, отърча при нея да ѝ каже какво беше чула, завари я, че беше плакала, с още зачервени очи.

— Стига, Санке, срамота е! — скара ѝ се Нона. — Нищо няма, не бой се. Ей сега мина градинарина, в Сеново било спокойно, хората си гледали работата. И вред по селата. А ти! Стига, стига!

Но Нона не поиска да обади едно нещо: като уверяваше, че навред из селата, гдето беше минал, няма нищо, градинаринът беше споменал, че само на едно място, в някое село край границата, имало бъркотия, сбиване, но точно как е станало, той не разбрал. „Аз си гледам лука и чушките — беше казал той, — мене политика не ми трябва.“ Тая новина смути Нона. Какво беше станало с Галчева? Ако той се е върнал от обиколката си по границата, през тия два-три деня, когато толкова събития станаха около чифлика, той не би се стърпял и би дошел. Щом не доде, туй показва, че не е бил в Сеново. Дали се е върнал вече? Ако пък не се е върнал, где е, какво става с него? Дали не е бил тъкмо там, гдето е станало сблъскването? Най-напред Нона само помисли туй, после повярва, като че някой ѝ беше казал, че Галчев е бил именно там. Тя искаше да иде веднага в Сеново, но баща ѝ нямаше да ѝ позволи, а тя не искаше да го тревожи. Реши да потрае и днес, а утре да иде в Сеново и да разбере какво е станало.

Те обядваха, после Санка се залови за къщна работата Нона се прибра в стаята си. Но тя нищо не можеше да чете, нито да се сдържи на едно място. Мина ѝ през ума, наместо да отлага за утре, да иде още сега в Сеново. Тя скочи, облече си едно късо палто от кафява кожа, тури си също такава барета и ръкавици и излезе незабелязано от къщи. Малин и Мурад бяха отишли да орат — не на нивата, за която се караха със сеновчани, а на друга. Баба Лукана и Галунка работеха нещо в градината, от другите слуги не се виждаше никой. Нона изкара коня, впрегна го сама в кабриолета и докато още не беше я видял някой, тръгна към Сеново. Искаше да отиде и да се върне, преди да вземат да я търсят, затуй не жалеше коня и караше бързо.

Времето беше облачно и хладно. Не валеше вече, но от многото дъжд, който беше се излял, беше мокро и влажно. Поизчистена и поизмита, тревата по поляните беше се посъживила и се зеленееше. Прашните по-рано пътища сега се чернееха през полето, като кални реки. Угарите и стърнищата бяха помръкнали, пусти, голи. Тук-там се подигаха и хвърчаха черни орляци от чавки и косове. И нищо друго не се виждаше из полето. В един ден само, наедно с дъжда, беше дошла и есента.

Когато Нона беше наспоред бостаня на Кутмака, видя, че старецът се показва пред колибата, позна я и ѝ извика. Нона дигна ръка и весело му замаха, но не искаше да губи време и не се спря. И Кутмака вече не извика, а като че гледаше сега не Нона, а коня: в тоя кален и тъжен път всеки друг кон би запрял, но Осман препускаше леко и едри късове кал изхвърчаваха изпод копитата му. Нона не мислеше да отива в Сеново, а се отби и пое направо към поста, през поляната. Постът беше вече пред очите ѝ, тя гледаше все там. Едва сега усети колко се вълнува и колко бързо бие сърцето ѝ. Ето един войник се показва пред поста, поглежда към нея и се скрива. Не е ли отърчал да обади на Галчева, че „госпожицата от чифлика“ иде? И сам Галчев няма ли да се покаже ей сега, гологлав, засмян? Войникът пак излиза и гледа към нея. Но Галчев го няма. Дали още не се е върнал?

Войникът не се отдръпна, а остана на мястото си и когато Нона стигна и се приравни с него. Не беше Хубен, но и него Нона беше виждала по-рано.

— Доде ли си подпоручика? — каза тя и се взря във войника, като искаше преди всичко по лицето му да прочете какво има.

Войникът само махна с глава, не се усмихна, не се учуди, лицето му си остана безстрастно, както по-рано. — Тук ли е подпоручика? — повтори Нона. — Доде ли си?

— Няма го още — сухо отвърна войникът.

— Как? Не може да бъде. Трябва да е бил тука и да е заминал пак. — Войникът мълчеше. — Откога го няма? Аз дохождах онзи ден, Хубен ми каза, че подпоручика заминал по границата.

— Да, замина.

— Е, оттогаз не си ли е дохождал?

— Не, г-це, оттогаз не си е дохождал.

Нона замълча. Тя беше отчаяна. Не беше мъчно да разбере, че войникът не искаше да ѝ каже нищо, той говореше колкото да не мълчи и повтаряше нейните думи.

— А кога ще си доде? — попита Нона.

— Не знам, г-це, нищо не знам. — Войникът се обърна към поста. На прозореца стоеше Левашки. — Никакви известия нямаме, нищо не знаем — говореше смутено войникът, като поглеждаше Левашки.

Една неочаквана тревога обзе Нона. Тук имаше нещо, което криеха от нея, не искаха да ѝ го кажат, това беше ясно. Тя поиска да каже още нещо, да попита още нещо, но строгото лице на Левашки — той все стоеше на прозореца — я отчая.

— Аз пак ще дода — каза тя и гласът ѝ потрепна. — Нали мога да дода пак да попитам дошел ли си е г-н Галчев?

Войникът погледна изпод очи Левашки и отговори:

— Можете, г-це.

— Довиждане! — усмихна се Нона, защото все пак им беше благодарна, и обърна кабриолета към селото.

Милчевски я видя, когато стигна в хотела, и излезе да я посрещне. Той знаеше, че тя иде от поста, и я попита:

— Е, научихте ли нещо? Как е сега Галчев, леко е ранен, нали?

Когато Нона чу тия думи, тя тъкмо щеше да слиза, обърнала се беше с лицето си към Милчевски и, приклепнала, като се държеше с едната си ръка за капрата, готвеше се да стъпи на колелото и оттам да скочи на земята. Думите на Милчевски като че я удариха, тя стоеше като гръмната, уплашена, изненадана. Земята сякаш се завъртя около нея и тя щеше да падне. Но в същия тоя миг, когато сърцето ѝ се

късаше от болка, тя направи свръхчовешко усилие над себе си и можа да се съвладее.

— Да, да! Научих, всичко научих — каза тя и скочи от кабриолета.

Но Милчевски беше схванал вълнението ѝ, разбра, че е прибързал, и се обърка.

— Аз такава, туй... собствено аз нищо не знам, аз само чух, но такава, туй... аз нищо не знам.

— Защо са тези преструвки, г-н Милчевски? — извика Нона, като се показваше спокойна и се усмихваше. — Леко бил ранен! Аз знам, че е ранен тежко, аз всичко знам. На мене ми разправиха. Вие защо не казвате, защо крийте?

— Аз не знам. Такова, туй... аз ви казах колкото зная.

— Г-н Милчевски, какво има да се крие тук? — още по-спокойно каза Нона. — Нима не знаете, че и за вас, и за мене Галчев е един познат, един приятел и нищо повече. Забравяте ли, че съм годеница? Колкото и да са лоши известията за Галчева, аз мога да ги изслушам със съжаление, но спокойно. Ний все пак сме чужди хора.

Но Милчевски не се остави да бъде измамен и стана по-предпазлив.

— Г-це, такава, туй... аз да знам, ще ви кажа, но не знам, повече нищо не знам. И отде ще знам, такава, туй... кой ще ми каже?

Нона разбра, че нищо повече не ще научи, и замълча. Тя като че забрави за Милчевски, гледаше пред себе си и мислеше. После продума едно едва чуто „довиждане“ и излезе. Милчевски не се опита да я спре, не излезе след нея. Нона се качи на кабриолета и бавно потегли за чифлика. Мислите ѝ се объркваха и късаха, задушваше я страшна мъка.

Откъм селото се зачу да свири флейта и една колкото весела и радостна, толкоз сладостно тъжна мелодия се разля ясно и високо. Нона позна, че свири Великин. Най-напред сърцето ѝ се сви, после нещо я понесе като на крила и тя се успокои. Не е ли лъжа всичко туй, което чу за Галчева? — помисли си тя. Ако Галчев не си е дошел, ще си доде. Може би и да си е дошел вече. Тя се зарадва, повярва на туй, което беше си помислила, и обърна кабриолета към поста.

Изведнъж на няколко крачки от себе си видя Гърдя. Той беше се спрял и я гледаше малко усмихнат; изпод редките му черни мустаци се

белееха зъбите му. Нона не се уплаши тоя път и докрай издържа погледа му. Великин свиреше наблизно. Като отмина Гърдя, Нона си спомни за майка си. Тя я виждаше, наметната с червения си шал, хубава, със светнали черни очи. „Здравей, Ноне!“ — казваше ѝ тя и се усмихваше, колко мъчно ѝ беше, как се късаше сърцето ѝ в таз минута!

Нона беше обърнала кабриолета към поста и почти беше уверена, че ще завари Галчева там. Но едвам беше отминала селото, малко настрана от пътя, из поляната, насреща ѝ се зададоха Видра и Ханджар. Видра кривулеше насам-натам и душеше, а след нея, неодялан и тромав, тичаше Ханджар. „Видра! Ханджар! Видра!“ — извика им Нона. Двете кучета се спряха. Видра погледна към Нона, изправи уши и позавъртя опашка. Ханджар също позна Нона. Веднага след туй Видра пак почна да кривули и да души, а след нея тръгна и Ханджар. Остра болка сви отново сърцето на Нона: Галчева го нямаше още! Кучетата го търсеха, те ходеха навред, където още можеха да подушат стъпките му.

Ето го поста — Нона беше се озовала неусетно пред него. И същият войник излезе да я посрещне, а на прозореца стоеше Левашки. На устните на Нона беше да каже: „Доде ли си подпоручика?“ — но тя погледна войника, погледна Левашки и без да се предпазва и стеснява, остави се на болката, на отчаянието си и извика:

— Г-н Левашки, защо правите тъй с мене? Галчев бил ранен, може би да е убит, защо крийте? — В гласа ѝ имаше плач, черните ѝ очи светеха от сълзи. — Кажете ми поне дали е жив, поне туй ми кажете, моля ви се.

— Което сте чули, не е вярно — сухо каза Левашки.

— Но какво има, кажете ми? — Левашки замълча и по всичко се виждаше, че той нищо не искаше да потвърди, но и нищо не отричаше. — Може ли да отида горе в стаята? — каза Нона. — Много съм уморена. Нека ми донесат чаша вода, моля ви се.

Войникът се обърна и погледна към Левашки.

— Може, г-це, идете — отговори сам Левашки. — Атанасе, занес на госпожицата една чаша вода.

Нона се изкачи по стълбите, както беше се изкачвала толкова пъти по-рано, и влезе в стаята на Галчева. Чистичко и разтребено беше, както винаги, стените бели, леглото завито с войнишко одеяло, на масата книги. Стаята е светла и весела, както си я знаеше — защо и

Галчев не се явява, защо не чува гласа му, шпорите му? Тя седна като пребита на един стол до масата. Войникът влезе, подаде ѝ чашата с вода и си излезе. Без да допре устните си до чашата, Нона я остави на масата. Тя не вярваше вече в нищо, в нищо не се надяваше. Галчев е ранен, ранен е тежко, може и да е убит. Как стана всичко туй? Защо стана? Защо той не ѝ се обади, защо не ѝ писа, защо не ѝ остави поне две думи? Като преглъщаше сълзите си, с разтреперани ръце тя зарови из книгите на масата, като се надяваше да намери някоя записка, някое започнато и недовършено писмо. Из една книга се показва сгънат и изписан лист. Като искаше да види какво е, Нона хвърли поглед върху няколкото реда, които бяха написани там. Почеркът ѝ се видя наивен, детски. Тя прочете: „... Владимире низакъснявай ами пиши сякогаш сине защото ази като вида от тебе писму ми се струва че тебе гледам също и кату държа, в ръцете си твоету писмо също твоите раце държа... Твоя любезна майка: Севастица Н. Галчева“.

Нона отпусна писмото на коленете си, загледа се в една точка и се замисли. Изведнъж раменете ѝ затрепериха и цялото ѝ тяло се раздруса от плач. Тя плачеше, стоеше тъй на мястото си и сълзите мокреха лицето ѝ.

Най-после тя стана и отново видя писмото в ръцете си. За миг се поколеба — да го остави ли, или да го вземе. Но да вземе чуждо писмо не можеше. Тя прочете пак същите думи, за да ги запомни, и пак се разплака. После остави писмото на същото място, гдето беше го намерила, и излезе навън. Не се грижеше, че Левашки и войникът, които я изпращаха, ще забележат, че е плакала. Тя се качи на кабриолета си, кимна им с глава, като гледаше над тях, към поста, и си замина.

Когато стигна вкъщи, тя завари почти всички мъже и жени от чифлика събрани около Тоша, който беше си дошел и разказваше новини. Манолаки беше отвъд, в стаята си, и за да не го тревожат, мъчеха се да приказват по-тихо.

— Ела, Ноне, ела да чуеш новини — каза Санка. — Де беше?

— В Сеново. Аз знам всичко, казаха ми всичко.

— А за Галчев? Казаха ли ти, че Галчев е убит?

Нона срещна очите на Тоша, помълча и каза твърдо:

— Да, научих се.

Ако останеше права, тя щеше да падне, затуй се поогледа, седна настрана и взе да слуша онова, което разказваше Тошо. Имаше вид, че внимава и че следи всичко. Тя наистина чуваше да се разправя за бунтове тук и там по селата, за нападнати градове, за превзети гари, които въстаниците държали с дни наред в свои ръце. Даде ухо, когато Тошо разказваше как в една гара, като спрели трена, бунтовниците намерили един офицер. Те го поканили да даде оръжието си, той отказал. А после? Убит ли бил? Тя не беше чула. Тя чуваше и разбираше само отделни думи, защото над всичко, което слушаше и мислеше, падаше като тежка черна мрежа едно: Галчев убит... Галчев мъртъв...

Нона стана и докато Санка, баба Лукана и Галунка бяха изплашени и развълнувани от туй, което бяха чули, тя най-спокойно ги изгледа, засмя се и каза:

— Хей, хора, вий не сте ли гладни? Санке, слагай да ядем. Аз съм гладна и повече не мога да чакам.

Тя скочи, разсмя се, избяга вкъщи и докато минаваше от стая в стая, чуваше се смехът ѝ, все тъй нервен и неестествено весел. Санка и Тошо се спогледаха. След туй Тошо продължи да разказва.

Когато сложиха софрата да се хранят, Нона се забави и не доде. Санка отиде да я повика и я намери легнала на очите си, раздрусвана от плач.

— Ноне, Ноне! — завика Санка, като разбра всичко, — какво правиш, Ноне... О боже, божичко... Ноне, миличка Ноне, недей...

XXIX

По пътя от Исъоренския чифлик към града, сред полето, под сивото надвиснало небе, тук-таме се мярка по някоя каруца. От дъжда земята е черна и разкиснала, пътят прилича на река, по която се разлива и лъщи рядка кал, като разтопена смола. Из такава кал все още може да се пътува, защото не лепне и колелата се мият из нея. Но конете на повечето селски каруци са слабички и дребни и с мъка напредват: ще се позасилят, ще потичат, докато камшикът играе над тях, след туй пак ще тръгнат полека. Но ето че се задава каруца, която се носи, както се казва, „като фъртуна“, конете ѝ препускат свободно и леко, като че пътят пред тях е сух, както е лятно време. Те са едри черни коне, с един логой отстрана — също черен, с бяло чело и бели крака. По тия коне вече, особено по логоя, всеки познава, че тая каруца е на Манолакия, исъоренския чифликчия. Отпред са Малин и дядо Христо, а зад тях с кожено палто и шалче на врата — Нона.

Каруцата излиза вече на шосето. Едрите високи коне са изкаляни чак до коремите, опашките им са изплетени и вързани на възел, но и те са кални. От гърбовете им се дига лека пара. По шосето каруцата се понася с голям трясък и тъй бързо, като че конете не усещат никаква тежест след себе си. Донякъде пътят леко възлиза нагоре, изкачва се на височината, гдето е могилата, превърната на укрепление, а оттам градът вече се вижда. Навалянето надолу ставаше все по-бързо. Но къщата на Манолакия е чак на отсрещния край на града. Минават из тесни, неравни улици, изкопани, или с някой голям търкулнат по средата камък. Трябва да карат бавно и предпазливо, непрекъснато кривят ту наляво, ту надясно и отведнъж конете като че стават по-високи и колелата на каруцата оглушително затракат по изтърканите и лъснати камъни на калдъръма пред околийското управление. На една страна на мегдана се редят магазини, напреки — малки кафененца и адвокатски кантори, а насреща е околийското управление. До него, малко по-нагоре, има чешма.

Пред кафенетата се изправят стари каваци и под тях лятно време винаги има хора. Ето защо всяко пристигане на Манолаки или на други някого от чифлика не оставаше незабелязано. Щом колелетата затракаха по калдъръма, Нона трепна, като че се събуди от сън. Не ѝ се искаше да я види някой познат. Но времето беше лошо сега и под каваците нямаше никой. Още на пръв поглед се познаваше, че градът е преживял нещо необикновено. Десетина души граждани, въоръжение пушки, влязоха в околийското управление. Един стражар на кон излезе от полицейската казарма, която беше зад околийското управление, и затопурка с коня си надолу. Жените, които наливаха вода на чешмата, се подадоха напред да видят накъде отива стражарят. Трима-четирима селяни, добре облечени, излязоха от едно кафене и тръгнаха към околийското управление. Между тях Нона позна Алекся, сеновския кмет. Когато каруцата ги приближи, Алекси погледна хубавите черни коне, погледна логоя с бяло чело и бели крака, позна чия е каруцата и след туй поздрави Малина и дяда Христа. Той погледна и Нона, но тя не можа да разбере дали я е познал, защото каруцата бързо отмина.

Завиха в една тясна улица и в същия миг се чу да бие градският часовник, жълтата кула на който се виждаше между околните здания. Нона не беше запомнила тоя часовник да е бил някога верен, но той я подсети да погледне своя: беше десет чаен преди обед. Тъмните облаци се поразкъсаха и по върховете на тополите в двора на черквата „Св. Параскева“ огря слънце. Времето изглеждаше, че ще се поправи, значи, на връщане пътуването щеше да бъде по-леко. Нона направи бързо сметка в ума си: от десет часа до четири часа следобед тя имаше на разположение шест часа. Това време ѝ беше напълно достатъчно. Само с туй условие — да иде в града и в същия ден да се върне — Манолаки беше я пуснал. За по-сигурно той изпрати с нея дяда Христа и Малина и освен двата коня, като мислеше, че пътят ще е тежък, заповяда да турят и един логой.

Стигнаха пред къщата на Манолакия. Малин слезе, мина през малките врати и отвори портите. Конете познаха двора и с наострени уши, доверчиво и радостно се засилиха навътре. Къщата на Манолакия беше голяма стара къща, с широк двор и голяма градина. Тук живееше сега само майката на Санка с децата ѝ — Енко и по-голямото ѝ момиче, което също се казваше Нона. Децата бяха на училище, но от баба Ана, Санкината майка, Нона не можа да се отърве тъй лесно.

Докато се обличаше, тя трябваше да отговаря на безброй нейни запитвания. И забеляза, че хитрата старица се заглежда в нея, като че се досещаше, че не всичко ще е тъй добре, както я уверяваше Нона. Като се приготви и излезе на двора, Мона видя, че трите коня, наметнати с нови чулове, бяха вързани за каруцата и лакомо хрупаха още зеления фий. Малин и дядо Христо, които си имаха своя работа, бяха излезли вече в града.

Нона трябваше да мине пак през мегдана. Както вървеше покрай кафенетата, под каваците, някой ѝ извика и тя се обърна: беше Алекси. Тя беше забравила, че го е видяла преди малко, и се изненада.

— Видях ви, като минахте, щях да дода къде вас — заговори Алекси и въпреки че си беше все тъй охранен и червен, изглеждаше уплашен и загрижен. — Е, госпожице, видяхте ли какви работи, какви страшни работи!...

— Но в Сеново нищо лошо не е станало. Или искате да кажете за...

— За Галчев, г-це, за Галчев искам да кажа. — Макар че очакваше да заговори за Галчев, Нона тъй се развълнува, че усети как краката ѝ се подкосяват и сърцето ѝ бие като лудо. Добре, че Алекси се озърташе настрана, като че търсеше нещо, и не забеляза вълнението ѝ. — Де отивате? Бързате ли? — попита той. — Елате да се отбием в таз сладкарница. Елате, ще ви разкажа всичко. Аз бях при началника, той всичко ми разправи.

Влязоха в сладкарницата, в която нямаше никой. Алекси поръча за себе си кафе, Нона отказа да вземе каквото и да е.

— Но вие знаете ли кое как е било? — попита Алекси.

— Не, аз нищо не знам — ниско каза Нона.

— Аз ще ви кажа, аз бях при началника и той всичко ми разправи. — Алекси се поогледа, наведе се по-близо до Нона и започна: — Помните ли оная нощ, когато се върнахме от Енидженския сбор по границата? Когато чухме да вие вълка?

— Да, помня. Ами че то скоро беше!

— Знам, знам. Не тоя ден, а на следната нощ повикват Галчева по телефона и му заповядат да иде веднага към Преселци, защото една група бегачи се насочвала нататък и искала да мине границата. Както и да е, отива Галчев там и всичко се свършва благополучно — онез, дето искали да минат границата, се върнали и се разпръснали. Разправят, че

най-напред Галчев заповядал на войниците да дадат един залп във въздуха. След туй сам, без ни един войник, тръгва към селяните, влиза помежду им, държи им реч и успява да ги склони да се разотидат по домовете си. Та, ще ви кажа... След туй той се връща в Сеново. Сега пък се научава, че нашите сеновчани уж били нападнали вашия чифлик. Качва се на коня си и — нагоре по границата, към Исъорен.

Нона слушаше внимателно. От всичко туй, което й разказваше Алекси, тя не беше чувала нищо досега.

— И какво става сега? То, г-це, е такова едно грозно нещо, че да полудее човек! — каза Алекси и отчаяно разпери ръце. — Какво става? Нашите крайненци и те не са стока, не искам да ги хваля, ама което е право, право е. Та те влезли в нивата, орали, сетне им текнало на ума да отидат в чифлика при баща ти, та да го накарат „да подпише“, че им дава нивата с добром. Пък може да са мислили и нещо зло — имало хора и за пакост между тях. Гърдю и той е бил там. Както и да е, решават туй и както били събрани, трийсет-четирийсет души, тръгват към чифлика.

— Тъй беше — пришепна Нона. — Ний ги видяхме.

— Тъй... Тръгват към чифлика. Е добре, ама войниците от поста и Галчев с тях били слезли вече към чифлика, стигнали тъкмо до оградата, отзад, откъм границата. И като видели селяните, за да ги сплашат, дават един-два вистрела във въздуха.

— Да, оттам се гръмна най-напред, ний чухме — каза Нона.

— Тъй... Дават няколко вистрела. И какво става? Нашите сеновчани се повръщат назад, влизат в дола и оттам започват да стрелят. Започва се същинско сражение.

— О, колко беше страшно! — каза Нона. — Ний щяхме да бягаме...

— Да, стрелят сеновчани, стрелят и войниците. По едно време Галчев прекратява огъня, спират да стрелят и сеновчани. Тогаз, също както направил долу по селата, нали ви казах? — Галчев тръгва сам-самичък към селяните. Искал е, вижда се, да им каже нещо, да им държи реч. Е добре, ама всякакви хора има, ако отвъд туй сполучило, тука... още не направил десетина крачки и някой от сеновчани гръмва — кой е бил той, и досега не можа да се разбере, гръмва и — Галчев пада...

— Ах боже, боже! — изохка Нона.

— А! Грозно нещо... Страшно нещо! — повтаряше Алекси.

Той подробно разказа как Галчев бил ранен, как войниците още на часа (каруцата на заставата случайно се намирала горе на поста) го занесли в болницата, но всичко било напразно; още по пътя той издъхнал. Със страшни, нечовешки усилия Нона едва се сдържаше да не извика и да не заплаче с глас — хапеше до кръв устните си, мъчеше се да мисли за друго и да слуша повече Алекся, обръщаше се настрана. Стана дума за Йосифа и Алекси разказа, че Йосиф бил в числото на ония бунтовници, които били завзели една малка гара и два дни я държали в свои ръце. Йосиф, във всеки случай, не бил заловен. Арестувани били много други сеновчани, които взели участие в нападението на чифлика, и зарад тях сега Алекси тичал.

Те излязоха от сладкарницата и се разделиха. Сега всичко стана ясно на Нона. Мъката и отчаянието ѝ пораснаха още повече. Тя вървеше надолу из улицата, без да се вглежда в когото и да е, без да подига очи и без да забелязва какво става около нея. Движението из града беше все тъй неспокойно. Магазините бяха отворени, но селяни не се виждаха. На едно място профуча камион, натоварен с войници с пушки. По-надолу заби градският барабанчик и колкото хора имаше на улицата, насъбраха се около него. Когато престанаха ударите на барабана, Нона чу висок ясен глас, но нито разбра, нито искаше да разбере какво се съобщаваше. В чаршията на много места бяха се събрали закуп мъже и ниско и загрижено си говореха.

Нона не поглеждаше никого. Повече гледаха нея и личеше, че не я познават. В малките градове хората се познават лесно по семейните родови черти, но Нона приличаше на майка си, а Антица беше прочута повече в селата и в града беше малко известна. Малцина само познаваха Нона. Стройна, със замислени черни очи, облечена като никоя друга жена в града, защото носеше още дрехи, които беше си донесла от Швейцария, нея я гледаха с учудване и я смятаха по-скоро за чужденка.

Тя се отби в аптеката, после влезе в хотел „Зора“ и конска да ѝ дадат една стая. Но когато я заведоха горе и ѝ показаха нечистата, с извехтяла мебел стая, изпълнена със спарен, миризлив въздух, тя потръпна и излезе, без да каже ще се върне ли, или не. Тук вече съдържателят на хотела я позна, остави я да приказва със слугите, а сам той я гледаше над очилата си.

— Баща ѝ има къща като палат, а тя по хотелите ходи — каза той, когато Нона излезе. — Иди, че ги разбери тез учени жени!

Нона тръгна пак надолу из улицата. Изглеждаше, като че върви без цел и напосоки. На едно място тя се поспря и се загледа пред себе си, все тъй напрегнато замислена. От ума ѝ не излизаше онова, което ѝ беше разказал Алекси. „Алекси казва — помисли си тя, — че селяните били виновни за смъртта на Галчева. Не, виновна съм аз. Ако не беше дошел в чифлика зарад мене, той нямаше да бъде убит.“ Черно, безнадеждно отчаяние я обземаше при тая мисъл. Искаше ѝ се да завика, да заскуби косите си, да заплаче с глас. И все пак се владееше и вървеше, както вървят всички, криеше мъката си и само леко, едва забележимо се полюляваше, като че щеше да падне.

Без сама да усети кога и как, тя стигна до градската градина и влезе вътре. Единствената широка алея, посипана с опадали листа, с измокрен от дъжда пясък, беше празна. До дънерите на старите каваци и платани, по бялата кора, на които бяха изрязани безброй инициали и дати, бяха сложени разкривени пейки. Нона седна на една от тях и наведе глава. Тя беше сама в градината, освен нея там нямаше жива душа.

Тя не плака, мислите ѝ се късаха, обземаше я някакво тъпо равнодушие, изпод което мъката ѝ тлееше като жарава, заровена с пепел. По едно време тя дори не мислеше вече нищо, а полуобърнатата, с лека усмивка четеше една дума, която беше изрязана върху кората на дървото, под което седеше. Буквите бяха почернели и набъбнали като ръбците на зараснала рана, но все пак се четеше ясно: „Бланш“. Тъй наричаха (същинското ѝ име беше друго) дъщерята на градинаря, в която бяха влюбени мнозина млади хора. Нона скочи: едвам сега се досети, че беше дошла в градината да купи цветя. Тя отиде към цветарника и поиска да ѝ направят един голям букет само от бели карамфили.

Когато градинарят, стар, болнав човек, който познаваше Нона още от дете, привършваше букета и сам му се любуваше, каза:

— Я погледни, Ноне! Я виж какво е чудо! Е, какво ще го правиш, в чифлика ли ще го занесеш?

— Не, за тук ми трябва! — засмя се Нона. — Ще посрещам годеника си.

— Тъй ли? Ами че той трябва да ти даде букет, а не ти на него.

— Е, нищо. Аз пък искам да му дам. Защото го чакам отдавна.

Нона изглеждаше весела, очите ѝ светеха, усмихваха се. С тоя голям букет от бели карамфили, който не беше и прикрит с хартия, тя се върна към средата на града. Тук тя взе един файтон — турчинът изгледа нея, изгледа букета и попита где ще кара. Нона му пошепна нещо и се качи. Като се люлееше ту на една, ту на друга страна, а някъде отведнъж хлътваше, като че щеше да се счупи, файтонът заслиза надолу по „Панаирска“ улица. От магазините и от кафенетата мъжете се обръщаха и гледаха Нона. Някои я познаваха, някои — не. Нона не поглеждаше на никоя страна и никого не познаваше.

Файтонът прогърмя над моста и леко, без клатушкания, се понесе по гладкото шосе. Мярнаха се вехтите и полусъборени бараки на панаиря, след туй по-нагоре се показа дълга дъсчена ограда, зад която се виждаха бели надгробни паметници. Нона изтръпна, сърцето ѝ заби. Тя каза на файтонджията да я почака и с бързи крачки влезе през отворените врати на гробищата. Те бяха нови гробища, от войната над портата имаше извит като дъга надпис „Парк на героите“. Щом се озова вътре, Нона не чувствуваше вече предишната слабост, обзе я спокойствие, което учуди самата нея. Надзирателят на гробищата беше на две крачки от нея.

— Добър ден! — каза Нона. — Моля ви се, где е погребан подпоручик... — Гласът ѝ трепна и тя не може да изговори името, което беше на устните ѝ. Сърцето ѝ пак бързо-бързо заби. — Убития подпоручик, где е погребан? — набързо изговори тя.

Нисък, червен, с големи черни очила, надзирателят я изгледа продължително и тя не знаеше какъв поглед и каква мисъл се крие под очилата му. Той се обърна лениво, бавно, погледна някъде към края на гробищата и каза:

— Ей там онези две дръвчета виждаш ли? На края, на края, двете дръвчета виждаш ли ги?

— Да, виждам ги.

— Там е погребан. За гроба на подпоручик Галчев питаш, нали? Там е погребан.

Тия жестоки, страшни думи прозвучаха край нея като куршуми и пак ѝ се стори, че са лъжа, че ги чува като насън. Нона отпусна глава, приведе се над белия букет и тръгна нататък, накъдето я упъти надзирателят.

Като навлезе навътре в алеята, и която вървеше, Нона срещна една възрастна жена, облечена в черни дрехи. Тя хвърли равнодушен и разсеян поглед към нея, без да се вглежда добре. Но като отмина на няколко крачки, нещо я накара и тя се обърка: старата жена също беше се спряла и я гледаше. Нона леко извика: пред нея беше майката на Галчева.

— Ах, госпожо, вий ли сте? — можа само да каже Нона и се върна.

— Аз ви видях, пък не можах да ви позная отведнъж — каза г-жа Галчева. Тя изрече тия думи тъй, както би ги изрекъл всеки друг. Но веднага тя спря зачервените си от плач очи на Нона, лицето ѝ трепна, сгърчи се от болка, от отчаяние и тя извика с плач: — Няма го моя син, дъще! Вземаха ми го... грабнаха ми го. Убиха го! — Нона поиска да я подкрепи, старата жена я прегърна, отпусна глава на рамото ѝ и заплака.

После тръгнаха наедно. И Нона пак се учуди, че г-жа Галчева не само че не плачеше вече, но и изражението на лицето ѝ, гласът ѝ и туй, което говореше, беше най-обикновено и спокойно. Като че тя никога не е изпитвала и не изпитва никаква скръб. „Ето какви сме ний хората — помисли си Нона. — Всичко забравяме лесно, с всичко се примиряваме.“

— Аз съм от четири деня тука — говореше г-жа Галчева. — И сутрин и вечер дохождам тук. Какво да правя, не познавам никого в града, няма де да ида. Дохождам тука, гроба още не уравниен, все има какво да се прави.

Стигнаха до двете дръвчета. Като насън се струваше всичко на Нона — гробът, забученият кръст, надписът, дето тя прочете това живо мило име. Тя пушна белите карамфили и остана права, вцепенена, г-жа Галчева приклепна, събра няколко камъчета и ги нареди по края на гроба. После подпря с ръка лицето си и се загледа. Отпървен на лицето ѝ нямаше определено изражение, после то се съсредоточи, изписа се на него една само мисъл, една само мъка. И погледът ѝ се отпусна и насочи надолу. Нона се разкая, че тъй несправедливо беше помислила за нея — че е забравила и че може да забрави скръбта си. Тя гледаше земята пред себе си, гледаше черната пръст, под която лежеше нейният Мирю, нейният син. Него гледаше, него виждаше тя... „Владимире низакъснявай ами пиши сякогаш сине защото ази като вида от теб

писму, ми се струва че тебе гледам също и кату държа в ръцете си твоето писмо също твоите раце държа...”

Тия думи бяха нейни, тя беше ги писала. Нона извика, заплака с глас и падна върху гроба. Г-жа Галчева я погледна най-напред учудена, изненадана, после сбърчи лице и заплака и тя.

XXX

Мръкваше се. Измъчвана от страшна непоносима болка, уморена — тя беше се върнала от града преди един-два часа — Нона лежеше сама в стаята си. Вън по листата на бряста се чуваше да шумоли дъждът. Тихо беше, като че в чифлика нямаше жива душа.

При вратата Санка заговори с някого, после влезе при Нона.

— Ноне, я иди да видиш защо те вика Николай — каза тя, усмихната и хубавичка, както винаги. — Приказва ми нещо, ама не му разбирам. Пустия му Николай!... Като че някой те бил търсил.

Нона скочи като замаяна.

— Де е той? Де е Николай?

— Долу на стълбите е. Ах, Ноне, какво си направила! Изкаляла си чаршафа...

Нона излезе на чардака, но Николай не беше там, а долу на двора. Като я видя, той ѝ махна с ръка, повика я, и беше тъй комично сериозен и тайнствен, че ако беше друг път, Нона би се изсмяла с глас. Сега тя само се усмихна и слезе при него.

— Какво има, Николай?

— Йосиф те вика.

— Йосиф ли? — учуди се Нона.

— Той. Иди, кай, кажи на чорбаджийката си да доде, на Нона. На други, кай, да не казваш. Още двама-трима има с него — каза Николай, като се мръщеше. — Де да ги знам, май на хайти мязат. Аз не ги знам, де ще ги знам...

— Де е Йосиф? — прекъсна го Нона.

— Хи, там! В дола. У генгеря са.

Нона се върна, облече коженото си палто, тури си също такава кожена барета и излезе.

— И аз да дода ли? — обади се зад нея Николай. — Тез хора май...

— Какво?

— Не са май чисти хора.

Нещо мина през ума на Нона. Тя се повърна.

— Слушай, Николай, ти да си мълчиш. Да не казваш на никого, чу ли? То не е твоя работа какви хора са те. Да мълчиш, никому да не казваш. Хайде, че ще ти дам нещо. Ще ти дам онез ботуши — пошегува се тя.

Николай остана с глупаво намръщено лице. Нона тръгна бързо напред сама. Тя мина покрай дама, покрай говеждите саи, покрай саята на хергелята, замина и хармана. Тук каменната ограда на чифлика се свършваше и по една тънка пътечка, проправена от добитъка, се отиваше в дола. Нона стигна там. Тук беше още по-тихо, мъглата беше се спряла на стотина крачки в кръг. Долът беше изпълнен с гъст изсъхнал генгер, из който шумолеше дъждът. Стъмняваше се. Изведнъж наблизо се изправи човек — той навярно се беше крил досега в бурена — и Нона позна Йосифа.

В тия двайсетина дни, откато не бяха се виждали, той беше се изменил доста: поотслабнал беше, небръснат, жълтите му мустачки бяха увиснали над устните му. Един особен блясък светеше в очите му.

— Йосифе! — извика тихо Нона.

— Аз съм, Ноне. Прощавай, че те повиках тук. Искан да те видя.

Нона го гледаше учудено, без да продума.

— Ти се чудиш, като ме виждаш тук? Аз бягам в Румъния. Имам и другари. Ти няма да ни издадеш и аз ти го казвам. Таз вечер трябва да бъдем отгатык.

Нона мълчеше.

— Искан да те видя. Да се видим още веднъж, Ноне. Все пак ний бяхме приятели, нали, Ноне? Искан да ти кажа нещо важно — Нона подигна очи; в погледа й имаше укор, имаше омраза. — Ноне, знам какво стана — бързо каза Йосиф, като отгатна мисълта й. — Знам какво стана с Галчева.

— Вий го убихте! — каза Нона. Очите й светнаха от гняв.

Йосиф се усмихна пресилено, с горчивина.

— Не, не го убихме ний. Галчев беше добър, честен момък, той не беше чужд на народа. Но той беше не на таз страна, дето бяхме ний — там е всичкото.

Нона не каза нищо, пообърка се и се загледа в земята. Чу се слабо изсвирване, отвътре от генгеря.

— Викат ме — каза Йосиф. — Аз трябва да бързам. Слушай, Ноне, ела с мене. Аз затуй се отбих оттука. Остави тоз безсмислен, глупав живот. Ела с мене, гдето ще бъда аз, ще бъдеш и ти, ще работим, ще се борим... ще живеем. И ще бъдем свободни. Ела, Ноне, послушай ме.

Нона го погледна. В очите ѝ светна присмехулен огън. Йосиф познаваше тоя поглед.

— Как можеш да си мислиш таквоз нещо? — каза тя.

Ново изсвирване се чу. Йосиф се обърна назад и навярно видя нещо, защото трепна и направи някакво нетърпеливо движение.

— Аз трябва да вървя — каза той. — Сбогом, Ноне! Спомняй си за мене. Аз няма да те забравя никога, Ноне. Сбогом, Ноне, сбогом!

Може би беше ѝ протегнал ръка — това тя не видя. Тя сама не му подаде ръка и не подигна очи от земята. Тъй остана тя неподвижна на мястото си, замислена. Донякъде чуваше стъпките на Йосифа, после те заглъхнаха. Тя стоя тъй някое време, след туй потръпна и подигна очи: доста надалеч видя трима-четирима души, а след тях Йосиф, Тя го позна добре, той бързаше.

— Йосифе! — извика тя високо. — Върни се! Върни се!

Йосиф се обърна. Нона още по-високо извика:

— Върни се, Йосифе! Върни се!

Разбра ли я или не, тя не знаеше, но Йосиф се спря, погледна към нея, но след туй наедно с другите се изгуби в генгеря и в тъмнината. Тогава Нона се обърна и си тръгна към чифлика. Тя не плачеше, но чувствуваше, че никога не е била тъй нещастна, тъй сама на този свят, изоставена от всички. Тя вървеше с несигурни, колебливи крачки и се полюляваше, отмаляла и отслабнала. Някъде затъваше в калта и с мъка изваждаше краката си, някъде се подхлъзваше и едва не падаше. Наоколо беше тъмно, капките на дъжда удряха по земята. И тоя шум се чуваше отвред наоколо — като че някакви стъпки се отдалечаваха и глъхнеха на всички страни в полето.

Нона мина под бряста, от който капеха капки, изкачи се по стълбите и влезе вътре. Огънят, който светеше на огнището, не я зарадва, тя разбра само, че е у дома си. От собата изскочи Санка, засмяна.

— Ноне, ще черпиш! Радост имаш, я чети! — Тя ѝ подаде телеграма, отворена вече от други. — Милчевски я пратил с нарочен

човек. Ей сега я донесоха, свекъра я прочете.

Нона разгърна телеграмата и я прочете. Годеникът ѝ съобщаваше, че е пристигнал в града и утре ще бъде в чифлика.

— Радваш ли се, Ноне? — питаше я Санка.

— Разбира се, че се радвам — каза Нона и се помъчи да се усмихне. — Много съм уморена — каза след малко тя. — Аз няма да вечерям, не ме чакайте, искам да си легна.

Тя се прибра в стаята си. Санка дохожда веднъж-дваж при нея, после я остави. Нона не си легна. Тя се залови да пише нещо, после захвърли перото и стана. Взе да се разхожда из стаята. Понякога се спираше до прозореца и поглеждаше през тъмното стъкло. Нищо не се виждаше. Чуваше се как само тихо, монотонно пляскат капките на дъжда — същият тоя шум, като че някой вървеше бос през полето. Нона не можеше да спре вниманието си за дълго върху едно нещо, в ума ѝ преминаваха откъслечни мисли. Тя си спомни за годеника си. Положението на баща ѝ беше лошо, той беше пред разорение и само с помощта на Жан, както казваше Тошо, можеше да се поправи. Но можеше ли тя да забрави Галчева и да даде пак ръката си на Жан? Не, не, никога! Тя обичаше Галчева, обичаше го, както никого други не е обичала, и щом той е мъртъв, безсмислен става и нейният живот. Но разорението на баща ѝ беше неизбежно. Нищо — мислеше си Нона, — нивите ще минат в ръцете на селяните. И това не е лошо, тъй искаше и майка ѝ, тъй искаше Антица.

Всеки път, когато Нона си помисляше за майка си, струваше ѝ се, като че я вижда пред себе си. „Здравей, Ноне!“ — казваше ѝ тя и я гледа с черните си очи, усмихната, както е на порцелановия портрет на паметника. Най-тежко, най-мъчно ѝ ставаше за баща ѝ. Когато мислеше за него, на очите ѝ се явяваха сълзи.

В ума ѝ все по-бързо се сменяха и преплитаха всякакви мисли: за Галчева, за Йосифа. Защо извика след Йосифа? И тя не знаеше. Извика му, защото ѝ беше мъчно. Ако беше се върнал Йосиф, нищо нямаше да ѝ помогне. Тя си спомни за ходенето си в града, за градинаря, за букета от бели карамфили. Когато мислите ѝ отново се повърнаха към Жан, въпреки отчаянието си и страшната мъка, която я душеше, тя още веднъж се показва вярна на себе си и не се отказа да се пошегува: „Приятелю! — пришепна тя, като се усмихваше. — Ти трябваше да додеш по-рано, не сега. Какво да ти правя, аз не съм крива!“

Тя се поспирваше за миг, колкото да проумее някоя по-тежка, помъчителна мисъл, след туй пак захващаше да се разхожда. Минаха се тъй два, три и повече часа. Глуханека беше забелязал светлината на прозорците ѝ и беше дошел да види какво има. Той видя сянката на Нона как се мярка по белите пердета и разбра, че младата господарка не спи и се разхожда из стаята. Той си отиде, но не преставаше да поглежда към прозорците на Нона. Отпосле той казваше, че на два пъти лампата в стаята на Нона беше угасвала и пак беше светвала. Когато лампата угаснала за последен път, било вече петляно време.

Сутринта Санка не бързаше да събуди Нона. Тя знаеше, че е уморена, и искаше да я остави да поспи. Към десет часа тя тихо, на пръсти, като отвори полека вратата, влезе при нея. Нона още спеше. Изпод одеялото се подаваше босият ѝ крак. Санка я погъделичка, но тя не трепна. Санка мина отпред и погледна Нона: очите ѝ бяха изцъклени и недвижни, лицето ѝ бяло като вар. Санка я побутна — тя беше студена и под ръката ѝ помръдна не жив човек, а труп. На масата имаше празна чаша, изцапана с нещо бяло като вар, а до нея една стъклена туба с червен кръст върху етикета ѝ — знак, че лекарството е отровно.

Най-напред Санка се впусна да бяга, после се върна, загледа се в Нона като луда, падна връз нея и отчаян сърцераздирателен писък процепи къщата.

Почти в същото време към чифлика се приближаваше една каруца. Вътре беше Давид Кьосето и един млад, добре облечен момък с бледно хубаво лице, с черна коса и рогови очила. Давид вече знаеше, че син му Йосиф, когото беше отишел да търси в града, е успял да избяга и е във всяка опасност. Затуй той беше весел, приказваше с младия момък, като си служеше най-вече с влашки думи. Момъкът го слушаше усмихнат. По едно време откъм чифлика му се стори, че се чува плач, послуша се, но помисли, че се лъже, и пак заслуша Давида, все тъй усмихнат. Тоя момък беше Жан Жеан, годеникът на Нона.

XXXI

Мина се есента, мина се зимата, доде месец май. Цялото поле около Исъоренския чифлик е засято с изкласили ниви. Тия ниви стигат чак до самия чифлик, до оградата, до кладенците. Пътищата, които излизат от чифлика, прорязват житата и изглеждат като дълбоки улици измежду тях. Из един такъв път, поръбен отстрани с червена слетикоса и със сини цветчета, напечен от топлото слънце, със синьото небе и зелените жита около себе си, иде един човек. Той носи пушка, закачена с ремък на рамото му и прехвърлена отзад гърба му като тояга. Тоя човек е полският пазач. Той е Гърдю. Лицето му е почерняло, малко пламнало от слънцето и поизпотено, но е здраво и спокойно. Той върви, оглежда нивите, усмихва се, без да ще, и под редките му черни мустаци се белеят зъбите му.

Гърдю стига наспоред чифлика и поглежда към голямата бяла къща: на чардака, под бряста — там в щърковото гнездо сега се белеят два щърка — не се вижда никой. Гърдю се побавя, колкото да си почине, поглежда пак към къщата и по друг път, който също тъй се връзва в житата като улица, тръгва към могилата. Там е колибата му. Житата заобикалят могилата от всички страни и сред тях тя се подава като остров. Могилата е покрита със зелена трева и горе, на върха ѝ, има не един, а два бели паметници. В основите си могилата е обградена с нов, също такъв бял каменен дувар.

Тия ниви, които се вълнуват като море около Исъоренския чифлик и на които Гърдю е пазач, не са на Манолаки. За осем месеци станаха големи промени. Когато се поумириха времената, крайненци се сдружиха, направиха заем и всички наедно купиха всичката земя на Исъоренския чифлик, купиха целия чифлик — със земята и сградите му. Тошо ги продаде на драго сърце, той беше единственият наследник на чифлика: по-малкият син на Манолаки беше се поминал през войната, а на дъщерите си, срещу наследството, което им се падаше, Манолаки беше им дал пари. Тошо и Санка се готвеха да идат в града. Чакаха само да умре Манолаки. След първия удар, който му се случи

през време на размириците, последва друг, още по-тежък, при смъртта на Нона. Манолаки се парализира и изгуби способността си да говори, онемя напълно. Той също даде съгласието си да се продаде чифликът. Поиска само да се запази и ограда могилата. Крайненци се съгласиха.

Но крайненци не забравиха Антица. Някогашната господарка на чифлика, дъщерята на дядо Краля Славовски, воденичаря, колкото и да беше се изкачила нависоко, колкото и да беше весела и посвоему лекомислена, не забравяше, че е селянка. И когато лете, в жегата, хвърляше поглед от чардака към полето, тя знаеше, че ония, които работят и се пекат на горещото слънце, са също селяни, нейни братя. Добра беше тя към тях и им помага, колкото и с каквото можа. Ако зависеше от нея, както сама беше казвала, тя би им раздала всичката земя на чифлика. Но туй, което желаше тя, се изпълваше сега. Сама тя като че беше влязла през портите на чифлика, за да додат след нея и се настанят там селяните.

Всичко туй беше още живо в сърцата на крайненци. Когато купиха чифлика, най-напред те искаха да съборят сградите и да си поделят материала, както си поделиха нивите. После решиха да се заселят там и да направят ново село. За спомен на Антица решиха да го кръстят на нейно име. Не бяха решили само как да му бъде името — Антицино или просто Антица. Тоя дребен въпрос остана да го решат по-късно.

Манолаки гаснеше от ден на ден. Понякога го изнасяха на чардака. Като погледнеше към могилата, той захващаше да показва с ръка към земята — веднъж, дважд, трижд. Когато показваше мястото в средата, посочваше в същото време към себе си. Отначало не разбираха тия знаци, но после се досетиха, че той иска, като умре, да бъде погребан на могилата. Той да бъде в средата, от едната му страна да е Нона, от другата — Антица. И никой друг.

Така и стана.

„Чифликът край границата“ се печата за пръв път като подлистник във в. „Зора“ — бр. 4297 (29.10.1933) до бр. 4360 (15.01.1934). Като отделна книга излиза през 1934 г.

Отначало Йовков замисля книгата като повест, но по-късно, в процеса на работата, разширява нейния план и написва роман — за живота в един добруджански чифлик след Първата световна война.

Източник: [Словото](#)

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.